

**КОМИСИЈА ЗА ОЧУВАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ СПОМЕНИКА
БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ**

**ПРИНЦИПИ И СМЈЕРНИЦЕ ЗА ОЧУВАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ
СПОМЕНИКА**

Сарајево, април 2019. године

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	4
ПРЕГЛЕД	13
УВОД	15
Предмет и циљеви Смјерница	16
Постојећи однос међународних конвенција у области заштите културног наслеђа са уставно-правним оквиром Босне и Херцеговине	16
Надлежности и послови Комисије	17
I. НАЦИОНАЛНИ СПОМЕНИК	19
Принципи за проглашење националних споменика	19
Категоризација националних споменика према значају	21
Листе националних споменика	22
Мониторинг спровођења одлука Комисије и стања националних споменика	25
Документовање националних споменика	27
Процес документовања	27
Циљеви документовања	28
II. ПРЕДМЕТ ПРАВНЕ ЗАШТИТЕ	30
Национални споменик – предмет правне заштите	30
Покретна добра	30
Непокретна добра	31
Специфична добра (Културни пејзажи)	35
Серијска добра	41
III. ВРЕДНОВАЊЕ ДОБРА	42
Утврђивање вриједности добра	42
Појам вриједности – дефинисање појма и термина	42
Разумијевање вриједности	42
Суштинска својства добра – Квалификатори вриједности	44
а) Аутентичност	44
б) Јединственост, ријеткост и репрезентативност	45
ц) Интегритет/цјеловитост/потпуност	45
д) Контекст добра	47
е) Физичко стање	49
Критеријуми вредновања функције и значаја – Типологија вриједности	49
а) Историјска вриједност добра	50
б) Умјетничка и естетска вриједност добра	51
ц) Документарна и научна вриједност добра	51
д) Друштвена вриједност добра	52
Опште карактеристике добра	53
Специфични критеријуми	54
Економски потенцијал добра	54
Утврђивање значаја добра	55
Изјава о значају националног споменика	57
IV. ЗАШТИТА И ОЧУВАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ СПОМЕНИКА	59
Режим заштите националних споменика	60
а) Зона заштите и заштитни појас	60
б) Мјере заштите	63

ц) Степени заштите	89
V. ПРОЦЕС ПРОГЛАШЕЊА ДОБРА НАЦИОНАЛНИМ СПОМЕНИКОМ	104
Поступак за доношење коначних одлука о статусу добара	104
1. Услов за започињање поступка	104
2. Ток поступка.....	104
3. Одлука о проглашењу.....	107
4. Објава одлуке	109
5. Одлуке о измјени и допуни одлука Комисије	109
6. Спровођење одлука Комисије	111
7. Повлачење петиције	114
VI. БИБЛИОГРАФИЈА ОДАБРАНИХ ИЗВОРА	115
КЊИГЕ, ЧЛАНЦИ, СМЈЕРНИЦЕ И ВОДИЧИ.....	115
МЕЂУНАРОДНЕ ПОВЕЉЕ, ДЕКЛАРАЦИЈЕ, ЗАКОНИ И ДРУГИ ДОКУМЕНТИ	119
ПРОПИСИ КОЈИ РЕГУЛИШУ ОБЛАСТ ЗАШТИТЕ И КОРИШЋЕЊА КУЛТУРНОГ НАСЉЕЂА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	122
VII. АНЕКС	128

ПРЕДГОВОР

Очување наслеђа је активни процес који омогућава одрживи развој и управљање промјенама уз учествовање свих страна у процесу, од локалних становника, власника добара, до државне администрације. Значај очувања наслеђа није само у заштити физичких структура, већ и у ономе што оне значе за људе, тј. *genius loci* (духу мјеста)¹.

Процес очувања наслеђа у Босни и Херцеговини, врши се у складу са Анексом 8. Дејтонског мировног споразума², међународним конвенцијама из области заштите културног наслеђа, у којима је Босна и Херцеговина уговорна страна, са циљем да се обезбиједи идентификација, заштита, очување, презентација и предаја наслеђа од велике вриједности будућим генерацијама.

Култура је широк, инклузиван концепт који обухвата све изразе људског постојања. Израз “културни живот” је експлицитна референца на културу као живући процес, историјски, динамичан и еволуирајући, са прошлошћу, садашњошћу и будућношћу.³ Појам саме културе је изведен из концепта култивације, тј. узгоја биљака и животиња или тренинга људског ума и тијела. Такође је повезан са концептом култа, тј. обожавања. Културно наслеђе се тиче свих ових различитих аспеката културе, традиционално преношене са генерације на генерацију.

Кроз вријеме, идеја о томе шта “наслеђе” подразумијева проширила се са индивидуалних грађевина/споменика на шире подручје (“културни пејзаж”, “историјски урбани пејзаж”) постепено мијењано човјековим дјеловањем, гдје материјално и нематеријално⁴, природно и изграђено постају неодвојиви – систем створен међу-дјеловањем природног окружења са културним и економским снагама друштва.

Један од основних циљева очувања и развоја културног наслеђа јесте да се највреднија културна добра и добра раније препозната као споменици културе заштите као национални споменици Босне и Херцеговине.

Такође, важан је циљ подизање свијести о наслеђу. Поштовање културног и природног наслеђа један је од основних циљева Комисије, који ће се реализирати кроз напредне едукационе и информативне програме, посебно развојем научног истраживања, техничких студија и тренинга у области заштите, очувања и презентације културног и природног наслеђа.

¹ “Дух мјеста је одређен материјалним (грађевине, локалитети, пејзажи, руте, објекти) и нематеријалним елементима (меморије, усмена предаја, ритуали, фестивали, традиционално знање, вриједности, окуси и мириси), што све значајно доприноси стварању мјеста и давању му духа”... „Дух мјеста нуди пуније разумијевање животног, а истодобно и трајног карактера споменика, локалитета и културних пејзажа. Он пружа богатију, динамичнију и свеобухватну визију културног наслеђа. Дух мјеста постоји, у овом или оном облику, практично у свим културама свијета и чине га људска бића која реагују на своје друштвене потребе. Заједнице које настањују неко мјесто, посебно када су то традиционална друштва, требале би да интимно буду везане уз чување његове меморије, виталности, континуитета и духовности.” Икомос-ова Декларација о очувању Духа мјеста, Квибек, Канада, 4. 10. 2008. (*ICOMOS, Quibec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place*)

² Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини, Дејтон, САД, новембар 1995, Анекс 8. Споразум о Комисији за очување националних споменика.

³ Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, члан 15. (Њујорк, 16. децембра 1966) Службени лист СФРЈ, бр. 7/1971

⁴ Однос између материјалног и нематеријалног наслеђа је темељно елабориран у двјема Унесковим конвенцијама: Конвенцији о свјетском наслеђу из 1972, и у Конвенцији за очување нематеријалног културног наслеђа из 2003. (*UNESCO, Convention concerning The Protection of the World Cultural and Natural Heritage, Paris, 1972; UNESCO, The Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage, Paris, 2003*)

Да се избјегну “дисбаланси” међу добрима проглашеним националним споменицима, важно је да се успостави равнотежа у представљању културних добара по регијама, тако исто и по историјским периодима, међу категоријама по форми и функцији, као и између “елитистичке” и вернакуларне архитектуре.

Посебно је важно остварити равнотежу међу свим живућим културама на простору Босне и Херцеговине – са својим традицијама, богатствима, сложеностима, и њиховим различитим везама и људском коегзистенцијом са околином. Теме требају да буду пажљиво одабране узимајући у обзир широк антрополошки контекст, историјска, естетска и научна гледишта кроз вријеме, а дефиниције добара унутар ових тема требају да буду схваћене на холистички начин, одражавајући материјалне као и нематеријалне квалитете добара, људску интеракцију, духовне и креативне изразе. Неопходно је обезбиједити да су значајни, а не само најрепрезентативнији, примјери различитих култура адекватно заступљени на Листи националних споменика Босне и Херцеговине. Свака култура има властито достојанство и структуру вриједности. Културно наслеђе треба да се потврди у односу на релевантни културни контекст. Ипак, круцијални подухват културе је идентификација универзално валидних критеријума у односу на које се специфичне квалитете могу да мјере.

Комисија за очување националних споменика у процјени добара која су номинована за националне споменике Босне и Херцеговине сlijеди процедуре прописане за упис добара на Листу свјетског наслеђа, у оквиру којих су дефинисани параметри за утврђивање изванредне универзалне вриједности (*Outstanding Universal Value, OUV*).

Према дефиницији културног наслеђа у Конвенцији о свјетском наслеђу, “споменици/грађевине” и “групе грађевина” би требали да имају изванредну универзалну вриједност са историјског, умјетничког или научног гледишта, док “подручја” морају да буду посматрана из етнологске или антрополошке перспективе.

У Оперативним смјерницама за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу стоји: Изванредна универзална вриједност подразумева културни и/или природни значај који је тако изузетан да превазилази националне границе и да је од заједничке важности за садашње и будуће генерације цијелог човјечанства.⁵

⁵ Унеско Оперативне смјернице за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, члан 49.

Добра могу да буду номинована као културно, природно или мјешовито наслеђе. Десет критеријума одређују изузетну универзалну вриједност. Првих шест критеријума се односе на културно наслеђе, а наредна четири на природно:

- (i) представља ремек-дјело људског креативног генија
- (ii) приказује важну размјену људских вриједности, кроз временски период или унутар свјетског културног подручја, о развојима у архитектури или технологији, монументалним умјетностима, урбаном планирању или дизајну пејзажа
- (iii) носица је јединственог или барем изузетног свједочанства културној традицији или цивилизацији, живућој или несталој
- (iv) изузетан је примјер типа грађевине, архитектонског или технолошког ансамбла или пејзажа који илуструје значајну фазу/фазе људске историје
- (v) изузетан је примјер традиционалног људског насеља, употребе земљишта или употребе мора која је репрезентативна за културу/е, или људску интеракцију са окружењем, нарочито када постаје рањива под утицајем неповратне промјене
- (vi) директно је или материјално у вези са догађајима или живућим традицијама, идејама или вјеровањима, умјетничким и књижевним дјелима од изузетног универзалног значаја (Комитет сматра да би било најбоље користити овај критеријум у спрези са другим критеријумима)

Захтјевана изузетна универзална вриједност наслеђа треба да буде интерпретирана као изузетан одговор на универзална питања заједничка за све људске културе.

У контексту природног наслеђа, та питања се односе на био-географску разноликоост; у контексту културног наслеђа, на људску креативност и резултирајућу културну разноликоост. Тако, питања или теме су оно што је универзалне природе и заједничко цијелом човјечанству, док је само наслеђе дефинисано као одговор карактерисан својом креативном разноликоости. Ово је такође јасно назначено у Унеско-вој Универзалној Декларацији о културној разноликоости (*Universal Declaration on Cultural Diversity, 2001*), гдје се културно наслеђе сагледава као резултат људског креативног процеса: "Култура поприма различите форме кроз вријеме и простор. Разноликоост је отјелотворена у јединствености и вишеструкости идентитета група и друштава које сачињавају човјечанство.

Као извор размјене, иновације и креативности, културна разноликоост је неопходна за човјечанство као животна разноликоост за природу. У овом смислу, разноликоост је заједничко наслеђе човјечанства и треба бити препозната и афирмирана за добро садашњих и будућих генерација."⁶

Тематски оквир идентификује одговор људи на њихово културно окружење: изразе друштва, креативне одговоре и континуитет, духовне одговоре, коришћење природних ресурса, кретање становништва и развојне технологије.

Креација вуче коријене из културне традиције, али развија се у контакту са другим културама. Из овог разлога, наслеђе у свим својим формама мора да буде сачувано, побољшано и предато сљедећим генерацијама као запис људског искуства и тежњи, тако да његује креативност у различитости и инспирише истински дијалог међу културама.⁷

Основни услови за квалификацију добара и подручја на Листу свјетског наслеђа Унеско-а укључују захтјев о доказу аутентичности и интегритета, те их је у нашим процедурама у Босни и Херцеговини обавезно поштовати. Да би се обезбиједио неопходни ниво квалитета, према Оперативним смјерницама из 2005. године, захтијева се да се за сва потенцијална добра пруже докази аутентичности и интегритета, али и план адекватног управљања добром⁸, засебно образложен.

Аутентичност треба да буде задовољена за добро које се номинује под критеријумима од (I) до (VI), да су његове културне вриједности (препознате кроз предложене

-
- (vii) садржи врхунске природне феномене или подручја изузетне природне љепоте и естетског значаја
 - (viii) истиче се као примјер који представља значајну фазу историје Земље, укључујући записе о животу, значајне текуће геолошке процесе у развоју рељефних облика, или значајних геоморфних или физиографских одлика
 - (ix) Изузетан је примјер који представља значајне еколошке и биолошке процесе у развоју копнених, слатководних, приобалних и морских екосистема и заједница биљака и животиња
 - (x) садржи најзначајнија природна станишта за *in-situ* конзервацију биолошке разноликости, укључујући оне који садрже угрожене врсте од изузетне универзалне вриједности са гледишта науке или конзервације.

⁶ Унеско-ва Универзална Декларација о културној разноликоости (*UNESCO, Universal Declaration on Cultural Diversity*), 2001, члан 1.

⁷ Ибид, члан 7.

⁸ План управљања је централни инструмент планирања за заштиту, коришћење, очување и успјешни развој културног добра – националног споменика. Облик и садржај плана управљања треба да буде заснован на препорукама Унеска - "Препоруке о заштити на националном нивоу културног и националног наслеђа" (*UNESCO, Recommendation concerning the Protection, at National Level, of the Cultural and Natural Heritage*).

номинационе критеријуме) истинито и вјеродостојно изражене кроз различите атрибуте укључујући:

- облик и дизајн
- материјале и грађу
- употребу и функцију
- традиције, технике и системе управљања
- локацију и просторни контекст
- језик и друге форме нематеријалног наслеђа
- дух и осјећај и
- друге унутрашње и вањске факторе.⁹

Дефиниција појма аутентичности временом се развијала. Прије ревизије, дата у ранијој верзији Оперативних смјерница 2005. године, тест аутентичности се састојао од четири параметра: дизајн, материјал, умијеће и физички контекст – појам се односио само на материјални аспект наслеђа.

Даљим развојем, концепт аутентичности се односи на истинитост (истина представљена људским стварањем), и у смислу самосталности аутономне људске креације, и у смислу бивања истинитим доказом нечега. Дакле, за истраживање појма аутентичности, релевантне полазне позиције су концепти као што су: континуитет и промјена, и појам истинитости.¹⁰

Постепеност обнове (замјене) дијелова објекта кроз вријеме обезбјеђује просторно-временски континуитет објекта, док је други случај реконструкција грађевине или дијела грађевине у одређеном тренутку времена као одговор на уништење изазвано природним непогодама или ратним разарањима. У оба случаја задржава се одређени степен аутентичности.

Први критеријум свјетског наслеђа за дефиницију изузетне универзалне вриједности (*OUV*)¹¹ односи се на “ремек-дјело људског креативног генија”. Унеско-во препознавање људске креативне разноликости упућује на сагледавање креативности као заједничке карактеристике у свим културама и временима. Таква креативност не може да буде резултат једноставног испуњења практичне сврхе. Људска креативност је процес са миленијумским континуитетом који се састоји од разумног одражавања стварности (мимесис) кроз многе форме које су постале саставни елементи у дизајну кључних монументалних структура у различитим историјским, културним и религијским контекстима. Облик представљања или поновног представљања тема и идеја јесте одговор који би могао да обезбиједи континуитет, као и да створи нове форме. У овом смислу мимесис (имитативно представљање стварног свијета у умјетности) се може да схвати као процес учења.

⁹ Унеско-ве Оперативне смјернице за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, члан 82.

¹⁰ Очување културног наслеђа у свим својим формама и историјским периодима је укоријењено у вриједностима приписаним наслеђу. Наша способност да разумијемо ове вриједности зависи дјелимично од степена до којег извори информација о овим вриједностима могу да буду схваћени као вјеродостојни или истинити. Знање и разумијевање ових извора информација, у односу на оригиналне и накнадно стечене карактеристике културног наслеђа, и њихово значење, неопходан је основ за процјену свих аспеката аутентичности. Икомос-ов Нара Документ о аутентичности (*ICOMOS, The Nara Document on Authenticity*), 1994, члан 9.

¹¹ Унеско-ве Оперативне смјернице за имплементацију конвенције о свјетском наслеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, члан 49.

Када разматрамо културна добра, нагласак у тесту аутентичности би требао да буде на креативном аспект, али такође се захтијева и потврда релевантног историјског и културног контекста.

Трећи *OUV* критеријум¹² се односи на “свједочанство о културној традицији или цивилизацији”; а пети на “традиционално људско насеље, употребу земљишта или мора које је репрезентативно за културу/културе или људску интеракцију са окружењем.”

Оба ова критеријума се односе на материјалне доказе историје локалитета.

Тест аутентичности би се, дакле, такође требао да односи на овај доказ и његово значење, тј. потврду истинитости извора информација.

У случају уништења споменика оружаним сукобом, за локалитет се још увијек може да сматра да је задржао свој значај као мјесто изузетног свједочанства културних активности које се одвијају вијековима као резултат комуникације међу културама. Оваква питања увијек захтијевају критичко испитивање свих фактора да би се дошло до балансираног суда у смислу аутентичности и интегритета мјеста.

Можемо навести примјер Мостара: Стари мост подигнут 1566. године, ремек-дјело архитектуре и градитељске технологије свога времена, уништен је у ратним разарањима у новембру 1993. године.

И сами назив локалитета свједочи о значају ове структуре. Мост је 2004. године обновљен на оригиналном мјесту уз потпору Унеско-а, Свјетске банке и бројних држава. Оригинални дијелови који су остали *in-situ* су сачувани, али лук моста је поново изграђен. Такође, историјски градски центар који окружује мост је претрпио значајно разарање и сада је обновљен. Комитет за свјетско наслеђе је уписао 2005. године ово добро Зона Старог моста у Старом граду Мостару (*Old Bridge Area of the Old City of Mostar*) на своју листу на основи шестог критеријума, наглашавајући његов значај као “симбол помирења, међународне сарадње и коегзистенције различитих културних, етничких и религијских заједница”. Узимајући у обзир да је већина оригиналног моста и грађевина била уништена, мјесто је свакако изгубило дио своје аутентичности. Међутим, још увијек је задржало свој значај као археолошко свједочанство историје, повезано са снажном симболичком вриједности. Дакле, свједочанство интеракције различитих култура на мјесту разграничења. Оба ова критеријума задовољавају тест аутентичности.

Четврти *OUV* критеријум¹³ се односи на “тип грађевине, архитектонског или технолошког ансамбла или пејзажа који илуструје значајну фазу/фазе у људској историји”.

Ово је најчешће кориштен критеријум и може да има различите функције. Може да представља тип грађевине која је постала прототип, или грађевине која је препозната као најрепрезентативнији примјер одређене типологије. Овај критеријум се такође може да употреби за “групу грађевина”, као што су историјски градови, и мјеста као дизајнирани вртови и културни пејзажи. Међутим, овдје нагласак у дефиницији аутентичности је нарочито на изврности дизајна, и даљем развоју и усавршавању одређене типологије.

¹² Ибид.

¹³ Унеско-ве Оперативне смјернице за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, члан 49.

Када се бавимо вернакуларним¹⁴ добром, аутентичност треба да буде потврђена не само кроз конструкцију, него и кроз континуитет традиције, духа и осјећаја, тј. нематеријалне квалитете мјеста. Вриједност и значај се могу да изграде само у комуникацији и дијалогу свих друштвених компоненти, формирајући тако културни идентитет заједнице. Ово је случај у традиционалном друштву и може да се сматра важним дијелом наслеђа, нарочито у традиционалним насељима и многим типовима културних пејзажа. Можемо да говоримо о традиционалној социо-културној аутентичности, која када постоји, оправдава континуитет традиционалних форми живота и традиционалног третмана изграђених структура.

Модерна друштва имају тенденцију фрагментације и смањења дијалога. Резултат је губитак заједничких хоризоната и вриједности – које би требале да превазилазе пренаглашавање индивидуалности и да нагласе заједничке одговорности. И сада, морамо да препознамо поново да обнова вриједности и значења захтијева дијалог.

Неопходно је прихватити да различите културе могу да имају различите начине изражавања по питањима као што су истинитост и аутентичност. Идеја историје и укључености заједнице се односи на концепте који су у генералној вези са идејом аутентичности у културном наслеђу – то је истинитост без искривљавања, као и нешто ново и креативно.

Двије основне компоненте умјетничког дјела су: материја (твар) и свијет значења (идеја).

Умјетнички аспект дјела (резултата креативног процеса) остаје неопипљив, али се може да искуси кроз физичку реалност дјела. Једном створено, такво дјело има независну егзистенцију. Умјетнички аспект дјела је у садашњости, тј. у уму особе која га препознаје. Овај аспект је у основи нематеријалан, и може да се искуси кроз критичко посматрање и разумијевање просторно-материјалне стварности којом се дјело приказује. Аутентичност умјетничког дјела је у унутрашњем јединству менталног процеса и материјалне реализације дјела.

Очување умјетничког дјела се остварује кроз познавање његове истинитости, и може да се оствари у различитој мјери обима, вјерности и луцидности, а његово вредновање – и према томе очување – зависи од препознавања његовог умјетничког значаја сваки пут када се дјело разматра.

Чак и када је дјело изгубило оригиналну функцију, још увијек може да понуди подсјетник на њу, што доприноси успостављању његовог значења у садашњости. Његова обнова треба да буде заснована на методолошком процесу у којем је умјетничко дјело препознато, у свом физичком бићу, и у својој дуалној естетској и историјској природи, те у свјетлу своје трансмисије у будућност.

Интегритет је други кључни фактор у идентификацији и дефиницији наслеђа.

Интегритет¹⁵ означава мјеру цјеловитости и нетакнутости природног и/или културног наслеђа и његових атрибута, мора да буде анализиран у односу на квалитете које су предмет валоризације у одређеном добру.

¹⁴ Народно градитељство.

¹⁵ Оперативне смјернице за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (2005. и 2017) захтијевају да добро номинирано за Унеско-ву Листу свјетског наслеђа задовољава услове интегритета. Интегритет је мјера цјеловитости

Визуелни интегритет помаже да се дефинишу естетски аспекти добра, а *функционални интегритет* омогућава боље разумијевање добра. Систем управљања, који гарантује да повезане вриједности неће бити угрожене, заснован је на функционалном интегритету добра.

Ако номинација разматра само постојећи споменик као остатак прошлости, оправдање уписа на листу би требало да буде засновано на широј дефиницији мјеста, јер значај сваког добра је темељно повезан са просторним обухватом.

Добра која су досада предложена или уписана на Листу националних споменика Босне и Херцеговине би требала да буду поново, после одређеног временског периода, прегледана и ревалоризована, а онда можда, и редефинисана као групе серијских добара или као историјски урбани пејзаж, или као културни пејзаж са зоном/зонама насљеђа у језгри, и одговарајућим заштитним појасом.

Функционални интегритет добра се односи на идентификацију функција и процеса на којима је његов развој у времену био базиран – као што су оне повезане са интеракцијама у друштву, духовним одговорима, коришћењем природних ресурса и сеобама. Просторна идентификација елемената који документују такве функције и процесе помаже да се дефинише структурални интегритет мјеста, односећи се на оно што је сачувано из његовог развоја кроз вријеме. Ови елементи су свједочанство креативног одговора и континуитета у градњи структура, и пружају осјећај њихове просторне цјеловитости.

Дакле, добра номинована на Листу националних споменика Босне и Херцеговине требају да буду елаборирана у ширем територијалном контексту и интегрисана у планове просторног уређења и управљања.

“Нематеријално културно насљеђе”¹⁶ означава праксе, представе, изразе, знање, вјештине – као и инструменте, предмете, артефакте и културне просторе повезане с њима – које друштвене заједнице препознају као дио свог културног насљеђа. Ово нематеријално културно насљеђе, преношено са генерације на генерацију, константно се обнавља у заједницама и групама као њихов одговор на окружење и њихова интеракција са природом и историјом, дајући им осјећај идентитета и континуитета, промовишући поштовање за културну разноликост и људску креативност.¹⁷

и нетакнутости природног и/или културног насљеђа и његових атрибута. Испитивање услова интегритета захтијева процјену степена у којем добро:

- а) обухвата све неопходне елементе да се изрази изузетна универзална вриједност
- б) адекватне је величине да обезбиједи потпуну представу особина и процеса који преносе значај добра
- ц) пати од негативних ефеката развоја и/или занемарености.

Унеско-ве Оперативне смјернице за Имплементацију Конвенције о свјетском насљеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, члан 88.

¹⁶ Слиједећи Унеско-ве конвенције, листе номинованих добара требају да укључују и нематеријална и фолклорна културна добра. Уписи се базирају на појму изузетне вриједности са историјског, умјетничког, етнологског, социолошког, антрополошког, језичког или књижевног гледишта. Нематеријално културно насљеђе се манифестује у следећим доменама:

- а. оралне традиције и изрази, укључујући језик као покретач нематеријалног културног насљеђа
- б. сценске умјетности
- ц. друштвене праксе, ритуали и свечани догађаји
- д. знање и праксе које се тичу природе и свемира
- е. традиционално занатство.

¹⁷ Унеско-ва Конвенција за Заштиту нематеријалног културног насљеђа (*UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris*), Париз, 2003, члан 2.

Цијело наслеђе човјечанства има и нематеријалну димензију, било то умјетничко дјело, историјска зграда, историјски град или културни пејзаж.

Нематеријално наслеђе се константно поново креирало и не може да буде посматрано у свјетлу статичне, историјске аутентичности, па је неопходно направити разлику између процјене аутентичности физичке структуре и процјене аутентичности традиционалне¹⁸ праксе. Међутим, ово не значи да се сам појам аутентичности треба да промијени. Култура у себи садржи и континуитет и промјену; и због основне људске природе исказане у креативности, предаја знања и вјештина често укључује промјену док у исто вријеме гради и одржава културни идентитет традиције. У екстремним случајевима, таква промјена може да доведе до фалсификовања или изумирања културних традиција. Не тврдећи да је живућа традиција есенцијално везана за вишеструкост, ипак можемо да будемо свјесни да бити жив значи мијењати се. Свака генерација мора да обнови вриједности наслеђене из прошлости, и реинтерпретирати их одражавајући појам културне разноликости. Понекад се таква реинтерпретација одвија у новим ситуацијама, дакле захтијева промјену.

Приступ живућем наслеђу¹⁹, којем Комисија за очување националних споменика тежи, фокусира се на изворну повезаност заједнице са добром у континуитету. *Материјално и нематеријално наслеђе се сматра и чува као јединство, унутар оквира континуитета.*

Требамо да сачувамо наслеђе прошлости од негативних утицаја садашњости, ради генерација будућности.

У контексту континуитета, границе између прошлости, садашњости и будућности су елиминиране. Прошлост, садашњост и будућност су уједињене у трајну садашњост, и тиме је садашњост виђена као настављање прошлости у будућност.

Према приступу живућем наслеђу, аутентичност је у садашњости и односи се углавном на нематеријалну повезаност заједнице са локалитетом. Значај разумијевања овог концепта је најбоље објашњен овако: "Очување културног наслеђа у свим својим формама и историјским периодима је укоријењено у вриједностима приписаним наслеђу".²⁰

Очување историјског урбаног пејзажа третира градове који су живи, динамични организми: друштвене структуре и потребе се развијају, а физичко ткиво се стално прилагођава. Градови представљају контекст свакодневног живота и активности, мјесто друштвених и економских размјена, амбијент искуства и осјећаја, настављају изражавати вриједности које чувају колективни идентитет и памћење, помажући одржати осјећај континуитета и традиције.

¹⁸ *Traditio* (лат.) – пренос, предаја, испорука.

¹⁹ "Координирано и структурирано управљање културним добром или локалитетом са примарном сврхом заштите значаја добра" као "одређеног кроз анализу свеукупне вриједности" (скуп позитивних карактеристика или квалитета) коју друштво, сачињено од различитих интересних група ("било која група са легитимним интересом у вези са локалитетом"), приписује овом добру. Икомос-ова Повеља из Буре (*The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance, The Burra Charter*), 1999.

²⁰ Икомос-ов Нара документ о аутентичности, (*ICOMOS, The Nara Document on Authenticity*), 1994, члан. 9.

Данас историјски градови заузимају врло значајно мјесто у савременом животу, засновано на квалитети физичких простора, локалног идентитета, концентрацији културних и умјетничких догађаја, те као носилаца глобалног културног туризма.

Историјске структуре и нови развој могу да међусобно дјелују и ојачају своју улогу и значење у континуираном процесу компромиса и прилагођавања. Урбани пејзаж даје обиљежје сваког града, вриједност коју треба да схвати, очува и побољша кроз пажљиву политику и учествовање јавности. Очување се истовремено бави и прошлошћу и будућношћу.

Препорука о Историјском урбаном пејзажу Генералне конференције Унеска 2011. године²¹ доноси оперативне принципе који могу да обезбиједе моделе урбаног очувања који поштују вриједности, традиције и окружења различитих културолошких контекста, као и да помогну да редифинишу урбано наслеђе као центар процеса просторног развоја – препознати и позиционисати историјски град као ресурс за будућност.

Узимајући у обзир брзу трансформацију градова, пејзажа и културних рута које произлазе из промјена у начину живота, пољопривреде, развоја, туризма или великих катастрофа природног или људског поријекла, те препознавања, заштите и одржавања споменика, мјеста и подручја у циљу смањивања пријетњи које трансформациони процеси представљају културном наслеђу у њеном богатству: аутентичности, значењу, вриједности, интегритету и разноликости, овај документ доноси принципе и препоруке, засноване на међународним конвенцијама и нашој позитивној пракси.

Сарадња и ангажман стручних институција, државне администрације и локалних заједница, води ка побољшању свијести о наслеђу и развоју одрживих стратегија управљања очувањем наслеђа. Процеси очувања наслеђа укључују: архитектуру, урбано и регионално планирање, планирање пејзажа, инжењеринг, антропологију, историју, археологију, етнологију, музеологију и архивистику.

Мултидисциплинарни приступ заснован на смјерницама и специфичне законодавне мјере су основ за израду свеобухватних планова, или система за очување, управљање и надзора добара.

С овим документом ће бити упознате владине и невладине организације, све институције и стручњаци у Босни и Херцеговини који могу да допринесу примјени законодавства, процесима планирања и управљања ради боље заштите и очувања споменика, историјских мјеста и подручја.

Професор др Амир Пашић

Члан Комисије и представник Босне и Херцеговине у Комитету свјетске баштине Унеска

²¹ Унеско-ве Препорука о пејзажима културног наслеђа (*UNESCO Recommendation on the Historic Urban Landscape*), новембар 2011.

ПРЕГЛЕД

Комисија за очување националних споменика Босне и Херцеговине (у даљем тексту: Комисија) је једна од босанскохерцеговачких институција за заштиту и очувања наслеђа које наслеђују стотинуитридесет година дугу традицију заштите, очувања и презентације културног наслеђа.

Комисија је основана Анексом 8. Општег оквирног споразума за мир у БиХ (у даљем тексту: Анекс 8).

Предметним споразумом културно наслеђе је први пут у модерној историји свијета, кроз један мировни споразум, препознато као један од круцијалних елемената очувања заједнице и њеног идентитета, након што је у периоду 1992–1995. године било предметом ратних циљева.

Општа и посебна искуства Босне и Херцеговине дају специфичност потребама и условима за заштиту и очување босанскохерцеговачког наслеђа. Оно што је снажно потврђено на примјеру босанскохерцеговачког наслеђа и искуства његове заштите јесте потреба људи за континуитетом: континуитетом живота на једном мјесту, повезаности људи са објектима и просторима наслеђа и њихових значења.

Принципи и смјернице за очување националних споменика (у даљем тексту: Смјернице) презентују:

- предмет правне заштите националних споменика
- типологију вриједности националних споменика
- генерални методолошки приступ утврђивања мјера заштите за заштиту и очување националних споменика
- став спрам посебних категорија националних споменика (мјеста и остаци, рушевини објекти, бесправно изграђени објекти)
- поступак за проглашење добра националним спомеником, који спроводи Комисија за очување националних споменика (у циљу обезбјеђења цјеловитије и квалитетније заштите споменика и њиховог адекватног коришћења и интегрисања у развојне планове).

Смјернице су усклађене са правним оквиром БиХ, препорукама међународних конвенција и повеља, позитивних искустава других земаља, као и признатим научним изворима, у циљу детаљнијег уређивања начина вршења овласти Комисије утврђених Анексом 8, те засноване на постојећим знањима, искуствима и праксама из области заштите и очувања код нас и у другим земљама, као и на петнаестогодишњем искуству рада и дјеловања саме Комисије.

Комисија кроз овај документ презентује приступ дефинисања одређеног добра националним спомеником те даје смјернице за посматрање, дефинисање, валоризацију и очување националних споменика, с тим да су и приступ и смјернице примјењиви на комплетно наслеђе Босне и Херцеговине.

Документ нема за циљ замијенити водиче за конзервацију/рестаурацију наслеђа, нити дати детаљна техничка и стручна упутства у конзерваторско/рестаураторским радовима на локалитетима и објектима наслеђа. Документ, уз принципе за проглашење

националних споменика, нуди конкретна упутства за интегрисану заштиту насљеђа код планирања те доношења одлука о интервенцијама и начинима коришћења локалитета и објеката насљеђа у циљу њиховог очувања и одрживог развоја.

Смјернице су намијењене сљедећим циљним групама:

1. интерна циљна група (чланови Комисије, запослени у Секретаријату Комисије који раде на изради одлука)
2. проводиоци одлука Комисије (ентитетске владе и влада Дистрикта Брчко, ресорна министарства, заводи и друге институције надлежне за културу и за просторно уређење, локална тијела власти, инспекција)
3. стручна јавност (истраживачи, студенти, постдипломци и докторанти; предавачи и професори, стручњаци запослени у музејима, галеријама, архивима и др., специјализиране невладине организације које се баве истим или сличним питањима)
4. друге заинтересоване стране (локална заједница, власници или корисници добара, инвеститори, невадина удружења итд.).

Смјернице, по свом карактеру, представљају активан документ који ће Комисија у процесу свога рада и новим сазнањима, а у сарадњи са институцијама надлежним за имплементацију одлука Комисије и осталим заинтересованим странама, правовремено унапређивати.

ЗАХВАЛА

У изради ових Смјерница учествовали су стручњаци из Комисије за очување националних споменика, те вањски стручњаци који својим искуством и ангажовањем у бројним међународним пројектима доприносе очувању културног насљеђа Босне и Херцеговине и његовој афирмацији у међународне програме. Посебну захвалу исказујемо рецензентима Нађи Фолић-Куртовић и Аиди Идризбеговић-Згонић.

Принципе и смјернице за очување националних споменика усвојила је Комисија за очување националних споменика у сазиву: проф. др Амир Пашић, Горан Милојевић и Радоје Видовић, на 21. сједници одржаној 14. јуна 2018. године.

УВОД

Комисија за очување националних споменика, у складу са одредбама Анекса 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, врши валоризацију и проглашење покретних и непокретних добара, археолошких локалитета, група грађевина и гробаља националним споменицима Босне и Херцеговине, а на основу конвенција Унеска и Савјета Европе у којима је Босна и Херцеговина уговорна страна, препорука међународних стручних органа успостављених на основу ових међународних уговора, те утврђује мјере заштите за добра која су одлукама Комисије проглашена националним споменицима Босне и Херцеговине.

Добра могу да буду:

- археолошко налазиште и археолошке зоне
- пејзаж и његови дијелови који свједоче о човјековом присуству у простору, а имају одређене вриједности и значај
- покретна и непокретна ствар од умјетничког, историјског, археолошког, антрополошког, архитектонског, палеонтолошког, амбијенталног и научног значаја
- зграда, односно простор у којем се трајно чува или излаже добро и документација о њему
- мјесто и остаци или поново успостављено добро по правилима историјске рестаурације које је порушено, а које је прије рушења испуњавало критеријуме за проглашење заштићеним добром или је имало статус заштићеног добра или добра под претходном заштитом
- добро чине и дијелови, цјелине, групе или збирке наведених добара, као и унутрашња и вањска опрема и инсталације које чине интегралну цјелину са грађевином.

Добра, пронађена случајно или током не/овлашћених археолошких ископавања или извођења других радова, уживају заштиту без обзира на власништво или регистрацију.

Добро за које Комисија утврди да задовољава потребне услове бива проглашено националним спомеником, а кроз одлуку Комисије о проглашењу.

Добра која се налазе на Привременој листи²² националних споменика имају статус националног споменика до коначне одлуке Комисије о њима.

Сврха заштите националних споменика је:

- обезбјеђење предаје будућим генерацијама и очување традиција
- стварање повољнијих услова за опстанак националног споменика и предузимање мјера потребних за његово редовно одржавање
- спречавање сваке радње којом би посредно или непосредно могла да буде угрожена његова утврђена вриједност и значај

²² Привремена листа је листа добара коју је усвојила Комисија за очување националних споменика, заснована на Анексу 8. Општег оквирног споразума за мир у БиХ, под покровитељством Организације уједињених нација за образовање, науку и културу (Унеско), на 15. сједници одржаној 14. 06. 2000.

- спречавање незаконитог поступања са/на националним споменицима, те незаконитог изношења покретних националних споменика
- успостављање услова да национални споменик према својој намјени и значењу служи општем интересу
- развијање свијести о наслеђу као основној компоненти и ресурсу одрживог развоја
- обезбјеђење доступности наслеђа свима (успостављање јавне намјене када је то могуће, обезбјеђење доступности различитим старосним групама и посебно лицима са умањеним физичким способностима).

Предмет и циљеви Смјерница

Предмет Смјерница су:

- правна заштита којом се дефинишу врсте добара и како се с њима правно поступа
- дефинисање вредновања добара и њихова хијерархија у односу на вриједност, принципи процјене вриједности и значај за заједницу и појединца
- дефинисање и класификација националних споменика, појашњење листе принципа и процеса мониторинга, значај и опис документовања те садржај споменичког досијеа
- појашњење поступка проглашења добра националним спомеником
- принципи, поступак, утврђивање и степеновање режима и мјера заштите националних споменика
- преглед библиографије полазне документације и литературе која је корисна за научне раднике из области наслеђа и група образаца који служе за ефикасно дјеловање у поступку обраде наслеђа од његовог евидентирања до доношења одговарајућих одлука.

Циљеви Смјерница су:

- примјена вршења овласти из Анекса 8.
- дефинисање вриједности на основу којих се проглашавају национални споменици
- образложење и потенцирање приступа добрима за све
- утврђивање методологије дефинисања: просторног обухвата националног споменика, просторног обухвата заштитног појаса националног споменика те мјера заштите, очувања, одрживог коришћења и управљања наслеђем
- подизање свијести и едукација о значају наслеђа и његовог очувања.

Постојећи однос међународних конвенција²³ у области заштите културног наслеђа са уставно-правним оквиром Босне и Херцеговине

Поред Анекса 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, Босна и Херцеговина, односно Комисија је обавезна да поштује и међународне уговоре у којима је она уговорна страна те, сходно свом мандату да прати трендове у области дјелатности

²³ С обзиром на то да се међународне конвенције и други акти у посљедње вријеме често допуњују, проширујући и обухватајући нова поља од значаја за споменике, у Смјерницама су коришћене међународне конвенције у оном облику који је актуелан до тренутка усвајања Смјернице, те ће се усаглашавати са измјенама конвенција.

заштите културног наслеђа, и предлаже надлежним институцијама ратификацију међународних конвенција и уговора у којима БиХ није уговорна страна.

Питање односа Конвенција у подручју заштите културног наслеђа у којима је Босна и Херцеговина (БиХ) уговорна страна, са уставно-правним оквиром БиХ, те начином њиховог извршавања, уређено је чланом 27, 28, 29.²⁴ и 30. Закона о закључивању и извршавању међународних уговора БиХ. Чланом, 29. и 30. овог Закона је прописано да се о извршавању међународних уговора БиХ стара Савјет министара БиХ преко надлежних институција Босне и Херцеговине и ентитета које прате њихово спровођење и о томе извјештавају, најмање једанпут годишње, Предсједништво БиХ и Парламентарну скупштину БиХ²⁵. Према члану 28. овог Закона међународне уговоре које је закључила БиХ, а којима се стварају непосредне обавезе за БиХ, извршавају надлежни органи државне управе у чију надлежност спадају питања која се уређују тим уговорима.²⁶ У складу с тим, Комисија је обавезна да, у оквиру своје надлежности утврђене Анексом 8. Општег оквирног споразума за мир у БиХ, поштује принципе и обавезе утврђене конвенцијама о заштити културног наслеђа које се односе на начин валоризације номинованих добара, те начин утврђивања врсте мјера заштите и обухвата заштитних зона. Укратко, оне су за Комисију обавезујући правни извор са којим је она дужна да усклади вршење своје надлежности из Анекса 8. Општег оквирног споразума за мир у БиХ. У контексту хијерархије правних извора, међународне конвенције су на самом врху, што у правно-посљедичном смислу значи да све мјере институција БиХ, па и друга правна лица уколико се на њих односе међународни уговори, морају да буду усклађени са овим инструментима.

Полазећи од чињенице да међународне конвенције о заштити културно-историјског наслеђа утврђују опште обавезе и принципе, постоји потреба да се обавезе које из њих произилазе детаљније разраде. У складу с тим и чланом 7. Анекса 8. Општег оквирног споразума, у којем је прописано да Комисија прописује правила и прописе који су неопходни за извршавање њених дужности, Комисија је приступила изради ових Смјерница за проглашење добара националним споменицима БиХ као водичу у којем ће детаљније разрадити начин примјене међународних конвенција и Анекса 8. у дијелу који се односи на валоризацију добара и начин утврђивања њихових мјера заштите.

Надлежности и послови Комисије

Комисија је надлежна да одлучује о предлозима за проглашење добара културног, историјског, вјерског или етничког значаја националним споменицима, или да доноси: одлуке о проглашењу добра као националног споменика, ако испуњава прописане критеријуме; одлуке о одбијању приједлога о проглашењу добра националним спомеником, ако не испуњава критеријуме; одлуке о упису на листу угрожених националних споменика, када им пријети уништење и одлука о укидању статуса

²⁴ Члан 29. Закона о закључивању и извршавању међународних уговора Босне и Херцеговине ("Сл. гласник БиХ", бр. 29/00, 32/13) "Међународни уговори које је закључила Босна и Херцеговина, а којима се стварају обавезе за домаћа правна лица, директно извршавају та правна лица. Ако домаће правно лице не изврши своје обавезе које проистичу из међународних уговора које је закључила Босна и Херцеговина, те ће обавезе извршити Босна и Херцеговина на терет оног ентитета на чијој територији се налази то правно лице".

²⁵ Ибид.

²⁶ Чланом 28. Закона о закључивању и извршавању међународних уговора Босне и Херцеговине.

националног споменика када су уништене вриједности на основу којих је проглашен националним спомеником.

У циљу вршења своје надлежности, Комисија обавља следеће послове:

- рад на припреми одлука Комисије који подразумева: истраживање, документовање, архивирање те утврђивање зона и мјера заштите
- тумачење одлука Комисије и давање мишљења о усаглашености просторно-планске и пројектне документације са одлуком Комисије
- мониторинг спровођења одлука Комисије и стања националних споменика
- успостављање стратегије управљања очувањем и развојем насљеђа у Босни и Херцеговини
- сарадња са међународним институцијама, а посебно са Унеско-ом, те учешће у делегацији Босне и Херцеговине у Свјетском комитету за насљеђе Унеско-а²⁷
- сарадња са институцијама у Босни и Херцеговини у циљу очувања и развоја насљеђа
- имплементација пројеката из области очувања насљеђа.

Комисија ће, у сарадњи са институцијама надлежним за имплементацију одлука Комисије те осталим институцијама из области заштите насљеђа, радити на дефинисању појмовника којим ће се дефинисати сви термини који су у употреби, а везани су за пројектну документацију и радове на насљеђу, те изради упутстава за приступање објектима, у циљу њихове адаптације савременим условима коришћења.

Рад Комисије за очување националних споменика је јаван и транспарентан. Диспозитив одлуке Комисије објављују се у “Службеном гласнику БиХ”, а комплетна одлука са образложењем на службеној веб страници Комисије (www.kons.gov.ba). Остали акти Комисије се објављују у “Службеном гласнику БиХ” и/или веб страници Комисије, уколико Комисија тако одлучи.

²⁷ Босна и Херцеговина је изабрана за чланицу Комитета у новембру 2017. године.

I. НАЦИОНАЛНИ СПОМЕНИК

У складу са чланом 6. Анекса 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини национални споменик је покретна и непокретна имовина од великог значења за неку групу људи са заједничким културним, историјским, вјерским или етничким насљеђем, као што су архитектонски споменици, умјетничка дјела или историјски споменици; археолошка налазишта; групе зграда, као и гробља²⁸.

У складу са чланом 2. Закона о спровођењу одлука Комисије²⁹ “национални споменик” је и добро које је уписано на Привремену листу националних споменика³⁰.

Националне споменике чине непокретна и покретна добра која су настала, нађена или се налазе у Босни и Херцеговини, без обзира у чијем су власништву, а која: у свом садашњем облику, стању, садржају, суштини и врсти имају својства која имају велику историјску, умјетничку, естетску, документарну, друштвену или амбијенталну вриједност.

Националне споменике чине и дијелови, цјелине, групе или збирке покретних и непокретних добара као и споменици културе.

Принципи за проглашење националних споменика

Одлуке о проглашењу националним споменицима требају да обезбиједе заштиту вриједности и значаја споменика за садашње и будуће генерације. Наведена заштита се обезбјеђује кроз примјену сљедећих принципа:

Принцип 1: Јавни интерес

Заштита националног споменика је од јавног интереса.

Принцип 2: Учешће јавности

У складу са чланом 5. став 2. Анекса 8. Општег оквирног споразума за мир у БиХ приликом одлучивања о петицији Комисија власницима предложеног националног споменика, као и другим заинтересованим лицима или органима даје прилику да изнесу своја гледишта.

На почетку године, у оквиру плана рада за текућу годину, Комисија објављује листу добара која ће се валоризовати у текућој години, са позивом за изношењем ставова власника, надлежних служби и заинтересованих лица. Информацију о добрима у односу на које се води поступак валоризације се објављује и на интернет страници Комисије. Сви који се одазову наведеном позиву ће добити прилику да изнесу своје ставове у погледу петиције, тј. поступка валоризације који се води пред Комисијом за очување националних споменика. На овај начин, кроз изношење свог става, све заинтересоване стране су укључене у процес доношења одлука.

²⁸ Члан 6. Анекса 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини.

²⁹ Закон о спровођењу одлука Комисије за заштиту националних споменика БиХ (“Службени гласник РС”, бр. 9/02, 70/06 и 64/08), Закон о спровођењу одлука Комисије за заштиту националних споменика успостављене према Анексу 8. Општег оквирног споразума за мир у БиХ (“Службене новине ФБиХ”, бр. 2/02, 27/02, 6/04 и 51/07), Закон о имплементацији одлука Комисије за заштиту националних споменика из Анекса 8. (“Службени гласник Брчко дистрикта БиХ”, бр. 2/02 и 19/07).

³⁰ Ибид.

Принцип 3: Самосталност у доношењу одлука Комисије

Комисија води поступак валоризације добра и коначне одлуке о добру доноси самостално, у оквиру овласти датих Анексом 8. Општег оквирног споразума за мир у БиХ, другим прописима и општим актима. Самосталност подразумијева независност од политичких, економских и других утицаја интересних група, тј. “уплитања” у начин вођења поступка и његов исход.

Принцип 4: Објективност и непристрасност

Доношење одлука о статусу добара почива на објективном и непристрасном процесу заснованом на одредбама ових Смјерница и принципима датим у релевантним међународним конвенцијама и препорукама (Унеско, Свјетски центар за насљеђе, Икром, Икомос, Савјет Европе).

Принцип 5: Стручност и професионалност

Стручност и професионалност у доношењу одлука о статусу добара подразумијева примјену стандарда, искустава и вјештина на пољу очувања и управљања насљеђем.

Принцип 6: Мјере заштите и очувања националних споменика

Заштитом и очувањем националних споменика осигурава се постојаност културних вриједности, као и потенцијала за даљи развој локалне заједнице и државе.

Мјере заштите националних споменика, утврђене одлуком Комисије, усмјерене су ка очувању, адекватном коришћењу, исправној интерпретацији и презентацији насљеђа и његових вриједности, те управљању насљеђем у циљу одрживог развоја заједнице. Мјере заштите су засноване на савременим кретањима у областима научног истраживања, рестаурације и метода за управљање насљеђем, а укључују и могућности коришћења нових технологија за утврђивање и регистровање насљеђа и борбе против пропадања материјала. Кроз мјере заштите се инсистира на третирању заштите насљеђа као основног циља просторног и урбанистичког планирања.

Мјерама заштите се не ограничава саобраћање (купопродаја, закуп и сл.) добра које је проглашено националним спомеником Босне и Херцеговине.

Принцип 7: Свијест о значају националних споменика

Комисија, кроз свој рад, промовише важност насљеђа генерално, а националних споменика посебно, за сваког појединца и заједницу у цјелини. Надаље, Комисија проводи активности на подизању свијести јавности о значају националних споменика за идентитет појединца и заједнице, те потреби њиховог очувања и исправној употреби у сврху одрживог развоја, а све базирано на чињеници да је разумијевање значаја националног споменика, односно његових вриједности, кључно за његову заштиту.

Принцип 8: Документовање националног споменика

Комисија у процесу проглашења добра националном спомеником прикупља сву, у датом тренутку, доступну историјску, техничку и фотографску документацију те документује постојеће стање. Наведено има за циљ документовања добра и пружања основе за његово даље изучавање. Сва документација је јавно доступна у складу са Правилником о раду Библиотеке и документационог центра и Правилником о коришћењу документације Комисије.

Категоризација националних споменика према значају

Категоризација је заснована на вредновању добара, што подразумијева стручни и научни поступак којим се на основу заједничких основних критеријума, полазећи од својства, значења и функције те општих особина добра, одређује њихова општа и посебна вриједност.

Категоризација се уводи ради утврђивања степена значаја, одређивања приоритета у заштитним радовима, утврђивања мјера заштите и услова коришћења, те као први корак у уједначеном поступању унутар конзерваторске заједнице.

Комисија је у складу са Смјерницом изнијетом у категоризацији националних споменика израдила и усвојила правилник о категоријама³¹.

Национални споменици према свом значају могу да буду категорисани као:

1. Национални споменици од универзалног значаја у Босни и Херцеговини
2. Национални споменици од изузетног значаја за Босну и Херцеговину
3. Национални споменици од великог значаја за Босну и Херцеговину
4. Национални споменици од значаја за Босну и Херцеговину.

1. Национални споменици од универзалног значаја у Босни и Херцеговини представљају националне споменике од изузетног значаја за БиХ, а који испуњавају услове дефинисане у Оперативном водичу Унеска те су уписани и на Унеско-ву Листу свјетског наслеђа³² по једном од сљедећих критеријума³³ које је прецизирао Унеско:

- (i) представља ремек-дјело људског креативног генија
- (ii) приказује важну размјену људских вриједности, кроз временски период или унутар свјетског културног подручја, о развојима у архитектури или технологији, монументалним умјетностима, урбаном планирању или дизајну пејзажа
- (iii) носилац је јединственог или барем изузетног свједочанства културној традицији или цивилизацији, живућој или несталој
- (iv) изузетан је примјер типа грађевине, архитектонског или технолошког ансамбла или пејзажа који илуструје значајну фазу/фазе људске историје
- (v) изузетан је примјер традиционалног људског насеља, употребе земљишта или употребе мора која је репрезентативно за културу/е, или људску интеракцију са окружењем, нарочито када постаје рањиво под утицајем неповратне промјене
- (vi) директно је или материјално у вези са догађајима или живућим традицијама, идејама или вјеровањима, умјетничким и књижевним дјелима од изузетног универзалног значаја³⁴
- (vii) садржи врхунске природне феномене или подручја изузетне природне љепоте и естетског значаја
- (viii) истиче се као примјер који представља значајну фазу историје Земље, укључујући записе о животу, значајне текуће геолошке процесе у развоју рељефних облика, или значајних геоморфних или физиографских одлика

³¹ Правилник о критеријумима вредновања добара, подјели по предмету правне заштите и поступку категоризације националних споменика ("Службени гласник БиХ", број 47/18).

³² До данас су у Босни и Херцеговини на Унеско-ву Листу свјетског наслеђа уписана сљедећа добра: Подручје Старог моста Старога града у Мостару, мост Мехмед-паше Соколовића у Вишеграду, Стећци (средњовјековни надгробни споменици).

³³ UNESCO the Criteria for Selection; <https://whc.unesco.org/en/criteria/>; датум приступа 17. 3. 2018.

³⁴ Комитет сматра да би било најбоље користити овај критеријум у заједништву са другим критеријумима.

- (ix) изузетан је примјер који представља значајне еколошке и биолошке процесе у развоју копнених, слатководних, приобалних и морских еко-система и заједница биљака и животиња
- (x) садржи најзначајнија природна станишта за *in-situ* конзервацију биолошке разноликости, укључујући оне који садрже угрожене врсте од изузетне универзалне вриједности са гледишта науке или конзервације.

2. Национални споменици од изузетног значаја за БиХ су добра која:

- посједују изузетно високо изражене вриједности (друштвену, историјску, документарну или умјетничку и естетску)
- посједују изузетно висок степен аутентичности (минимално три атрибута аутентичности³⁵) и интегритета (минимално два атрибута интегритета³⁶)
- представљају јединствен и/или изузетно репрезентативан примјер одређеног типа или стила.

3. Национални споменици од великог значаја за БиХ су добра која:

- посједују високо изражене вриједности (друштвену, историјску, документарну или умјетничку и естетску)
- посједују висок степен аутентичности (минимално два атрибута аутентичности) и интегритета (минимално два атрибута интегритета)
- представљају репрезентативан примјер одређеног типа или стила.

4. Национални споменици од значаја за БиХ су добра која:

- посједују изражене вриједност/и (друштвену, историјску, документарну или умјетничку и естетску)
- посједују одређен степен аутентичности (минимално један атрибут аутентичности) и интегритета (минимално један атрибут интегритета)
- ревитализација и функционална одрживост може да се обезбиједи спровођењем мјера заштите утврђених одлуком о проглашењу.

За добра за која су поднијете петиције, а за која Комисија у процесу обраде утврди да не задовољавају критеријуме за проглашење националним споменицима, доноси се одлука о одбацивању приједлога за проглашење националним спомеником, док се за добра са Привремене листе доноси одлука неиспуњавању услова за проглашење националним спомеником, у склопу којих се може да препоручи заштита предметних добара на локалном нивоу.

Листе националних споменика

Ради евидентирања и документовања националних споменика, Комисија је успоставила интерну централну базу података, у којој се воде листе и евиденција добара и то:

1. Национални споменици уврштени на Листу свјетског наслеђа Унеска
2. Национални споменици уврштени на Тентативну листу Унеска

³⁵ За појашњење атрибута аутентичности видјети на страни 45. овог документа.

³⁶ За појашњење атрибута интегритета видјети на страни 46. овог документа.

3. Листа националних споменика³⁷
4. Листа угрожених националних споменика
5. Привремена листа националних споменика
6. Листа петиција за проглашење добара националним споменицима.

Заштита свих националних споменика врши се у складу са одлукама Комисије, важећим прописима и просторно-планским документима.

1. Национални споменици уврштени на Листу свјетског наслеђа Унеско-а (Свјетско наслеђе у БиХ)

Заштита националног споменика уписаног на Листу свјетског наслеђа Унеско-а проводи се у складу с Конвенцијом о заштити свјетског наслеђа (Унеско, 1972) и планом управљања националним спомеником и Одлуком Комисије. У случају неслагања ових аката, приоритет у примјени, према принципу правне хијерархије, има Конвенција, затим Одлука Комисије, а затим План управљања.

2. Национални споменици уврштени на Тентативну листу Унеско-а

Заштита националног споменика уписаног на Тентативну листу Унеско-а се проводи и у складу са планом управљања, уколико је исти урађен у складу са одлуком Комисије и усвојен за предметни национални споменик.

3. Листа националних споменика

На Листи националних споменика су уписана сва добра која је Комисија прогласила националним споменицима у складу са Правилником о критеријумима за врједновање добара, подјели по предмету правне заштите и поступку категоризације националних споменика ("Службени гласник БиХ", број 47/18), а подијељена су према утврђеним категоријама³⁸.

4. Листа угрожених националних споменика

Када је национални споменик угрожен незаконитом градњом, нестручном рестаурацијом, неодржавањем или неким другим видом деструкције, Комисија уписује тај споменик на Листу угрожених националних споменика, а према сљедећим условима и приоритетима:

- добро је проглашено националним спомеником
- споменик није био потпуно срушен у току рата, тако да је интегритет добра могуће да се очува захватима који су признати у науци
- споменик представља риједак или јединствен примјерак одређеног типа или стила
- споменик има велики значај за обнову грађанског повјерења и за имплементацију мировног споразума у Босни и Херцеговини

³⁷ У складу са Правилником о критеријумима за врједновање добара, подјели по предмету правне заштите и поступку категоризације националних споменика ("Службени гласник БиХ", број 47/18)

³⁸ Ревалоризација и утврђивање категорије до дана доношења Правилника о критеријумима вредновања добара, подјели по предмету правне заштите и поступку категоризације националних споменика, вршиће се према роковима које утврди Комисија. Правилник је донијет на 21. сједници Комисије одржаној 14. 06. 2018.

- опасност узрокована људским дјеловањем или дјеловањем природе представља пријетњу да споменик изгуби своја најзначајнија својства или да у потпуности нестане
- физичка структура националног споменика је угрожена у мјери која доводи у питање очување вриједности добра које су довеле до његовог проглашења, а за њихово очување су неопходни хитни конзерваторски захвати значајнијег обима.

Приликом дефинисања статуса угроженог националног споменика Комисија се ослања и на критеријуме дефинисане Оперативним смјерницама за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу и то³⁹:

- Утврђена опасност:
 - озбиљно оштећење материјала
 - озбиљно оштећење структуре и/или украсних дијелова
 - озбиљно оштећење архитектонске или урбанистичке цјеловитости
 - озбиљно оштећење урбаног или руралног простора, или природног окружења
 - значајан губитак историјске аутентичности
 - значајан губитак културне важности.
- Потенцијална опасност – Национални споменик је суочен са пријетњама које могу да имају негативан ефекат на његове карактеристике. Такве пријетње су, на примјер:
 - промјена правног статуса добра која смањује степен заштите
 - недостатак политике заштите
 - угрожавајући ефекти регионалних пројеката
 - угрожавајући ефекти урбаног планирања
 - избијање или пријетња оружаног сукоба
 - пријетећи утицаји климатских, геолошких или других фактора животне средине.

Додатно, пријетње и/или њихов штетни утицај на интегритет добра морају да буду оне које је могуће кориговати људским дјеловањем. У случају добара, и природни и фактори људског дјеловања могу да буду пријетње. У неким случајевима, пријетње и/или њихов штетни утицај на интегритет добра могу да буду кориговани административним или легислативним активностима, као што је нпр. отказивање пројекта јавних радова или побољшање легалног статуса.

Критеријуми за скидање споменика са Листе угрожених националних споменика су:

- престанак околности због којих је споменик био угрожен
- обезбјеђена су средства за интервенције на споменику
- добро је неповратно изгубило својства која су га квалификовала да буде проглашено националним спомеником.⁴⁰

Комисија, сваке године, доставља Листу приоритетних интервенција надлежним ентитетским институцијама и Влади Брчко дистрикта са захтјевом за приоритетно обезбјеђење финансијских и других услова за спровођење хитних и других мјера заштите из одлуке о проглашењу националним спомеником.

³⁹ Критеријуми за упис добра на Листу угроженог свјетског наслеђа, члан 178. и 179, Унеско Оперативне смјернице за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, слободан превод.

⁴⁰ Пословник о раду Комисије ("Службени гласник БиХ", број 47/16).

5. Привремена листа националних споменика

На Привременој листи националних споменика Босне и Херцеговине, коју је успоставила Комисија за очување националних споменика, уписано је 776 споменика (“Службени гласник БиХ”, број 33/02, “Службени гласник Републике Српске”, број 79/02, “Службене новине Федерације БиХ”, број 59/02 и “Службени гласник Брчко дистрикта БиХ”, број 4/03). Комисија по службеној дужности доноси одлуке о проглашењу националним спомеником за свако појединачно добро уписано на Привремену листу. Добра уписана на Привремену листу уживају заштиту до доношења коначне одлуке Комисије. Даном доношења коначне одлуке Комисије предметно добро се брише са Привремене листе националних споменика.

6. Листа петиција за проглашење добра националним споменицима

У складу са чланом V, став 1. Анекса 8. Општег оквирног споразума за мир у БиХ било која страна или заинтересовано лице у Босни и Херцеговини може Комисији предати петицију за проглашење добра националним спомеником. Свака таква петиција треба да садржи релевантне информације о добру, укључујући: тачну локацију добра, њеног тренутног власника и стање, трошкове и извор финансијских средстава за све потребне поправке на добру, сваку познату предложену употребу и основу за проглашење националним спомеником.

У складу са чланом V, став 3. Анекса 8. Општег оквирног споразума за мир у БиХ, сви надлежни органи власти, институције и појединци дужни су да се суздрже од предузимања мјера које могу да оштете добро за које је Комисији поднијета петиција за проглашење националним спомеником.

Комисија води Листу поднесених петиција која се објављује на службеној веб-страници Комисије.

Мониторинг спровођења одлука Комисије и стања националних споменика

Комисија врши мониторинг, односно надзор над спровођењем својих одлука.

У циљу вршења надзора Комисија може да успостави сарадању са надлежним институцијама и органима за заштиту наслеђа на ентитетском или неком другом нивоу, представницима локалне заједнице и заинтересованим странама.

Комисија, кроз свој редован рад, настоји да буде у контакту са свим надлежним институцијама за заштиту наслеђа, на свим нивоима, како би на вријеме била упозната са планираним интервенцијама на националном споменику или у његовом заштитном појасу, односно да би на вријеме, прије планирања или спровођења интервенције, упознала друге институције, нивое власти или инвеститоре о мјерама заштите и могућим дозвољеним интервенцијама на националним споменицима или њиховим заштитним појасевима. Сарадња институција и свих нивоа власти мора да се обезбиједи и редовно подржава како би се очувале вриједности наслеђа те омогућио исправан и одржив развој. Комисија, у настојању за наведеним, обезбјеђује савјетодавну помоћ свим заинтересованим странама, инвеститорима, локалној заједници и осталим институцијама.

Редовни преглед општег стања очуваности националног споменика и његових вриједности и значаја, обавља се у оквиру *мониторинга* – праћења спровођења одлука

Комисије и стања у заштићеном простору, а врши се према Обрасцу за мониторинг, односно мониторинг извјештају. Мониторинг извјештаји су прописани интерним актима Комисије.

Мониторинг се, у принципу, врши сваких пет година за националне споменике, а за добра са Листе угрожених националних споменика сваких шест мјесеци. Мониторинг се покреће и раније, у случају обавијести о промјени стања добра или његовој угрожености.

Током мониторинга фокус се првенствено ставља на:

- било какве активности које могу да произведу утицај на вриједности националног споменика или његово стање
- генерално стање конзервације националног споменика и
- спровођење мјера заштите утврђених одлуком Комисије.

Извјештај о мониторингу, између осталог, садржи:

- назнаку пријетњи или значајног побољшања у очувању националног споменика
- хронологију дешавања на националном споменику, у односу на тренутак доношења одлуке о проглашењу или претходни увид у стање националног споменика
- податке о било каквој пријетњи или оштећењу или губитку вриједности, интегритета и/или аутентичности ради које је добро проглашено националним спомеником
- посебне мјере заштите за добра за која се предлаже упис на Листу угрожених националних споменика
- евентуално додатне потребне мјере заштите за добро већ уписано на Листу угрожених националних споменика
- опис разлога зашто би добро требало да буде скинуто са Листе угрожених националних споменика.

Приоритет за мониторинг Комисија утврђује на основу стања националних споменика као и њихових вриједности.

Такође, Комисија може да изврши мониторинг на основу годишњих извјештаја стања националних споменика, које су урадиле и доставиле Комисији надлежне институције за спровођење одлука Комисије, а према одредбама релевантних закона у Федерацији БиХ, Републици Српској и Дистрикту Брчко.

Комисија на основу извршеног мониторинга може да покрене процедуру за измјену и допуну одлуке у случајевима када стање националног споменика захтијева хитне интервенције за измјену и допуну важеће просторно-планске документације.

Одредбама одлуке ће се прописати одредбе и мјере заштите споменика у сврху његовог очувања.

Упис на Листу угрожених националних споменика се врши на основу критеријума који су у тексту претходно наведени.

На основу извјештаја о стању добра Комисија може да закључи:

- да национални споменик није угрожен и да никакви даљни или посебни кораци не требају да буду предузети

- да је национални споменик угрожен те да га је потребно ставити на Листу угрожених националних споменика. У том случају се од надлежних институција и органа захтијева хитно реаговање (у задатом року), а у циљу “поправљања” стања, односно уклањања разлога његове угрожености. Комисија, у сарадњи са надлежним институцијама и тијелима, утврђује жељено стање конзервације националног споменика (у циљу скидања са Листе угрожених) као и програм корективних мјера. Утврђене мјере Комисија налаже за спровођење кроз утврђивање мјера заштите (измјена и допуна постојеће одлуке с обзиром на измијењено стање)
- да су накнадним интервенцијама измијењене вриједности и значај националног споменика које су биле основ за успостављање статуса националног споменика у одређеној категорији те да је потребно покренути процедуру за измјену и допуну одлуке, а у циљу промјене категорије националног споменика те утврђивања нових мјера заштите
- да је национални споменик накнадним интервенцијама изгубио своје вриједности и значај које су биле основ за успостављање статуса националног споменика, те да је потребно покренути процедуру за укидање статуса националног споменика. Тада се о таквим намјерама Комисије обавјештавају надлежне институције и заинтересоване стране у циљу проналажења евентуално неког другог рјешења. Уколико се не исходи, Комисија доноси одлуку о укидању статуса националног споменика.

Документовање националних споменика

Процес документовања

Документација подржава процес вредновања добра, доприноси његовом потпунијем разумијевању, заштити и очувању.

Документовање националних споменика представља једну од кључних окосница заштите и очувања наслеђа. Документовање представља процес прикупљања, селекције, обраде, расположивих података и документације и свих информација добијених научним истраживањем и њихову компаративну анализу.

Овај процес се одвија на три нивоа која се међусобно надопуњују:

- прикупљање документације
- обрада и дигитализација документације
- чување и публикување стручних и научних радова и издања документарне грађе, те њихова јавна доступност.

Прикупљање документације се врши кроз анализу библиотечких, архивских и музејских извора на различитим медијима (штампаним и електронским) те снимање самог добра на терену⁴¹.

⁴¹ Снимање добра на терену се проводи у складу са међународном праксом у области снимања објеката културно-историјског наслеђа, смјерницама и препорукама за снимање и инвентаризацију добара које је кроз различите органе израдио Савјет Европе. Продукт снимања на терену (теренски картони по предметима правне заштите, скице, цртежи, фотографије, видео-записи и слично), и остала прикупљена документација се предају на обраду и чине дио споменичког досијеа.

Поступком обраде документације се, поред формирања основе за дефинисање мјера заштите, очувања и управљања одређеним националним спомеником, ствара и специјална тематска збирка “Споменички досије” која обједињује библиотечку и архивску грађу, правну документацију и административне изворе (одлуке, изводи из релевантних закона, дописе, акте, рјешења, уредбе, земљишно-књижни извадак, копију катастарског плана и сл.), фото и техничку пројектну документацију⁴², аудио-визуелну грађу, on-line изворе, графичку грађу, картографску грађу (геодетске подлоге, мапе, орто-фото снимке и остало), као и новинске чланке (хемеротеку) и друге изворе. Збирка “Споменички досије” чува се као збирка посебне вриједности која је каталошки и предметно обрађена са печатом Комисије.

У складу са Законом о ауторским правима и међународним стандардима и препорукама, одлука Комисије о проглашењу националног споменика садржи библиографију свих пронађених извора који се тичу националног споменика.

Документацију која чини збирку “Споменички досије” чува се у папирном и дигиталном облику.

Споменичка збирка се допуњује зависно од потребе и настанка нове документације или проналаском нових библиографских извора, а прати се вођењем папирног и дигиталног каталога/регистра. За сваки национални споменик се води степен документованости, односно бројчана евиденција релевантне и пратеће документације. Додатно, документација која настаје процесом мониторинга је хронолошки поредана, пописана и обрађена.

Комисија израђује електронске картице националних споменика, са основним информацијама о њима, што ће омогућити широку доступност, кориштење и размјену културних садржаја.

Циљеви документовања

Сврха документовања, у било којем од ових процеса, јесте прикупљање и чување документације у сврху већег разумијевања националног споменика те у циљу што исправније заштите, очувања и управљања.

Циљеви документовања добара приликом њиховог разматрања за упис на Листу националних споменика, као и документовања самих националних споменика Босне и Херцеговине су сљедећи:

- провести системско и свеобухватно прикупљање документације и података о сваком добру за које се разматра упис на Листу националних споменика Босне и Херцеговине
- евидентирати посебно битне и/или осјетљиве карактеристичне елементе (гдје се под елементима не мисли само на физичке карактеристике добра, већ и на односе, историјске факте и друго)
- сакупити ставове о значају и вриједностима добра од свих (или што је могуће више) заинтересованих страна

⁴² Фото-документација садржи старе/архивске фотографије и записе о тренутном стању у боји, црно-бијелој или дигиталној техници, укључујући сателитске и ваздушне снимке – панораме, перспективу, силуете и доминантне елементе, спољашње и карактеристичне детаље објекта као и елементе покретног наслеђа. Техничка документација садржи скице, идејне пројекте, главне пројекте, изведбене пројекте, нацрте карактеристичних детаља, просторно-планску документацију и осталу техничку документацију

- процијенити значај добра те тиме обезбиједити основу за стратешко управљање насљеђем и цјеловито очување националног споменика
- документовати добро, карактеристичне детаље, амбијенталне и просторне односе те тренутно физичко стање предметних добара како би се одредиле адекватне мјере заштите сваког појединог националног споменика
- документовати све промјене на добрима као и планиране интервенције (физичке, просторне као и функционалне природе) како би се донијела што исправнија и на стварном стању заснована одлука о будућем управљању и коришћењу добра – саставни дио мјера заштите националних споменика
- објединити и обрадити сву прикупљену документацију како би се формирао/комплетирао споменички досије одређеног добра и Регистар насљеђа Босне и Херцеговине⁴³
- публиковати или учинити јавно доступном прикупљену документацију о националним споменицима (путем стручних издања – годишњака, приручника, тематских монографија и др. и организације скупова, семинара и округлих столова на тему насљеђа)
- обезбиједити полазне податке за опсежнија, тематска и периодична стручна и научна истраживања добара или њихових дијелова
- обезбиједити полазне податке и смјернице за израду пројеката конзервације (конзервације у најширем смислу интервенција на насљеђу) те израду просторно-планске документације
- идентификовати приоритете у дјеловању на добрима (хитне мјере заштите и врсте интервенција)
- промовисати разумијевање и позитиван однос ка националним споменицима и насљеђу генерално
- размјењивати документацију али и информације о националним споменицима са осталим институцијама, организацијама и удружењима које се директно или индиректно баве заштитом и очувањем насљеђа.

⁴³ Регистар националних споменика Босне и Херцеговине је заправо збирка свих споменичких досијеа, а успостављен у Комисији кроз Библиотечко-документациони центар Комисије.

II. ПРЕДМЕТ ПРАВНЕ ЗАШТИТЕ

Национални споменик – предмет правне заштите

Национални споменици Босне и Херцеговине су добра која испуњавају услове за проглашење националним споменицима према Анексу 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини:

- Покретна или непокретна добра од великог значаја за групу људи са заједничким културним, историјским, вјерским или етничким наслеђем, попут архитектонских, умјетничких или историјских споменика
- Археолошка налазишта
- Групе грађевина и
- Гробља.⁴⁴

Национални споменик Босне и Херцеговине може да буде⁴⁵:

- А. Покретно добро
- Б. Непокретно добро
- Ц. Културни пејзажи (Специфична добра) и
- Д. Серијска добра⁴⁶.

Покретна добра

Покретна добра, појединачна или у збиркама, подразумевају све покретне предмете који су израз и свједочанство људског стваралаштва или еволуције природе⁴⁷. То могу да буду:

1. покретни налази археолошких истраживања и ископавања изведених на копну и под водом
2. антиквитети као што се оруђе, грнчарија, натписи, кованице, печати, накит, оружје и погребни остаци
3. преносиви предмети настали разградњом историјских споменика
4. добра од интереса за антропологију и етнологију
5. предмети везани за историју, укључујући историју науке и технологије, културе и религије, војне и друштвене историје, везани за живот група људи и народних вођа, мислилаца, научника и умјетника, те догађаја од значаја за државу и друштво
6. умјетнички предмети, као што су: слике и цртежи, произведени у цијелости ручно на било којој подлози или од било којег материјала (изузев индустријског дизајна и творничких производа украшених ручно); изворни отисци, постери и

⁴⁴ Анекс 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини (члан 6).

⁴⁵ Предмет правне заштите је дефинисан према предмету правне заштите који је дефинисао Унеско а презентован у Унеско-вим Оперативним смјерницама за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017.

⁴⁶ За А, Б, Ц. и Д. – видјети Унеско-ве Оперативне смјернице за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, поглавље IIA, параграфи 45, 46, 47. и 48. За Ц. Додатно видјети *Annex 3*. истог документа, стр. 80.

⁴⁷ Унеско-ва Препорука о заштити покретних културних добара (*UNESCO, Recommendation concerning the protection of movable cultural property*), 1978.

фотографије у смислу медија изворног стваралаштва; изворне умјетничке асамблаже и монтаже у било којем материјалу; дјела вајарске умјетности и скулптуре у било којем материјалу; дјела примијењене умјетности изведена у материјалима као што су стакло, керамика, метал, дрво итд.; манускрипти (рукописи) и инкунабуле, кодекси, књиге, документи и издања од посебног значаја

7. предмети нумизматичког (медаље и новац) и филателијског значаја
8. архиве укључујући текстуалне записе, карте и друге картографске материјале, фотографије, кинематографске филмове (записе), звучне записе и машински читљиве записе
9. намјештај, таписерије, ћилими, одјећа и музички инструменти
10. зоолошки, ботанички и геолошки узорци⁴⁸
11. превозна средства старија од 75 година.

Непокретна добра

Непокретна добра по врсти наслеђа дијелимо на:

1. Градитељско наслеђе којим се сматрају:
 - грађевинско-архитектонски објекти и грађевинске и фортификационе цјелине, други непокретни објекти, као и дијелови објеката и цјелина трајно везаних за одређену средину, те с њима повезана дјела монументалног и декоративног сликарства, вајарства и примијењених умјетности
 - споменичке цјелине, односно насеља или дијелови насеља и друге групе грађевина када чине јединствену цјелину која посједују вриједности и значај за заједницу
 - грађевинско-архитектонски објекти који су обновљени по правилима конзерваторско-рестаураторске струке⁴⁹, а који су били порушени у периоду 1992–1995. године или у неком другом периоду, а који су прије рушења испуњавали критеријуме за проглашење заштићеним или су имала статус заштићеног добра или добра под претходном заштитом.
2. Археолошко наслеђе којим се сматрају остаци, објекти, предмети и сви остали трагови човјечанства из прошлих периода:
 - чије ће очување и изучавање помоћи познавању историје човјечанства и његовог односа са природним окружењем
 - за које су ископавања или открића главни извор информација о самим добрима.

Археолошко наслеђе подразумијева: структуре, зграде, групе зграда, градитељска подручја, покретне објекте, споменике осталих врста, као и њихов контекст, без обзира да ли се налазе на земљи, под земљом или под водом.⁵⁰

⁴⁸ Ибид.

⁴⁹ О односу конзерваторско-рестаураторске струке ка реконструкцији видјети Повељу из Риге о аутентичности и историјској реконструкцији у релацији са културним наслеђем (*Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in Relationship to cultural Heritage*), октобар 2000, Препоруке о обнови и реконструкцији културног наслеђа из Варшаве (*Warsaw Recommendation on Recovery and Reconstruction of Cultural Heritage*), мај 2018, као и <https://en.unesco.org/courier/july-september-2017/reconstruction-changing-attitudes>.

⁵⁰ Европска Конвенција о заштити археолошког наслеђа (ревидирана), Савјет Европе, Валета (*European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised)*, Council of Europe, Valletta), 1992, члан 1.

Археолошко наслеђе је онај дио материјалног наслеђа о којем примарне информације могу да дају једино археолошка истраживања. Оно садржи све остатке људског постојања и састоји се од мјеста на којима се манифестују трагови људских активности, напуштене структуре и остатке свих врста (укључујући и оне под земљом и под водом) заједно са свим покретним материјалом који је везан са њим. Археолошко наслеђе је осјетљив и необновљиви културни ресурс.⁵¹

1. Мјеста која по својој природи могу да буду:

- а) мјеста и/или остаци добара која су прије рушења у периоду 1992–1995. године или у неком другом периоду испуњавала критеријуме за проглашење заштићеним, или су имала статус заштићеног добра или добра под претходном заштитом, а до тренутка доношења одлуке Комисије нису обновљена или је обновом обезбјеђен континуитет изворне или адекватне функције; мјестом и остацима добара се ни у ком случају не сматрају материјални остаци археолошког наслеђа
- б) мјеста меморије⁵² представљају специфичне локације са архитектонским или археолошким траговима (доказима), или чак специфичним карактеристикама предјела које се могу да повежу са меморијалним аспектом мјеста. Мјесто мора да буде разматрано унутар различите групе људи и/или глобалне перспективе. Често постоји основа за бројне, понекад супротстављене интерпретације ових локалитета. Мјеста меморије су мјеста која посједују историјски, друштвени или културни значај због онога што се на тим мјестима десило у прошлости. Таква мјеста могу да буду од посебног значаја због њихове улоге у обликовању идентитета групе људи, заједнице или нације. На мјестима меморије придружене (додатне) вриједности могу да буду од већег значаја него материјалне и могу да садржавају (преносе) мноштво значења, иако материјални остаци могу да буду нужни за разумијевање конкретне (топографске) локације значајних историјских догађаја. На њима могу да буду подигнута спомен-обиљежја и/или објекти у циљу давања почаста страдалима на том локалитету.

Непокретна добра могу да буду⁵³:

- Појединачне грађевине – споменици
- Групе грађевина – градитељске цјелине
- Културно-историјске цјелине – подручја.

Појединачне грађевине – споменици

Појединачне грађевине (споменици) јесу све појединачне грађевине, остаци или препознатљиви дијелови грађевина, конструкције или дијелови конструкција

⁵¹ Икомос-ова повеља за заштиту и управљање археолошким наслеђем (*ICOMOS, Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage*), 1990.

⁵² Дефиниција мјеста меморије у цијелости заснована на дефиницији из Интерпретација мјеста меморије (*Interpretation of Sites of Memory*), *International Coalition of Sites of Conscience (Study commissioned by the World Heritage Centre of UNESCO, January 31, 2018)*, чланови 47, 48, 51, 52. и 58.

⁵³ Подјела заснована на дефиницији “културног наслеђа” дефинисаној у Конвенцији за заштиту културног и природног наслеђа (*UNESCO, Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*), 1972, а прецизираној у Унеско-вим Оперативним смјерницама за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017. поглавље IIA, параграф 45, члан 1.

археолошке природе, непокретна монументална дјела примијењене умјетности, сликарства или вајарства, те остале појединачне структуре које посједују вриједности те су од историјског, археолошког, умјетничког, научног, друштвеног, техничког значаја или другог значаја. Појединачне грађевине могу да буду:

- архитектонско дјело (грађевина грађена на основу пројекта), објекти (грађевина грађена без планова) или конструкције
- конструкције или дијелови конструкција археолошке природе (археолошка копнена или подводна структура)
- појединачни археолошки споменици/структуре
- остаци или препознатљиви дијелови архитектонског дјела, објекта или конструкције
- непокретно монументално дјело примијењене умјетности, сликарства или вајарства
- остало као натписи на непокретним објектима, пећинско станиште, дјело или остатак техничке културе, старе индустрије или инфраструктуре и друго добро које је трајно везано за одређени архитектонски објект или мјесто.

Група грађевина – градитељска цјелина је група одвојених или повезаних објеката и/или структура, који су због своје архитектуре, њихове компактности или положаја у простору од интереса за историју, умјетност и науку⁵⁴, те укључује и инфраструктуру која омогућава функционисање објеката у склопу градитељске цјелине.

Градитељске цјелине представљају хомогене групе урбаних или руралних грађевина које су довољно кохерентне да формирају топографски дефинисане цјелине.

Градитељске цјелине могу да буду састављене од: грађевина и структура, њихових остатака или препознатљивих дијелова и археолошких цјелина, а посједују вриједности те су од историјског, археолошког, умјетничког, научног, друштвеног, техничког или другог значаја.

Групе грађевина односно градитељска цјелина може да буде састављена од:

- архитектонских дјела, објеката и/или конструкција
- археолошких цјелина
- остатака или препознатљивих дијелова архитектонских дјела, објеката и/или конструкција.

По својој функцији/намјени појединачне грађевине (споменици) и групе грађевина (градитељске цјелине) могу да буду⁵⁵:

- Цивилне грађевине и комплекси – стамбене, стамбено-пословне, пословне, грађевине јавне намјене (административне, здравствене, спортско-рекреативне, образовне, грађевине за културу и забаву), занатске и индустријске, инжињерске, комуналне грађевине и комунални системи и остале
- Војне, полицијске и одбрамбене грађевине и комплекси – фортификацијски комплекси, утврде, батерије, упоришта, војне грађевине, касарне, карантини,

⁵⁴ Унеско-ве Препоруке о заштити на националном нивоу културног и националног наслеђа (*UNESCO, Recommendation concerning the Protection, at National Level, of the Cultural and Natural Heritage*), 1972.

⁵⁵ Подјела према: *English Heritage* <https://historicengland.org.uk/listing/selection-criteria/listing-selection/>; http://vocabulary.loccloud.eu/Irish_Monuments/index.php?tema=768&undefined; Лана Крижај, Тезаурус споменичких врста: стандард података у инвентарима градитељске баштине; Смјернице за културно наслеђе, Технички инструменти за заштиту и управљање наслеђем, CoE, 2012.

бункери, полицијски и затворски објекти, спремишта оружја, стражарнице, командна мјеста (штапске зграде), склоништа и остало

- Сакралне грађевине и комплекси – храмови разних конфесија – цркве, џамије, синагоге, редовнички комплекси – самостани, текије и манастири
- Меморијалне грађевине и комплекси који се могу да подијеле на:
 - обиљежја, споменике или објекте који указују на грађевине повезане са историјским или културно-историјским догађајима и личностима, гробне и погребне грађевине, спомен-плоче
 - сепулкралне објекте и цјелине: група гробљанских капела, стара гробља, нишани, стећци и гробни споменици умјетничке вриједности
- Привредне, нарочито индустријске, грађевине и комплекси – грађевине за пољопривреду и сточарство, производњу, и нарочито индустрију, трговину и остало
- Инфраструктурне грађевине и комплекси – објекти за транспорт, комуникацију, водоснабдијевање и остало
- Урбана опрема (архитектонско-скулптуралне грађевине, јавна пластика)
- Остало – добра која нису побројана, а представљају свједочанство које има цивилизацијску вриједност такође се сматрају националним спомеником.

Културно-историјске цјелине – подручја јесу дјела човјека или комбиновани радови човјека и природе, као и подручја која укључују археолошке локалитете, те подручја која су дјеломично изграђена и довољно својствена и хомогена да су топографски дефинисана са израженим историјским, археолошким, умјетничким, научним, друштвеним, технолошким или другим значајем.

Културно-историјске цјелине могу да буду:

- Археолошке зоне и локалитети (подручја и резервати) што подразумева:
 - археолошко подручје или налазиште је дио земљишта или површине под водом који садржи остатке грађевина и других непокретних објеката, гробних и других налаза, као и покретне предмете из ранијих историјских периода, а од посебног су културног и историјског значаја⁵⁶
 - археолошки резервати – подручја за која се основано сматра да садрже неистражене, видљиве или невидљиве трагове људског друштва из прошлих епоха.⁵⁷
- Дијелови историјских насеља: урбане и полуурбане цјелине, тргови, амбијенти, улице, блокови, градски центри, историјске градске четврти, сеоске цјелине, љечилишни и болнички комплекси, историјска парцелација
 - историјско-меморијална подручја: мјеста историјских догађаја, помен-паркови, мјеста масовних страдања, гробља, легендарна подручја и мјеста;
 - рурална подручја
 - привредна, и нарочито индустријска подручја.
- Гробљанска подручја
 - гробља са или без маузолеја, турбета, капела (гробља која посједују посебне вриједности)
 - некрополе са стећцима

⁵⁶ Према: Закон о културним добрима Србије ("Сл. гласник РС", бр. 71/94, 52/2011 - др. закони и 99/2011 - др. закон) веб: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_kulturnim_dobrima.html.

⁵⁷ Према: Водич за заштиту археолошког наслеђа, Савјет Европе.

- мјеста меморије или мјеста сјећања.

У складу са наведеним, национални споменици – **непокретно добро** по предмету правне заштите могу да буду:

- Појединачне грађевине (споменици):
 - грађевина или непокретно дјело примијењене умјетности
 - појединачни археолошки споменици/структуре
 - мјеста и остаци појединачних грађевина – споменика
- Групе грађевина (градитељска цјелина):
 - градитељске цјелине и комплекси различитих намјена
 - археолошке цјелине
 - мјеста и остаци комплекса грађевина – градитељских цјелина
- Културно-историјске цјелине (подручја):
 - подручја као дијелови историјских урбаних и руралних насеља
 - археолошке зоне и локалитети (подручја и резервати)
 - мјеста меморије/сјећања – подручја.

Специфична добра (Културни пејзажи)

Културни пејзаж, дефинисао Унеско, представља “комбиноване творевине природе и човјека”. Они су илустративни за развој људског друштва и насеља кроз вријеме, под утицајем физичких ограничења и/или могућности постављених природним окружењем и сукцесивним друштвеним, економским и културним силама, и вањским и унутрашњим.⁵⁸

Проширење појма културног наслеђа захтијева нове приступе и методологије за урбану заштиту и просторни развој.⁵⁹

Једним именом које је дефинисао Унеско, *специфична добра* представљају културни амбијент који подразумева свеобухватност непокретног, покретног и нематеријалног добра, који се односи на одређени простор, укључујући и природне карактеристике тог простора.

Специфична добра, како је наведено у Анексу 3. Унеско-вих Оперативних смјерница, подразумевају⁶⁰:

- Културне пејзаже
- Градове: историјске градове и градске центре
- Руте културног наслеђа – културна рута је сачињена од материјалних елемената чији културни значај долази од размјене и вишедимензионалног дијалога преко

⁵⁸ Унеско-ве Оперативне смјернице за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, дио IIA, параграф 47.

⁵⁹ Унеско-в Бечки меморандум (2005): приступ: “*Historic Urban Landscape*” (*UNESCO, Vienna Memorandum (2005): the “Historic Urban Landscape” approach*).

⁶⁰ Унеско-ве Оперативне смјернице за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, *Guidelines on the inscription of the specific types of properties on the World Heritage List, Annex 3*, стране 80–87. верзије из 2017. године. Поред овдје наведеног, под специфичним добрима се убрајају и канали наслеђа (*Heritage Canals*) али они, по дефиницији датој у Оперативним смјерницама, нису примјењиви за Босну и Херцеговину.

земље или регије, и који илуструју интеракцију или покрет путем руте, у простору и времену.

Културни пејзажи

Пејзаж је као ентитет збир свих елемената одређеног подручја: природних, културних, географских, историјских, друштвених, умјетничких и осталих, а човјекова перцепција је његов одређујући елемент.

Различита својства културног пејзажа издвајају га од осталих врста културног наслеђа и њихове околине, тј. подручја која га чине или окружују. За разлику од градитељског наслеђа, пејзаж истовремено постоји као артефакт (засебни ентитет) и као систем у оквиру којег се налазе остале врсте наслеђа. Пејзаж садржи: природне елементе, значење које се континуирано развија и мијења, а укључује мноштво слојева и облика из разних историјских периода, узорке, историјске теме и слично.

Културни пејзажи требају да буду одабрани на основу својих вриједности, на основу репрезентативности у смислу јасно дефинисане гео-културалне регије, и такође на основу њиховог капацитета да илуструју есенцијалне и специфичне елементе културе тих регија.

Термин “културни пејзаж” обухвата различитост манифестација интеракције човјечанства и његовог природног окружења. Он одражава специфичне технике одрживе употребе земљишта, узимајући у обзир карактеристике и ограничења природног окружења у којем су настале, и специфични однос према том окружењу.⁶¹

Заштита културних пејзажа може да допринесе модерним техникама одрживе употребе земљишта и може да одржи или унаприједи природне вриједности пејзажа.

Континуирано постојање традиционалних форми употребе земљишта подржава биолошку разноликост у многим дијеловима свијета, што додатно потврђује потребу за заштитом културних пејзажа.

Пејзаж и се сврставају у следеће три главне категорије (типове)⁶²:

- Умјетно (намјерно) развијен пејзаж који је јасно дефинисао, дизајнирао и оформио човјек. Укључује вртове и паркове конструисане због естетских разлога који су често (али не увијек) повезани са вјерским или другим монументалним грађевинама и ансамблима⁶³.
- Органски развијен пејзаж, произилази из почетног социјалног, економског, управног и/или вјерског императива и развио се у данашњи облик кроз повезаност са својом природном околином. Такви пејзажи одражавају процес еволуције кроз свој облик и саставне елементе. Разврставају се у двије поткатегорије:

⁶¹ Свјетско наслеђе и Унеско-ва Препорука за историјски урбани пејзаж: холистички приступ очувању Конвенције УН о заштити свјетске културног и природног наслеђа (*World Heritage and the UNESCO Recommendation on Historic Urban Landscape: a holistic approach to conservation UN Convention concerning the protection of the World Cultural and Natural Heritage*), 1972.

⁶² Унеско-ве Оперативне смјернице за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017.

⁶³ Примјер: Културни крајолик и археолошки остаци Вамијан долине су примјер јасно дефинисаног пејзажа дизајнираног и креираног с намјером од стране човјека (*Cultural Landscape and Archaeological Remains of the Bamiyan Valley.... is the clearly defined landscape designed and created intentionally by man*) <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/#2>.

- Реликтни (или фосилни) пејзаж је онај у којем је еволуцијски процес дошао до краја у неком времену у прошлости, нагло или током дужег периода. Његове значајне особине су, међутим, још увијек видљиве у материјалном облику.
- Образовни пејзаж је онај који задржава активну друштвену улогу у савременом друштву у уској повезаности са традиционалним начином живота, а гдје је процес еволуције још увијек у току. У исто вријеме, показује значајне материјалне доказе своје еволуције кроз вријеме.
- Асоцијативни културни пејзаж и, посједују изражене вјерске, умјетничке и културне везе са природним елементима, а не материјалне доказе културе који су у овом случају незнатни или чак и непостојећи.

Свака од категорија се даље дијели у поткатеорије које су усклађене са Унесковим Оперативним смјерницама, а засноване на *Worldwide Basic Inventory/Register Card for Cultural Landscape*⁶⁴.

Поткатеорије пејзажа су⁶⁵:

Категорија пејзажа створеног и насталог свјесном намјером човјека, тј. видљиво обликовани културни пејзаж, подијељена је у поткатеорије односно врсте:

- Ботанички вртови и пејзажи обликовани из научних или утилитарних разлога: арборетуми, изложбени, производни и кућни вртови, воћњаци и сл.
- Јавни перивојни простори и артефакти: тргови, перивојни тргови, паркови, перивоји, пејзажи сјећања, гробља, авеније, меморијална стабла и сл.
- Перивоји и вртови уз монументалне зграде и/или склопове: репрезентативни перивоји уз дворце и установе, љечилишни перивоји, самостански вртови и сл.

⁶⁴ Икомос је успоставио Међународни научни комитет за културне пејзаже (*International Scientific Committee on Cultural Landscape, IFLA*) са задаћом појашњења категорија културних пејзажа те за израду основних смјерница за документовање (*inventory*). Израђен је документ, *Worldwide Basic Inventory/Register Card for Cultural Landscape*. Према том документу подјела на категорије културних пејзажа усклађена је с Унеско-вим Оперативним смјерницама (*UNESCO, Operational Guidelines*).

⁶⁵ Овдје изнијета подјела је преузета из Думбовић Билушић, Бисерка. „Препознавање и разврставање пејзажа као културног насљеђа“ Годишњак заштите споменика културе Хрватске 36 – 2012. стр. 47–66.

Органски развијани, континуирани пејзаж укључује врсте као што су: историјски урбани⁶⁶ и рурални⁶⁷, агрикултурни, историјски пејзажи традиционалних вјештина – етнолошки пејзажи, индустријски⁶⁸ пејзажи и сл.

Асоцијативни пејзажи повезани су историјским, религијским, културним, симболичким или другим везама с елементима природног подручја као мјеста историјских догађаја, надахнућа за умјетничка дјела, музику и литературу; као мјеста религијског и духовног значења; мјеста људских страдања, протеста, битки, ратних разарања, мјеста сјећања,

⁶⁶ Урбани и историјски урбани пејзаж је градско подручје под којим подразумевамо историјску слојевитост културних и природних вриједности, са ширим значењем од појма “историјског центра” или “градитељске цјелине” и укључује шири урбани контекст и његову географску поставку. Овај шири контекст укључује топографију, геоморфологију и природне карактеристике локалитета; изграђено окружење, и историјско и савремено, инфраструктуре изнад и испод земље; отворене просторе и вртове, узорке употребе земљишта и просторну организацију; визуелне односе; и све друге елементе урбане структуре. Такође укључује и друштвене и културне праксе и вриједности, економске процесе и нематеријалне вриједности наслеђа које се односе на различитости и идентитет. Историјски урбани пејзаж укључује “ансамбле било којег типа грађевина, структура и отворених простора у свом природном и еколошком контексту који чине људско бивање у урбаном окружењу кроз релевантан временски период... овај пејзаж је обликовао модерно друштво и има велику вриједност за наше разумијевање данашњег живота”. “Историјски урбани пејзаж је уклопљен са тренутним и прошлим друштвеним изразима и развојима који су условљени мјестом. Садржава дефинирајуће елементе који укључују употребу земљишта и патерне, просторну организацију, визуелне односе, топографију и тла, вегетацију, и све елементе техничке инфраструктуре, укључујући мање објекте и детаље конструкције”... тиче се веза између материјалног и нематеријалног наслеђа и процеса промјене као урођене сваком људском насељу. “Савремена архитектура у датом контексту треба заузети однос према свим значајним планираним и пројектованим интервенцијама у изграђеном историјском окружењу, укључујући отворене просторе, нове конструкције, додатке или проширења историјских грађевина и мјеста, и промјене намјене.” Bandarin, Francesco. “A New International Instrument: the proposed UNESCO, Recommendation on the Historic Urban Landscape, 2011.” *Informationen zur Raumentwicklung* Heft 3/4.2011. веб

http://www.bbsr.bund.de/BBSR/EN/Publications/IzR/2011/Download/DL_Bandarin.pdf?__blob=publicationFile&v=2

⁶⁷ Рурални пејзаж и историјски рурални пејзаж: Географски одређено подручје које посједује значајну концентрацију, повезаност и континуитет елемената пејзажа уједињених човјеквим коришћењем и прошлим догађајима те естетиком планског или физичког развоја. Разликује се од окружујуће околине по визуелним промјенама, просторној организацији, густоћи, мјерили и старости: по историјској документацији, различитим повезаностима и узорцима развоја. Историјски рурални пејзаж је био коришћен, обликован, уређиван и прилагођаван људским активностима, коришћењу земљишта и осталим захватима, као одраз свакодневних традицијских дјелатности, као што су разни типови земљорадње, рударење, риболов и сл., при чему су видљиве честе промјене у одговорности према природи и практичним потребама живота. За разлику од намјерно обликованих, рурални пејзажи углавном нису дјела настала на основу пројеката и планова, теорије или ставова пејзажне архитектуре. Садрже материјална обиљежја која су резултат историјског начина коришћења и већином спонтаног развоја. Думбовић Билушић, Бисерка. “Пејзаж као културно наслеђе – методе препознавања, вједновања и заштите културних пејзажа Хрватске” Докторска теза. Архитектонски факултет Свеучилишта у Загребу, 2012. веб.

⁶⁸ Индустријски пејзажи, као један облик индустријског наслеђа, описани су као остаци индустријске културе који имају историјску, технолошку, друштвену, архитектонску или научну вриједност, а укључују зграде, технологију и просторе који одражавају физичке и друштвене процесе повезане с индустријом. Историјски индустријски пејзаж укључује постројења, различите творнице, руднике и остале зграде повезане с припадајућом околином. Препознају се двије врсте: рурални и урбани индустријски пејзаж – одређене на основу локације индустријских зграда, земљорадничком или урбаном простору. Препознавање и разврставање пејзажа као индустријског подразумева повезаност територија и индустријске инфраструктуре са становишта функционалних и културно-историјских гледишта. Једна од дефиниција индустријског пејзажа гласи: то је пејзаж који је настао као резултанта дјеловања човјека у природном или земљорадничком пејзажу с циљем развијања индустријских активности у којем су присутни материјални остаци индустрије, као што су: рудници угљена, челичане, цементаре, разне врсте творница, бродоградилшта, електране итд. Важно обиљежје индустријског пејзажа јесте цјеловитост, коју осим главних творничких зграда чине и пратеће, специјалистичке зграде за поједине функције (управа, складишта, енергетска постројења) те индустријска инфраструктура, чиме се презентирају узорци цјеловитог индустријског процеса. Такав приступ омогућује цјеловито сагледавање индустријског пејзажа као просторног ентитета, за разлику од једноставног препознавања појединих зграда или група зграда индустријског мјеста. Концепт индустријског пејзажа користи се за вредновање материјалних остатака индустријског наслеђа, придајући му при томе ново значење и услове прилагодбе новом начину коришћења. Думбовић Билушић, Бисерка. “Пејзаж као културно наслеђе – методе препознавања, вједновања и заштите културних пејзажа Хрватске.” Докторска теза. Архитектонски факултет Свеучилишта у Загребу, 2012. веб.

мјеста историјске вриједности (палеонтолошки, геолошки пејзажи); сценске локације и визуелно упечатљиви елементи, монолити, стијене и сл.; мјеста повезана са значајним људима и културним активностима; претежито природна мјеста која су током времена постала повезана с рекреацијским кориштењем и осталим друштвеним активностима; мјеста повезана с митолошким садржајима, митовима, фолклором, историјским догађајима и традицијама; мјеста с духовном и/или религијском повезаности која може бити спојена с упечатљивом топографијом; мјеста израза естетских идеја/идеала/вјештина обликовања.

Историјски градови и градски центри

Историјски градови и градски центри⁶⁹ дијеле се на:

- *Напуштени градови*, који више нису насељени, али који обезбјеђују непромијењену евиденцију о прошлом времену, од значаја за археологију и за разумијевање вишеструке и комплексне функције града која је нестала. Вредновање градова који више нису насељени не носи никакве посебне потешкоће осим оних у вези са археолошким добрима генерално: критеријуми који захтијевају јединственост или репрезентативан карактер су довели до избора значајних група грађевина или група споменика, некада и због њихових важних историјских веза. Важно је за урбана археолошка подручја да буду уврштена у листу као цјелине. Скуп споменика или мала група грађевина није погодна да се нагласи мноштво и комплексност функција несталог града; остаци таквог града би требали да буду очувани у цјеловитости са природним окружењем кад год је то могуће.⁷⁰
- *Насељени историјски градови* који су се, по својој природи, развили и наставиће да се развијају под утицајем друштвено-економских и културних промјена; због чега је процјена њихове аутентичности и конзервација отежана. Подразумијевају четири категорије:
 - а) Градови који су типични за одређени историјски период, који су готово у цијелости очувани и који нису угрожени развојем. У том случају, град са својим окружењем треба да буде заштићен.
 - б) Градови који су се развили и очували, понекад у комбинацији са изузетним природним окружењем, просторну организацију и структуре типичне за сукцесивне фазе у својој историји. Овдје јасно дефинисани историјски дио има предност над савременим окружењем.
 - ц) Историјски центри који заузимају исто подручје као и стари градови и данас су окружени модерним градом. У том случају битно је утврдити прецизне границе у њиховом најширем историјском обухвату и утврдити мјере за непосредно окружење.

⁶⁹ Historic Towns and Town Centres је, једнако као и а) Cultural Landscapes; ц) Heritage Canals; д) Heritage Routes, у Унеско-вим Оперативним смјерницама за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, издвојио као посебне типове културних и природних добара те су за њихову валоризацију дате посебне смјернице. (*Guidelines on the Inscription of Specific Types of Properties on the World Heritage List - The World Heritage Committee has identified and defined several specific types of cultural and natural properties and has adopted specific guidelines to facilitate the evaluation of such properties when nominated for inscription on the World Heritage List*). Даље дефиниције и смјернице су у Анексу 3.

⁷⁰ Свјетско наслеђе и Унеско-ва Препорука за историјски урбани пејзаж: холистички приступ очувању Конвенције УН о заштити свјетске културног и природног наслеђа (*World Heritage and the UNESCO Recommendation on Historic Urban Landscape: a holistic approach to conservation UN Convention concerning the protection of the World Cultural and Natural Heritage*), 1972.

д) Подручја или изолиране енклаве, које су опстале иако у лошем стању, и обезбјеђују досљедну евиденцију о карактеру историјског града који је нестао. У таквим случајевима преживјело подручје и грађевине требају да буду довољне да свједоче о бившој цјелини.

Вредновање насељених историјских градова је често проблематично, због крхкости њиховог урбаног ткива (које је у многим случајевима озбиљно нарушено од индустријске револуције па надаље) и због велике брзине урбанизације.

Да би се квалификовали за проглашење, градови морају да буду од архитектонског значаја и не требају да се разматрају само на интелектуалној основи улоге коју су имали у прошлости или вриједности историјског симбола.

Такође је за проглашење неопходно да просторна организација, структура, материјали, форме и, када је могуће, функције групе грађевина есенцијално одражавају цивилизацију или слијед цивилизација на том простору.

- *Нови градови двадесетог (20) вијека* чија изворна урбана организација је препознатљива, а њихов будући развој је неконтролисан⁷¹.

Тешко је процијенити квалитет нових градова двадесетог вијека. Историја ће показати који од њих ће најбоље послужити као примјери савременог градског планирања.

Руте културног наслеђа

Концепт руте наслеђа (heritage routs, културна рута или коридори наслеђа) заснива се на:

- динамици кретања и идеји размјене уз континуитет коришћења у простору и времену
- подразумејева размјену и дијалог између подручја који може да буде религиозан, трговачки, административни и др.
- може да подразумејева динамичан културни пејзаж
- поред материјалних доказа који свједоче о значају културне руте укључује и нематеријалне, симболичке димензије⁷²
- правце којима се простирао утицај културе одређене цивилизације кроз историју⁷³.

Добра обједињена кроз руту културног наслеђа не морају припадати истом културно-историјском корпусу, али иста имају изражену повезницу идентификације по, рецимо, намјени која је условила стварање тих подручја, карактеристичном начину живота, традицији и култури групе људи који се идентификују са простором. Рута културног наслеђа представља јединствен и изванредан мозаик материјалног и нематеријалног наслеђа битног за разумијевање наслеђа становништва као њихове засебне идентификације, која је преживјела до данас.

Концепт културних рута се показао као богат и плодан, нудећи оквир у којем узајамно разумијевање, вишеструк приступ историји и култура мира могу да дјелују заједно. Културна рута је сачињена од материјалних елемената чији културни значај долази од размјене и вишедимензионалног дијалога преко земље или регије, и који илуструју интеракцију или покрет путем руте, у простору и времену.

⁷¹ Унеско-ве Оперативне смјернице за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017.

⁷² Ибид.

⁷³ Напримјер, отоманске, аустријске и сл.

Идентификација културне руте је базирана на скупу снага и материјалних елемената, свједочанства значаја саме руте.

Услови аутентичности се требају да примијене на основу значаја и других елемената који чине културну руту. Узет ће се у обзир дужина руте, и можда колико се данас користи, као и легитимне жеље људи на које ће проглашење имати утицај.

Ово ће се све узети у обзир унутар природног оквира руте и њених нематеријалних и симболичких димензија.

Серијска добра

Серијско добро, које је карактеристично за одређено географско подручје, унутар једне земље или више земаља, може да садржава више историјских грађевина, градитељских цјелина или подручја које припадају истом културно-историјском корпусу и истој врсти насљеђа које је карактеристично за одређено географско подручје⁷⁴.

⁷⁴ Унеско-ве Оперативне смјернице за имплементацију Конвенције о свјетском насљеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017.

III. ВРЕДНОВАЊЕ ДОБРА

Валоризација је процес који се састоји од утврђивања вриједности добра путем:

- типологије вриједности
- анализе критеријума односно квалификатора вриједности
- анализе контекста, стања и економског потенцијала добра, те
- утврђивања значаја добра.

Утврђивање вриједности добра

Вриједности националног споменика су оно што генерише његов велики значај за групу становника Босне и Херцеговине који дијеле заједничку културу, историјско, вјерско или етничко наслеђе.

Појам вриједности – дефинисање појма и термина

Све оно што се временом очувало значи да је за људе имало одређену вриједност. Вриједност може да буде имплицитна и експлицитна, опште прихваћена у најширем смислу.

Појам вриједности се препознаје у свим видовима друштвене свијести и врши психолошки, логички, социолошки, историјски, културни, естетски, морални, економски и други утицај на осјећање припадности, од појединца до најшире универзалне заједнице, укупног свијета.

Вриједност може да буде различита и како би се утврдила вриједност неког добра примјењује се поступак вредновања. Општим вредновањем утврђује се значај добара за групу људи. За националне споменике потребно је посебно разумијевање вриједности.

Разумијевање вриједности

Покретно или непокретно добро, специфично и мјешовито, те серијска добра номинована за национални споменик Босне и Херцеговине, морају да имају **значај за групу људи са заједничком културном, историјском, вјерском или етничком наслеђем** да би стекла статус националног споменика Босне и Херцеговине.⁷⁵

Одлуке о заштити и управљању наслеђем су засноване на културном значају, односно артикулацији вриједности наслеђа. Вриједности су једна од битних основа доношења сваке мјере заштите наслеђа и, након тога, једна од основа за управљање наслеђем. Процјена вриједности, као процес, заснива се на идентификацији свих вриједности предметног добра, њиховом опису те интеграцији, међусобном поређењу и рангирању препознатих вриједности, а с циљем да се дефинише значај сваког добра. Процес процјене вриједности добра се заснива на коришћењу дефинисаних алата: типологије

⁷⁵ Парафразирано према Анексу 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини (члан 6)

вриједности, разговора са свим заинтересованим странама, примјени метода за елаборацију вриједности.⁷⁶

Вредновање насљеђа је систематичан и свеобухватан процес. Он се врши у складу са:

- научним знањем и искуством у области којој добро припада
- расположивим подацима и документацијом који се односе на добро (инвентар, истраживање, процјена, проучавања, извјештавања)
- истраживањем на терену са дефинисаним циљем који је специфичан за добро о којем се ради уз оцјену стања
- резултатима додатних, намјенских предузетих истраживања о добру и његовој повезаности/односу са другим категоријама добара, или личностима, заједницама и регионима
- разговорима са свим заинтересованим странама у којима се настоје да прикупе информације о вриједностима које сваки заинтересовани појединац приписује предметном добру.

Вредновање непокретних добара се врши:

- заједно са покретним добрима која су саставни дио непокретног насљеђа, односно добрима која су трајно повезана/спојена за саму грађевину/структуру или су везана за његову примјену/функцију
- заједно са нематеријалним насљеђем које чини неодвоји дио материјалног насљеђа
- одвојено од заштитних зона, али у њиховом контексту.

Уколико покретна добра (збирка или појединачни предмети) нису саставни дио непокретног добра процјењују се независно.

Нематеријално насљеђе, као засебна и одвојена цјелина од материјалног у посматрању и вредновању, нису предмет надлежности Комисије.

Вредновање насљеђа је један од битних основа за доношење мјера за заштиту и управљање насљеђем, односно:

- дефинисање или редефинисање граница националних споменика и њихових заштићених зона
- дефинисање или редефинисање режима заштите
- дефинисање значаја добра
- извјештавање и мониторинг о вреднованим добрима.

Добра се вреднују према следећим критеријумима:

- Суштинска својства добра – Квалификатори вриједности
- Функција и значај добра – Типологија вриједности
- Опште карактеристике добра – Стање добра (старост, очуваност и угроженост)

⁷⁶ На основу: Erica Avrami, Randall Mason, Marta de la Torre (2000) „Values and Heritage Conservation“ Research Report, The Getty Conservation Institute, Los Angeles i Marta de la Torre, editor (2002) „Assessing the Values of Cultural Heritage“ Research Report, The Getty Conservation Institute, Los Angeles

- Специфични критеријуми према врсти добра или његовим посебним карактеристикама, којим се утврђује његова општа или посебна вриједност.

Суштинска својства добра – Квалификатори вриједности⁷⁷

Квалификатори вриједности помажу одређивање степена значаја одређеног добра, односно помажу да се одговори на питање који аспекти вриједности су најзначајнији. Квалификатори, само по себи, нису извор значаја, али битно утичу на увећања или смањења перцепције значаја одређеног добра.

Суштинска својства односно квалификатори вриједности су:

- а) Аутентичност (стање аутентичности)
- б) Јединственост, ријеткост и репрезентативност
- ц) Интегритет/цјеловитост/потпуност (степен интегритета/цјеловитости/потпуности)
- д) Контекст добра (амбијентално/пејзажни, историјски, физички) и
- е) Физичко стање, нарочито компактност (физичка цјеловитост).

а) Аутентичност⁷⁸

Аутентичност или "тест аутентичности", према Унеско-вим Оперативним смјерницама (*UNESCO Operational Guidelines*) је мјера есенцијалне истинитости вриједности успостављених кроз критеријуме⁷⁹.

Стање аутентичности зависи од врсте добра и његовог културног контекста⁸⁰. Добра, у складу са наведеним, сматра се да задовољавају услове (тест) аутентичности ако су њихове (културне) вриједности истинито и аргументовано изражене кроз различите атрибуте (параметре) који укључују:

- облик и дизајн
- материјали и грађа
- кориштење и функција
- традиције, технике и системе управљања
- локација и просторни контекст
- језик и друге облике нематеријалног наслеђа

⁷⁷ Аутентичност, интегритет и јединственост нису вриједности саме по себи, већ квалификатори сваке друге поједине вриједности, како их идентификују поједини аутори. У Унеско-вим Оперативним смјерницама за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017. су издвојени од вриједности и уз добро везани као стање аутентичности и интегритета. Поред Оперативних смјерница (*Operational guidelines*), појам квалификатор вриједности као и њихово одређење је базирано на Harald Fredheim & Manal Khalaf (2016) (*The significance of values: heritage value typologies re-examined, International Journal of Heritage Studies*, 22:6, 466-481, DOI: 10.1080/13527258.2016.1171247), те на Икомос-овом Нара документу о аутентичности (*ICOMOS, The Nara document on authenticity*), 1994. Квалификовање вриједности се јавља и у другим документима попут: Marta de la Torre, editor (2002) „*Assessing the Values of Cultural Heritage*” *Research Report*, The Getty Conservation Institute, Los Angeles

⁷⁸ За појашњење аутентичности видјети, прије свега, Икомос-ов Нара документ о аутентичности (*ICOMOS, The Nara document on authenticity*), 1994, посебно чланове 9. до 13.

⁷⁹ Према Икомос-овом Нара документу о аутентичности (*ICOMOS, The Nara document on authenticity*), 1994; Оперативним смјерницама Унеско-а за имплементацију Конвенције о свјетској баштини (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017; и Jokilehto J. „*Considerations on authenticity and integrity in world heritage context*”

⁸⁰ Унеско-ве Оперативне смјернице за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017.

- дух и осјећај и
- други унутрашњи и вањски фактори⁸¹.

Атрибути као што су дух и осјећај нису довољни сами по себи за процјену аутентичности и не могу да се лако прилагоде практичним примјенама услова аутентичности, али су ипак важни показатељи карактера и духа/осјећаја добра, посебно у заједницама које одржавају традицију и континуитет културе те одражавају њихов културни идентитет⁸². У складу са наведеним, аутентичност се огледа кроз разне атрибуте, а у случају срушених/реконструисаних добара првенствено кроз: локацију/положај у простору, духовност и осјећаје те употребу и функцију.

У случају реконструисаних добара, аутентичност атрибута материјалне очуваности, очуваности структуре, форме и дизајна су примјењиве, али се не могу да посматрају једнако као у случају добара која нису била оштећена или уништена. Фокус је на аутентичности документације на основу које је извршена реконструкције изворне форме и облика.

б) Јединственост, ријеткост и репрезентативност

Јединственост, ријеткост и репрезентативност се најчешће односе и квалификују историјску, документарну и естетску вриједност.

Ако је мјесто, објекат или израз/процес типа који је већ риједак или постоји опасност да нестане, његова вриједност ће бити повећана, нарочито ако је изложено деградацији или неразумним управљањем или интервенцијом/заштитом.

Ријеткост се идентификује када добро демонстрира риједак, не чест или угрожен примјерак, односно аспект насљеђа Босне и Херцеговине; када је добро битно за ријетке, угрожене или неубичне структуре, пејзаже или феномене; односно када је битно јер демонстрира одређен начин живота, обичаја, процеса, употребе земљишта, функције или дизајна који се више не практикује или је у пријетњи од изумирања.⁸³ Такође, ријеткост се идентификује и када добро представља врхунско умјетничко или архитектонско дјело или га је изградио врхунски умјетник или градитељ.

Репрезентативност се идентификује када је добро значајно јер демонстрира карактеристике одређених категорија културних мјеста или подручја. Битно је због демонстрирања основних карактеристика у распрострањености пејзажа или околине, атрибута по којима се идентификује припадност одређеној категорији те због демонстрације основних карактеристика распореда људских активности у окружењу/околини (укључујући начин живота, филозофију, обичаје, процесе, употребу земљишта, функцију, дизајн или технику).⁸⁴

ц) Интегритет/цјеловитост/потпуност

Интегритет представља један од услова за проглашење добра националним спомеником, као кључни фактор у идентификацији и дефинисању добара насљеђа и представља мјеру цјеловитости и очуваности добра, његових вриједности и његовог окружења (као што је дефинисано Оперативним смјерницама за природно насљеђе од 1977, и за Културно насљеђе од 2005. године).

⁸¹ Ибид.

⁸² Ибид.

⁸³ "The Assessment Criteria for Cultural Heritage Significance" 2012, Government of Western Australia, State Heritage Office the Assessment, State Heritage Office.

⁸⁴ Ибид.

Интегритет је мјера цјеловитости и нетакнутости природног и/или културног наслеђа и његових атрибута.

Интегритет мора обавезно да буде повезан с квалитетама које се вреднују у одређеном добру.⁸⁵

Процјена стања интегритета укључује у којој мјери добро:

- укључује све елементе потребне да изрази своје вриједности
- јесте одговарајуће величине како би се обезбједила потпуна заступљеност карактеристика и процеса који доприносе његовом значају
- пати од штетних учинака развоја и/или занемаривања.⁸⁶

Ниво “довољног” степена интегритета (довољан степен интегритета да се пренесу, представе или који садржи вриједности и квалитете за које се процјењује да су од значаја) треба да се процијени испитивањем степена укупних промјена у изгледу структуре, имајући у виду број штетних промјена.⁸⁷

Процјена интегритета подразумијева сљедеће атрибуте:

- потпуност (физичка цјеловитост – компактност)
- континуитет употребе
- комплетну заступљеност значајки и процеса који преносе значење добра
- ненарушеност стања
- социјално-функционални интегритет⁸⁸
- визуелни интегритет.

Потпуност подразумијева степен опсталих компоненти првобитне или примарне фазе добра и његовог окружења/средине; или коришћење аутентичних техника или производних алата и/или извођачких традиција.

Континуитет употребе – доказ континуитета употребе може да повећа вриједност мјеста, предмета или процеса, посебно ако се и даље може да користи након проглашења као показно мјесто, предмет или процес и/или културни израз.

Визуелни утицај не утиче само на интегритет добра, него и на његову аутентичност. Они могу да доведу у питање заштиту и управљање, као и нашу перцепцију критеријума. Према томе, треба се узети у обзир визуелни утицај на вриједности добра.

⁸⁵ Jokilehto J. „Considerations on authenticity and integrity in world heritage context.” *City & Time* 2 (1): 1. 2006. [online] URL: <http://www.ct.ceci-br.org>.

⁸⁶ Унеско-ве Оперативне смјернице за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017.

⁸⁷ Штетних промјена, на примјер: Обновљени темељи, премјештање димњака, модернизован тријем, замјена оригиналних прозора, деградација окружења, “савремени приступ” у интерпретацији фолклора, извођењу или у процесу ручне израде итд.

⁸⁸ Социјално-функционални интегритет мјеста упућује на идентификацију функција и процеса на којима се заснива његов развој с временом, попут оних повезаних с интеракцијом у друштву, духовним одговорима, коришћењем природних ресурса и покретима народа. Просторна идентификација елемената који документују такве функције и процесе помаже у дефинисању структурне цјеловитости мјеста, што се односи на оно што је током времена преживјело од своје еволуције. Ти елементи дају свједочанство креативном одговору и континуитету у изградњи структура и дају осјећај просторној цјеловитости подручја. Визуелни интегритет, умјесто тога, помаже у дефинисању естетских аспеката које представљају подручје. На таквим димензијама интегритета може да се заснива развој система управљања, како би се загарантовало да се придружене вриједности не би поткопале. Jokilehto J. “Considerations on authenticity and integrity in world heritage context” *City & Time* 2 (1): 1. 2006. [online] URL: <http://www.ct.ceci-br.org>.

Визуелни интегритет [особина] је елемент интегритета и треба да буде дефинисан посебно за свако добро, зависно од његове изузетне универзалне вриједности. Кључни параметри за процјену визуелног интегритета могу да укључују форму и дизајн, материјале, локацију и контекст, као и дух мјеста.⁸⁹

д) Контекст добра

У циљу успостављања адекватних мјера заштите и обезбјеђења очувања добра за будуће генерације, неопходно је сагледати и анализирати и контекст добра. Контекст подразумијева релацијске односе са околином (амбијентални/пејзажни контекст), окружењем (физички контекст) те само физичко стање добра и ризике по њега. Контекст добра је од изнимне важности за сагледавање и разумијевање добра, директно утиче на његово вредновање и утврђивање значаја, па самим тим је веома битан за утврђивања зона и мјера заштите.

Амбијентално/пејзажни контекст

Амбијентално/пејзажни контекст се мора да анализира и да узме у обзир приликом утврђивања зона и мјера заштите јер:

- просторни фактори идентитета наслеђа одређују препознатљивост, изворност и посебност добра
- на основу (између осталог и) амбијенталног контекста предлажу се критеријуми за нове захвате и употребу наслеђа (просторно-урбанистички, просторно-пејзажни, архитектонски, културно-историјски, економски, правни и други) те предлажу методе вредновања, планирања и пројектовања у простору.

Амбијентални контекст не треба да се замијени за амбијенталну вриједност. Амбијентална вриједност је јасно дефинисана вриједност коју посједује само добро унутар одређеног просторног обухвата. Амбијентални контекст је посматрање и разумијевање добра и простора који га окружује у међусобној релацији (добра спрам окружења и окружења спрам добра). Културни амбијент подразумијева свеукупност непокретног, покретног и нематеријалног добра, који се односи на одређени простор, укључујући и природне одлике тог простора.

Разматрање амбијенталног контекста подразумијева:

- однос облика према осталим дијеловима цјелине
- значења у структури и укупној слици насеља или градитељске односно природно-градитељске цјелине
- објекат или група објеката је дио цјелине или подручја
- однос добра са осталим добрима (локалитетима или споменицима) у непосредној близини, као и са ширим предјелом и окружењем. Појединачне компоненте у оквиру сложених грађевинских или археолошких локалитета тешко могу да буду разумљиве уколико се оцјењују или означавају посебно (нпр. воденица без млинског потока и водотока). Добра са функционалном повезаношћу могу да буду распрострањена на већој територији (нпр. објекти за топљење гвожђа и рудници или средњовјековне тврђаве и ловишта). Биће случајева када је одређено добро снажно повезано са карактеристикама других садржаја (као што је познати објекат

⁸⁹ Визуелни интегритет и визуелни утицај – Препоруке са састанка међународних свјетских стручњака за наслеђе о визуелном интегритету одржаном у Агри у Индији, 6–9. марта 2013. (*UNESCO and WHC, International World Heritage Expert Meeting on Visual Integrity, 6 to 9 March, 2013, Agra, India*)

од вриједности за градски предиио/пејзаж). Добро чије је окружење потпуно деградирано може да испуњава мање услова за означавање од оног чије је окружење остало неокрњено.

Приликом анализе амбијенталног/пејзажног контекста неопходно је посебно водити рачуна о:

- истакнутости пејзажног карактера (кохерентност, комплексност, просторни идентитет)
- ријеткости
- репрезентативности
- агро-биодиверзитету
- асоцијацијском значају
- историјском значају
- интересу за опстанак
- интегритету.

Контекст у оквиру постојећих знања

Представља оне карактеристике које се односе на мјесто на коме се неко добро налази у оквиру постојећих знања како научних, материјалних, историјских, тако и у оквиру друштвених процеса, културних процеса, политичког оквира и слично.

Физички контекст

Физички контекст представља оне карактеристике које се односе на мјесто на коме се неко добро налази како у свом физичком окружењу тако и у оквиру постојећих знања, али и њихов међусобни однос.

Свако добро припада мјесту у којем је створено и у којем се налази. Интеракција са мјестом, а мјесто је увек другачије, чини га непоновљивим.

Физички контекст се разликује од контекста окружења, јер: физички контекст добра је контекст окружења које га чини врло јединственим (физичко окружење доприноси перцепцији вриједности добра), док амбијентални контекст добра контекст тог добра у околини.

Физички контекст мора да буде анализиран кроз однос добра са осталим добрима (локалитетима или споменицима) у непосредној близини, као и са ширим пејзажом и општијим окружењем. Индивидуалне компоненте у оквиру сложених градитељских или археолошких локалитета тешко могу да буду разумљиве уколико се оцјењују или означавају посебно (нпр. млинаца без водотока), а у обзир треба да се узме и чињеница да добра са функционалном повезаношћу могу да буду распрострањена на већој територији (нпр. објекти за обраду гвожђа). Посебни случајеви могу да буду када је одређено добро снажно повезано са карактеристикама других садржаја (као што је објекат од значаја за градски пејзаж). Добро чије је окружење потпуно деградирано може да испуњава мање услова за вредновање од оног чије је окружење остало неокрњено.

е) Физичко стање

Стање добра се може да схвати као мјера неког ранијег оштећења добра и рањивост на оштећења у будућности. **Тренутно стање добра директно не утиче на његову вриједност.**⁹⁰

Тренутно стање основних елемената и материјала, од којих је добро направљено, може да представља проблем за вредновање добра, јер може да онемогући увид у све вриједности добра.

Стога се стање добра разматра искључиво у циљу давања приједлога мјера заштите, и будућих могућих намјена и коришћења добра.

Критеријуми вредновања функције и значаја – Типологија вриједности

Критеријуми вредновања функције и значаја су изражени кроз типологију вриједности.⁹¹

Критеријуми вредновања функције и значаја су:

- а) Историјска вриједност добра
- б) Умјетничка и естетска вриједност добра:
 - просторна организација
 - композиција волумена
 - квалитета обраде
 - пропорцијски односи
 - конструкцијско рјешење
 - примијењени материјали
 - квалитет обраде
 - примијењени детаљи и декоративни елементи
- ц) Документарна и научна вриједност добра:
 - материјално свједочанство о свим, а нарочито мање познатим историјским периодима
 - свједочанство о историјским мијенама
 - дјело значајног умјетника или градитеља
 - свједочанство о одређеном типу, стилу или регионалном изразу и/или
 - свједочанство о типичном начину живота у одређеном периоду
- д) Друштвена вриједност добра:
 - духовна (онтолошка) вриједност
 - симболичка вриједност
 - сакрална вриједност
 - традиционална вриједност

⁹⁰ Fredheim, L. Harald. Khalaf, Manal. "The Significance of Values: Heritage Value Typologies Re-Examined" *International Journal of Heritage Studies*. 22:6,466-481, DOI: 10.1080/13527258.2016.1171247. стр. 480. ("Condition can be understood as a measure of past damage and vulnerability to damage in the future." Аутори наводе даље: „Due to the recognition that damage is a values-based term, condition qualifies significance and should not be considered a heritage value.” /С обзиром на препознавање да је оштећење термин базиран на вриједности, то стање квалификује значај и не би требало бити разматрано као вриједност наслеђа)

⁹¹ Типологија вриједности је базирана на Икомос-овој Бура повељи (*The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance (The Burra Charter)*), члан 1.2, *Australia ICOMOS Practice Note Version 1, November 2013*) и типологији разрађеној од *English Heritage (Conservation Principles, Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment)*, 2008.

- везаност за ритуале или обреде, који могу да буду одраз прошлих култура или данашњих перцепција духа мјеста
- вриједност за заједницу.

а) Историјска вриједност добра

Историјска вриједност обухвата све аспекте историје добра, на примјер историју естетике, умјетности, архитектуре, науке, духовности и друштва⁹².

Историјска вриједност подразумијева везу добра са људима, догађајима, мјестима или одређеним темама⁹³. Укључује допринос добра разумијевању историјских веза и односа, гдје до изражаја долази допринос у освјетљавању услова живота у времену када је добро настало, када је било у употреби, те његов допринос стварању осјећаја континуитета с прошлошћу и традицијом.⁹⁴ Та веза може да буде илустративна:

- добро илуструје значајну личност или догађај или
- асоцијативна: добро асоцира на одређени период, историјску слојевитост, личност, породицу или догађај.⁹⁵

Идеја илустровања аспеката историје или праисторије – перцепција неког мјеста као повезнице између прошлости и садашњости људи – разликује се од документарне вриједности. Илустративна веза зависи од видљивости доказа (на примјер подземних остатака) за разлику од документарне вриједности. Добра која посједују историјску вриједност такође могу да имају и мање изражену документарну вриједност. Тако на примјер, историјски објекат не мора да илуструје прошле периоде, него само намјере својих твораца. Међутим, културни (планирани) пејзаж може да посједује велику документарну вриједност илуструјући јединственост подручја и аспекте друштвене организације⁹⁶.

Асоцијативни аспект историјске вриједности се огледа и у томе да нека добра имају значај за колективну свијест или за људе који их користе или су их користили. Подразумијева идентификацију са важном личношћу, значајним догађајем или битним дијелом културе у Босни и Херцеговини (или шире, са међународно значајним личностима или догађајима).⁹⁷

⁹² Australia ICOMOS Practice Note Version 1, November 2013. – *Understanding and assesing cultural significance* (појашњење принципа утврђених Бурра повељом - the Burra Charter)

⁹³ Ибид.

⁹⁴ Везано за историјску вриједност Фредхеим и Кхалаф наводе да „асоцијативни аспекти вриједности су они који изражавају значајне везе. То могу да буду везе са људима, догађајима, мјестима, обичајима и праксама, традицијама, причама, предметима итд. Овај термин покрива много тога што је било дефинисано "историјски" у другим типологијама, што, између осталог, помало збуњујуће повезује историју и меморију (памћење). Треба, међутим, напоменути да готово све традиционалне "вриједности" могу да имају асоцијативни аспект. Израз "асоцијативни" такође показује да те аспекте вриједности могу да идентификују стручњаци или нестручњаци те да везе могу да буду од значаја чак и тамо гдје се широко сматрају измишљеним." Fredheim, L. Harald. Khalaf, Manal. "The Significance of Values: Heritage Value Typologies Re-Examined" *International Journal of Heritage Studies*. 22:6,466-481, DOI: 10.1080/13527258.2016.1171247. стр. 474.

⁹⁵ Унеско-ве Оперативне смјернице за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (UNESCO, *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017.

⁹⁶ English Heritage. *Conservation Principles – Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment*, 2008.

⁹⁷ Смјернице Савјета Европе за културно наслеђе – Технички инструменти за заштиту и управљање наслеђем, септембар 2012, стр. 54.

б) Умјетничка и естетска вриједност добра

Естетска вриједност се односи на чула и осјетилни доживљај добра (свих пет чула). Естетске квалитете могу да укључе концепт љепоте и формалне естетске идеале. Естетски изрази су под утицајем одређене културе.⁹⁸

Умјетничка и естетска вриједност добра произлази из начина на који је добро настало, било као резултат свјесног дизајна или наизглед као случајан исход развоја или коришћења добра током времена, а који код људи побуђује емотивне или интелектуалне реакције⁹⁹. Према Правилнику Комисије о критеријумима вредновања добара, подјели по предмету заштите и поступку категоризације националних споменика, умјетничка и естетска вриједност се одређује на основу:

- квалитета обраде
- квалитета материјала
- пропорција
- композиције
- вриједности детаља и/или
- вриједности конструкције
- просторне организације.

ц) Документарна и научна вриједност добра¹⁰⁰

Документарна и научна вриједност се реферише на контекст информације о добру те његове могућности да "открије" чињенице о одређеним аспектима прошлости добра кроз: испитивања, истраживања, укључујући и употребу археолошких техника¹⁰¹. Релативна научна вриједност зависи од важности информације односно податка, његовој ријеткости, квалитету и репрезентативности те потенцијалу да допринесе будућим значајним подацима о самом добру или покрене важна истраживачка питања¹⁰².

Документарна вриједност произлази из могућности неког добра да представља:

- материјално свједочанство о мање познатим историјским периодима
- свједочанство о историјским мијенама

⁹⁸ Везано за умјетничку и естетску вриједност Фредхеим и Кхалаф наводе да осјетни аспекти вриједности су извори осјетилног ужитка. Они могу да се разликују од осјетилних подстицаја који се сматрају значајним за доказне, асоцијативне или функционалне квалитете, које не требају да буду пријатне. Иако се естетика може да односи на осјетила осим вида, најчешће се користи у односу на виђење и често је повезана с експертним просудбама архитеката и историчара умјетности за разлику од тога да се сматра чисто субјективном, као што је 'љепота'; осјетилни се стога преферира. Ово је намјерни покушај да се избјегне имплицитна пристраност Западних сензорских модела, који снажно фаворизују вид. Пет традиционалних осјетила може да се дода интелектуални или метафорички, као у поезији. Fredheim, L. Harald. Khalaf, Manal. "The Significance of Values: Heritage Value Typologies Re-Examined." *International Journal of Heritage Studies*. 22:6,466-481, DOI: 10.1080/13527258.2016.1171247, стр. 475.

⁹⁹ Унеско-ве Оперативне смјернице за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017.

¹⁰⁰ Везано за документарну и научну вриједност Фредхеим и Кхалаф наводе да доказни аспекти вриједности су они који дају доказе за вођење или комуницирање формалног или неформалног истраживања. Ово се не назива "научним", јер доказе не користи наука. Док доказне аспекте вриједности обично истичу стручњаци у подручјима као што су архитектура, археологија и историја умјетности, потенцијал наслеђа да пружи доказе за нешто се често вреднују изузетно јако и други стручњаци и нестручњаци. Могло би да се претпостави да се традиционално дефинисана естетска вриједност примарно састоји од сензорских аспеката; ипак, многи би се требали сматрати документарним. Fredheim, L. Harald. Khalaf, Manal. "The Significance of Values: Heritage Value Typologies Re-Examined." *International Journal of Heritage Studies*. 22:6,466-481, DOI: 10.1080/13527258.2016.1171247, стр. 475.

¹⁰¹ Australia ICOMOS Practice Note Version 1, November 2013. – *Understanding and assessing cultural significance* (појашњење принципа утврђених Бурра повељом - the Burra Charter)

¹⁰² Ибид.

- дјело значајног умјетника или градитеља
- свједочанство о одређеном типу, стилу или регионалном маниру и/или
- свједочанство о типичном начину живота у одређеном периоду.

Документарна вриједност добра може да се одређује на основу:

- материјалних остатака прошлих људских активности, као примарних извора доказа о садржају и развоју културе која их је направила; ови материјални остаци доприносе бољем разумијевању прошлости, од праисторије до данас
- посебно археолошки налази и подручја представљају примарни доказ о прошлости
- геологија, топографија, фосилни остаци, живе врсте и хабитат такође имају документарну вриједност као извор информација о еволуцији живота¹⁰³.

Добро има документарну вриједност и као предмет за даља истраживања или проучавања од интереса за науку и образовање (етнологију, антропологију, архитектуру, археологију, историју, технологију и инжењерство и друге дисциплине).

д) Друштвена вриједност добра

Друштвена вриједност потиче из израза, намјера, смисла и значаја добра за људе који су на неки начин у вези са тим добром или представља значајан дио њихове колективне меморије или искуства мјеста (везаност за ритуале или обреде, који могу да буду одраз прошлих култура или данашњих перцепција духа мјеста), односно маркер друштвеног идентитета (значај за идентитет групе људи, значење неког добра за оне који повлаче дио свог идентитета из њега, или имају емоционалне везе с њим)¹⁰⁴. Друштвене вриједности су уско везане са историјском и естетском вриједношћу, али теже могу да имају додатне и посебне аспекте.¹⁰⁵

Добро има друштвену вриједност ако посједује значај за групу људи, за њихов идентитет, колективно искуство или меморију, односно ако посједује значај за идентитет групе људи, значење неког добра за оне који повлаче дио свог идентитета из њега, или имају емоционалне везе с њим¹⁰⁶.

Друштвена вриједност укључује:

- Духовну (онтолошку) вриједност – односи се на нематеријалне вриједности и значења уткана у или произашла из добра уско везана уз духовни идентитет, традиционална знања, умјетност и праксе одређених група људи. Представља вриједност коју добро посједује за одређену групу људи и која га чини посебним у односу на друга добра¹⁰⁷
- Симболичку вриједност – произлази из директне или духовне повезаности добра са догађајима или живим традицијама, са идејама или са вјеровањима, или са

¹⁰³ *English Heritage. Conservation Principles - Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment*. 2008.

¹⁰⁴ *English Heritage. Conservation Principles - Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment*. 2008. и *Australia ICOMOS Practice Note Version 1, November 2013. – Understanding and assessing cultural significance* (појашњење принципа утврђених Буре повељом - *the Burra Charter*)

¹⁰⁵ Унеско-ве Оперативне смјернице за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017.

¹⁰⁶ Ибид.

¹⁰⁷ Ибид.

умјетничким и књижевним дјелима¹⁰⁸. Посједује значај за групу људи, за њихов идентитет, колективно искуство или меморију¹⁰⁹. Симболичка вриједност добра односи се на њену улогу као спремишта и преносника значења, заправо на мјеру у којој она утјеловљује одређена значења и вриједности које могу имати различит карактер (социјални, политички, религијски и др.)¹¹⁰

- Сакрална вриједност – произлази из вјеровања и учења организоване религије или рефлектује прошле или данашње перцепције духа мјеста (духовна вриједност). Вриједност добра са духовним значајем за одређене групе људи и објекте који се сматрају светим у оквиру појединих система вјеровања; добра која проузрокују јаку наклоност заједнице и доприносе идентитету и друштвеној кохезији те заједнице¹¹¹
- Традиционална вриједност – добро представља свједочанство културне традиције друштва које је живо или је нестало; размјене људских вриједности, заната, или технологија кроз одређени период¹¹²
- Везаност за ритуале или обреде, који могу да буду одраз прошлих култура или данашњих перцепција духа мјеста¹¹³
- Вриједност за заједницу – заједничка вриједност: опис вриједности локалитета у односу на локални идентитет, осјећај припадности, повезаности, поноса, вјеровања, норми и пракси. Простори културног насљеђа базирају се на осјећају поноса својих становника "својом" историјом и традицијом, као и њихов интерес и укљученост у задржавању и тумачењу посебних вриједности локалитета, његове јединствености и вриједности различитих квалитета. Нека добра високо цијени локално становништво и њихов значај се може да разматра као дио омиљене локалне сцене поред или понекад чак у недостатку стилског или умјетничког историјског квалитета који се процјењује у односу на усвојене конвенције¹¹⁴. Нека добра су значајна у свијести становника или за људе који их користе или су их користили или за њихове потомке¹¹⁵.

Опште карактеристике добра

Критеријуми вредновања општих карактеристика добра (старости, очуваности и угрожености) су:

- вријеме настанка и трајање добра у односу на остала добра исте врсте
- степен очуваности или деградације у односу на изворно стање добра
- стварне и потенцијалне промјене до којих долази услед коришћења добра и његове околине, односа локалне заједнице у очувању и презентацији добра, планираној будућој намјени добра, планираном развоју непосредног окружења добра.

¹⁰⁸ Ибид.

¹⁰⁹ Ибид.

¹¹⁰ Ибид.

¹¹¹ Ибид.

¹¹² Ибид.

¹¹³ Ибид.

¹¹⁴ Ибид.

¹¹⁵ Ибид.

Специфични критеријуми

Специфични критеријуми вредновања се одређују на основу истраживања којима се утврђују посебне врсте добра или његове карактеристике, а које се не могу да сврстају у претходно наведене критеријуме.

Економски потенцијал добра¹¹⁶

Економски потенцијал добра произлази из потенцијала добра за остварење финансијске добити за друштво као резултат директне или индиректне привредне активности везане за његову употребу.

Национални споменици стимулишу бројне дјелатности које их претварају у приватна и/или добра од јавног интереса, а њихова коначна употреба може да буде тренутна и/или може да доприноси стварању будућих добара и функција, укључујући и нови културни капитал. Вредновање културне и економске вриједности непокретних добара је у узајамној повезаности, али облици вредновања нису равноправни. Однос зависи од низа индикатора који се претходно утврђују.

Економски потенцијал – опис потенцијала или стварне и тренутне вриједности локалитета у погледу тржишта, активности за инвеститоре и фондове, као и могућност генерирања прихода укључујући и приходе од туризма, употребе имена локалитета, прича и симбола за развој специфичних производа, брендирање мјеста и дестинације, пораст броја запослених и сл. Економски потенцијал је додатни критеријум који може бити индикатор одрживе употребе националног споменика.¹¹⁷

¹¹⁶ Дијелом везан на економски потенцијал јесте функционални аспект вриједности добра. За функционални аспект Фредхеим и Кхалаф наводе да функционални аспекти вриједности не морају нужно да придонесу нечему у поимању тог добра као насљеђа. Ипак, за насљеђе које је још увијек у употреби, ови функционални аспекти задржавају насљеђе да не постане 'смеће' и стога су често кључни за оправдање очувања. Функционални аспекти библиотека и жељезничких станица овјековјечују 'процесе' који заузврат успостављају и одржавају 'односе' и валоризују 'облике' насљеђа. Пропуст да се не препознају и не очувају функционални аспекти насљеђа може да има катастрофалне посљедице за насљеђе. Функционални аспекти вриједности, међутим, не би требали да буду замијењени са бенефитима коришћења који проистичу из других аспеката вриједности. Fredheim, L. Harald. Khalaf, Manal. "The Significance of Values: Heritage Value Typologies Re-Examined." *International Journal of Heritage Studies*. 22:6,466-481, DOI: 10.1080/13527258.2016.1171247, стр. 475.

¹¹⁷ Као доказ наведеном истичу се економски аспекти очувања историјских објеката и цјелина. Очување историјских објеката и цјелина је средство ревитализације средишта градова, стабилизације сусједства, приступачног становања, туризма, образовања и економског развоја. Улагачи и доносиоци одлука који брину о економској вриједности историјских објеката заговорници су очувања кроз економске показатеље. Релативна важност ревитализације постојећих урбаних структура варира, зависно од локалних средстава, старости грађевина, снаге локалних група које заговарају очување и просвјетљење руководећих структура. Нема успјешне ревитализације без историјског очувања. На врху пописа за мјерења економског развоја су послови и повећани приходи локалног становништва – власника и корисника објеката. Рехабилитација старијих и историјских грађевина посебно је значајна у том погледу. Као правило, у новој ће грађевини бити половина материјала и половина радне снаге. У процесима рехабилитације, с друге стране, бит ће шездесет до седамдесет посто рада, а остало је учешће материјала. У пракси се показало да је најисплативији програм усредоточен на подручје кључних споменика или у историјским градовима на главне улице, а културни туризам се појављује као главна компонента економског утицаја очувања: посјетиоци културно-историјског насљеђа су привучени историјом и љепотом споменика, остају дуже, троше више дневно. Када се правилно управља историјским очувањем, највећи добитници нису туристи, ресторани, хотели или трговине, то су локални грађани који поновно стичу своју властиту заједницу и јединствену историју. Тренд покрет "натраг у град" је у многим срединама дао одличне резултате, јер враћа грађане у историјске четврти унутар градова, јер прва атракција у сваком граду је његово историјско језгро. Такође, историјске грађевине су у бројним примјерима природни инкубатор малих предузећа. Историјско очување гради и заједницу и мјесто. Очување историјског изграђеног окружења се повећава, а квалитету живота у њему одређује пет осјетила: осјећај за мјесто, осјећај еволуције, осјећај власништва, осјећај идентитета и осјећај заједништва. Интелигентна развојна стратегија има историјско очување у својој основи и заснива

Утврђивање значаја добра

Карактер значаја или природа значаја добра (оно шта чини неко добро значајним) се утврђује кроз типологију вриједности и анализу карактеристика добра.

Процјена значаја заснива се на процјени вриједности и анализи критеријума, односно квалификатора вриједности.

У складу са чланом 6. Анекса 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини национални споменик је покретна и непокретна имовина од великог значења за неку групу људи са заједничким културним, историјским, вјерским или етничким наслеђем, као што су архитектонски споменици, умјетничка дјела или историјски споменици; археолошка налазишта; групе зграда, као и гробља¹¹⁸.

Да би добро било проглашено националним спомеником треба да посједује најмање једну вриједност добра, те одређене критеријуме аутентичности и интегритета.

Разумијевање релативног доприноса сваке идентификоване вриједности добра као и његових карактеристика и индикатора вриједности је кључно за објективно одлучивање.

Процјена квалификатора вриједности односно стања аутентичности и интегралности утицаће на утврђивање мјера заштите, односно интервенција које је потребно предузети да би се очувале вриједности националног споменика.

Временско одређење добра

Комисија разматра добра за проглашење националним спомеником ако су та добра настала у периоду од праисторије до 1960. године. Добра настала након 1960. године која не задовољавају овај временски критеријум, могу да изузетно буду разматрана за проглашење националним спомеником ако се утврди да задовољавају критеријуме које је прецизирао Унеско за упис на Листу свјетског наслеђа.

Разумијевање добра и утврђивање његовог значаја захтијева примјену систематизованог и конзистентног процеса. Процес је детаљно описан од стране *English Heritage* и прилагођен је овдје са назнаком да све фазе нису прикладне за све случајеве правне заштите¹¹⁹:

- Разумијевање добра – разумијевање садржаја и развоја

Потпуно разумијевање добра укључује: разумијевање настанка, развоја и промјена кроз вријеме, технологија изградње, конзерваторско-рестаураторских и других интервенција, те поређење са сличним добрима. Такође историја власништва може да буде релевантна за разумијевање тренутног стања.

Разумијевање добра, његовог настанка и развоја, врши се на основу научних сазнања и искустава у области у којој добро припада, те расположиве

се на скупу принципа: створити широки избор стамбених и радних могућности; формирати атрактивна, интерактивна мјеста; подстицати сарадњу заједнице и улагача-дионичара; ојачати и усмјерити развој према постојећим заједницама; доносити предвидљиве, поштене и исплативе одлуке о развоју; очувати отворени простор, природне љепоте и критична подручја окружења; смањити потрошњу земљишта и подстицати његову вишефункционалну употребу; рационално користити инфраструктуре; пружити разноврсне могућности превоза и формирати пјешачке зоне.

¹¹⁸ Члан 6. Анекса 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини

¹¹⁹ *English Heritage. "Conservation Principles – Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment" 2008.*

документације и података о добру. Документација треба да укључи архивску и историјску документацију, документацију којом располажу службе заштите наслеђа, објављене стручне и научне радове и податке о власништву. Тренутно стање добра врши се на основу теренских снимања добра (техничког и фотографског), процјене стања у којем се налази и мапирања оштећења.

Веома битно је имати на уму да тренутно стање основних елемената и материјала од којих је добро направљено може да представља проблем за вредновање добра, јер може да онемогући увид у све вриједности и значај добра.

- Идентификација оних (појединаца, групе људи, заједнице) који вреднују номиновано добро те разумијевање њихових разлога и мотива

Поједине групе људи могу да приписују различите вриједности номинираном добру. Значај добра за поједине групе људи може да произлази из њиховог заједничког културног, историјског, вјерског или етничког наслеђа. Идентификовање групе људи за коју номиновано добро има вриједност и разлоге приписивања вриједности добру подразумева интеракцију с власницима и корисницима добра, локалном заједницом, расељеном заједницом која веже свој идентитет и права на повратак са добром, стручњацима за наслеђе и др.

Различите групе имају могуће и различиту перцепцију вриједности добра, која се опет може да мијења током времена. Понекад вриједности између различитих група могу да буду супротстављене. Без обзира на то, ставови и идентификација вриједности сваке групе мора да буде узета у разматрање.

- Успоставити однос између идентификованих вриједности и садржине добра

Утврђивање значаја повлачи за собом идентификовање како су различити периоди у развоју добра дјеловали на идентификоване вриједности. Најкорисније категорије диференцијације између компоненти мјеста ("шта") јесу временски ("када", често везано уз "од кога") и просторни ("гдје", "који дио", често везано уз "зашто"). Разумијевање добра треба да буде резултат хронолошког низа варирајућих јасноћа, омогућавајући данас видљивим елементима да се "смјесте" у развојне фазе. Неке фазе ће бити од већег значаја од других, а неке вриједности ће се односити на добро у цјелини.

- Размотрити релативни значај идентификованих вриједности

Очување и одржавање одређених вриједности ће понекад бити у конфликту са очувањем других вриједности идентификованих за исто добро. Стога је битно избалансирати поглед и однос ка вриједностима у циљу објективног одлучивања, а кроз сагледавање различитих перспектива и приоритета различитих заинтересованих страна.

- Размотрити допринос придружених објеката и покретних добара

Предмети и објекти који имају историјску везу са добром доприносе вриједности добра. Распон таквих предмета укључује и није само ограничен на: археолошке налазе, умјетничка дјела и колекције, намјештај, машине и алате, релевантну архивску и историјску документацију, књиге и др. У случају када се такви предмети тренутно налазе на другом мјесту, треба да се укључи њихов допринос вредновању добра.

У случајевима када су грађевине направљене за смјештај покретних добара (музеји, галерије, библиотеке, архиви) или за смјештај индустријских постројења, однос простора и покретних добара је битан за разумијевање значаја мјеста.

- Разумијевање доприноса смјештаја у простору и окружења

Добро треба да се посматра у односу на локалитет и шире окружење у којем се налази, укључујући: историјски развој и поједине значајне историјске фазе развоја које су обликовале простор; просторно-планску и спроведбену документацију неопходну за разумијевање трендова развоја и односа према добру; катастарске планове, те информације о утицајима на животну средину и специфичним ризицима којима је добро изложено.

Разумијевање контекста у којем се добро налази је посебно релевантно за процјену да ли добро има већу вриједност зато што је дио веће цјелине или подручја, или дијели вриједности с другим добрима.

- Поређење добра с другим добрима која дијеле сличне вриједности

Разумијевање значаја добра обично укључује поређење с другим добрима која посједују сличне вриједности и базира се на:

- У којој мјери, интензитету су идентификоване вриједности заступљене у добру у поређењу са другим добрима која дијеле сличне вриједности?
- Како се вриједности могу да заштите или ојачају мјерама заштите и законским могућностима? Отклањање или ублажавање негативних утицаја на животну средину може да помогне у идентификовању или ојачати вриједности добра, а тиме и његовог значаја.

Разумијевање доприноса сваке идентификоване вриједности на значај добра је кључно за доношење објективних одлука. Свака од идентификованих вриједности доприноси разумијевању значаја добра и кључна је за доношење одлуке о (не) проглашењу добра националним спомеником. Процјена вриједности добра утиче на судбину добра, да ли, како и у којој мјери треба да буде заштићено¹²⁰. Због тога процјена вриједности треба да буде руковођена:

- научним знањем и искуством у области којој добро припада
- расположивим подацима и документацијом који се односе на добро (инвентар, истраживање, проучавање, снимања на терену)
- резултатима додатних, намјенски подузетих истраживања о добру и његовој повезаности/ односу са другим добрима, или личностима и заједницама¹²¹.

Изјава о значају националног споменика¹²²

Значај добра је скуп процијењених вриједности које добро посједује.

Изјава о значају, у одлуци о проглашењу добра националним спомеником, треба да садржава резиме тих вриједности, њихов међусобни однос укључујући евентуални конфликт вриједности, као и однос вриједности према физичком стању добра и локалитету. Током времена вриједности и физичко стање добра су подложни промјенама.

¹²⁰ *English Heritage, Conservation Principles – Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment*, 2008.

¹²¹ Смјернице за културно наслеђе, Савјет Европе (*Council of Europe. Guidelines on Cultural Heritage, Technical Tools for Heritage Conservation and Management. Document produced within the framework of the Joint Project "EU/CoE Support to the Promotion of Cultural Diversity in Kosovo"*), 2012, приступ 2. јула 2017.

<https://rm.coe.int/16806ae4a9>

¹²² За више информација о изјави о значају добра и њеном оквирном садржају може се видјети *Heritage Statement, Planning Services – Conservation and Urban Design, Lewisham као у Brown, Andrew. "Statements of Significance - The View from Historic England."* <http://www.buildingconservation.com/articles/statements-of-significance/statements-of-significance.htm>.

Изјава о значају треба да буде објективна просудба заснована на тачним информацијама, процјени перципираних вриједности, а како би подигла свијест о значају националног споменика и информисала заштиту и управљање спомеником. Изјава о значају треба да буде ревидирана у складу са насталим промјенама.

Изјава о значају добра мора дати збирни исказ:

- описа добра, историјских података, изворних/претходних и тренутне функције добра
- опис општих и посебних карактеристика
- опис вриједности које добро посједује, опис атрибута аутентичности и стања интегритета
- компаративну анализу са другим сличним добрима
- опис тренутног физичког стања добра и предложених мјера конзервације/рестаурације
- опис фактора који утичу на добро.

IV. ЗАШТИТА И ОЧУВАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ СПОМЕНИКА

Заштита и очување националних споменика је мултидисциплинарна активност која има за циљ да заштити и очува добра од друштвеног, умјетничког, историјског, документарног, научног и другог значаја.

Очување националних споменика подразумејева скуп правних, административних, техничких и финансијских мјера које се проводе с циљем заштите националних споменика и њихових вриједности у што је могуће изворнијем стању (уз принцип провођења минимум потребних интервенција у садашњем тренутку). Кроз очување се настоји да се заштити и изворна околина националног споменика те дати смјернице за одговор на све пријетње по опстојност националног споменика.

У циљу заштите и очувања националних споменика Комисија успоставља мјере заштите за сваки поједини национални споменик а с циљем обезбјеђења његове одрживости и управљања гдје:

- *Одрживост* подразумејева идентификовање, документовање, истраживање, одржавање, заштиту, коришћење и промовисање вриједности националних споменика.
- *Коришћење* подразумејева употребу националног споменика у образовне, научне, истраживачке, комерцијалне, вјерске и друге адекватне сврхе.
- *Управљање* подразумејева идентификацију, заштиту, конзервацију, презентацију и “предају” насљеђа будућим генерацијама¹²³.

Циљеви заштите и очувања националних споменика су:

- заштита, очување и унапређивање националних споменика те њихово преношење будућим генерацијама у што је могуће више аутентичном облику
- стварање повољнијих услова за опстанак националних споменика за очување њиховог интегритета те предузимање мјера потребних за њихово редовно одржавање
- спречавање сваке радње којом би се посредно или непосредно могло да промијени својство, облик, значење и изглед националног споменика и тиме угрозити његова утврђена вриједност
- спречавање противправног поступања и противправног промета националним спомеником, те надзор над изношењем и увозом
- успостављање услова да национални споменик према својој намјени и значењу служи потребама појединца и општем интересу
- обезбјеђивање одрживог коришћења националних споменика, сходно њиховим традиционалним или новим одговарајућим намјенама
- развијање свијести о насљеђу као централној компоненти и ресурсу одрживог развоја
- обезбјеђење доступности насљеђа.

Заштита, очување и управљање националним споменицима треба да обезбиједи да се њихове вриједности, укључујући стање интегритета и аутентичности у вријеме проглашења, одржавају или унапређују током времена. Редован преглед стања добра,

¹²³ UNESCO WHC, ICCROM, ICOMOS, IUCN. „Managing Cultural World Heritage.“ 2013. стр. 7.

а самим тим и вриједности, те стања интегритета и аутентичности се одвија кроз мониторинг процес Комисије.

Сва добра проглашена националним спомеником Босне и Херцеговине морају да имају одговарајућу дугорочну легислативу, законодавну, институционалну и/или традиционалну заштиту и управљање како би се обезбиједило њихово очување. Ова заштита укључује одговарајуће и прецизно дефинисане границе добра. У складу са препорукама Унеско-а (*Operational guidelines*, 2017, параграф 97), Одлуком Комисије се даје појашњење заштите и начина дјеловања у циљу заштите и очувања националног споменика.

Мјерама заштите се, између осталог, обезбјеђује заштита националног споменика од друштвених, економских и других утицаја или промјена које се могу негативно одразити на вриједности добра, укључујући интегритет и/или аутентичност националног споменика.

Владе ентитета и Дистрикта Брчко се кроз законе о спровођењу одлука Комисије обавезују на потпуну и ефикасну спроведбу мјера заштита утврђених одлукама Комисије.

Режим заштите националних споменика

Одлуком о проглашењу националног споменика утврђује се режим заштите, који у случају непокретних добара и пејзажа, подразумева утврђивање *зоне заштите и заштитних појасева и степена заштите* на које се примјењује скуп *мјера заштите* (дозвољене интервенције на националном споменику и забране у погледу свих штетних радњи).

Режим заштите у случају покретних добара подразумева утврђивање скупа мјера заштите које се односе на дозвољене интервенције на националном споменику и забране у погледу свих штетних радњи и отуђивања, ограничавање изношења добара у иностранство, неовлашћеног извођења радова и ограничења коришћења.

а) Зона заштите и заштитни појас

Одлуком Комисије о проглашењу непокретног добра или пејзажа националним спомеником утврђује се зона заштите и заштитни појас.¹²⁴

Зона заштите – простор националног споменика

Зона заштите националног споменика је простор чија се величина утврђује према принципу пропорционалности¹²⁵. Принцип пропорционалности подразумева

¹²⁴ Значај утврђивања јасно дефинисаних граница националног споменика је наглашен и у Оперативним смјерницама Унеско-а. Како је истакнуто, јасно утврђивање граница је основни захтјев у успостављању ефективне заштите номинованог добра, а границе требају да буду одређене тако да укључе све атрибуте који преносе вриједности добра те обезбјеђују његов интегритет и аутентичност. Оперативне смјернице Унеско-а за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (*UNESCO, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017. параграф 99, стр 29.

¹²⁵ Свако уплитање у право на имовину према другом или трећем правилу мора бити предвиђено законом, мора служити легитимном циљу и мора успоставити фер равнотежу између јавног или општег интереса и појединачних права. Другим ријечима, оправдано уплитање не може бити наметнуто само статутарном одредбом која задовољава критеријум законитости и служи легитимном циљу у јавном интересу, већ мора одржавати и разумну

утврђивање просторног обухвата само у оној мјери која је, у околностима датог случаја, неопходна за заштиту и очување националног споменика БиХ.¹²⁶

Јасно и прецизно утврђивање граница националног споменика је један од основних захтјева у успостави његове ефективне и проводиве заштите и очувања. Границе требају да буду одређене тако да укључе све атрибуте који преносе и изражавају вриједности добра, те да обезбједе интегритет и/или аутентичност добра. У релевантним случајевима, границе требају да укључе и она подручја и атрибуте који су директни материјални израз вриједности националног споменика као и она подручја која у свјетлу истраживачких могућности нуде потенцијал да допринесу и побољшају (унаприједе) то разумијевање.

У зони заштите могу да се дефинишу дијелови различитих степена заштите.

За зону заштите се дефинишу мјере заштите, које зависе од степена заштите и предмета правне заштите.

Могуће је дефинисати подручје националног споменика из више просторних цјелина.

Заштитни појас

У циљу исправне заштите националног споменика се, када је то потребно, дефинише одговарајући заштитни појас (бафер/buffer зона).

Заштитни појас је подручје које окружује простор националног споменика, односно зону заштите националног споменика. Просторни обухват заштитног појаса се утврђује према принципу пропорционалности.

Заштитни појас представља подручје које има комплементарна законска и/или уобичајена ограничења везана за његову употребу и развој. Успоставља се у циљу учинковите заштите националног споменика, а све како би се добио додатни слој (простор) заштите самог националног споменика. Заштитни појас треба да укључи непосредно окружење националног споменика, важне перспективе и друга подручја или атрибуте који су функционално значајни као подршка националном споменику и његовој заштити. Површина заштитног појаса се треба да утврди у сваком случају кроз одговарајуће механизме. Кроз мјере заштите утврђене одлуком Комисије се утврђује на који начин заштитни појас штити национални споменик. Уколико се одлуком Комисије не предвиђа успостављање заштитног појаса, појашњење тог разлога се даје на одговарајућем мјесту у тексту образложења одлуке.

Заштитни појас се мора да успостави за националне споменике од универзалног и изузетног значаја изузев у посебним случајевима када се оцијени да национални споменик својом просторном организацијом и односом са околином задовољава услове за спровођење мјера заштите.

Просторно и правно дефинисање зоне заштите и заштитног појаса и третирање "преклапања" просторних обухвата

Заштитна зона националног споменика и заштитни појас се просторно и правно дефинишу катастарским честицама и земљишнокњижним улошцима, а на основу документације добијене од надлежних институција за катастар и земљишне књиге.

пропорционалност између употребљених средстава и циља који се намјерава постићи. Уплитање у право на имовину не смије ићи даље од онога што је неопходно за постизање легитимног циља, а носиоци имовинских права не смију бити подвргнути произвољном третману и од њих се не би требало тражити да носе превелики терет како би остварили легитиман циљ (види Уставни суд, Одлука број У 83/03 од 22. септембра 2004, "Службени гласник Босне и Херцеговине", број 60/04, тачка 49).

¹²⁶ Ибид.

Заштитна зона националног споменика и заштитни појас се успостављају над некретнином/непокретношћу¹²⁷.

Бројеви свих катастарских честица зоне заштите националног споменика и заштитног појаса, заједно са припадајућим бројевима земљишнокњижних уложака, објављују се у диспозитиву одлуке Комисије те, заједно са графичким приказом¹²⁸, достављају надлежним институцијама за упис забиљежбе у земљишне књиге. Ради уписа забиљежбе у земљишне књиге зона заштите националног споменика и заштитни појас морају да буду одређени катастарским парцелама по новом и по старом премјеру.

Уколико Комисија до тренутка доношења одлуке не посједује идентификацију катастарских парцела по новом и старом премјеру онда се на Сједници Комисије усваја закључак о обавези сарадника Комисије да, прије доставе Одлуке надлежом суду за упис у земљишне књиге, упути потребне дописе и добије идентификацију од стране надлежног органа.

Уколико Комисија, у процесу израде приједлога одлуке, сматра да постоје одређене недоумице, тражи потврду исправности катастарских података од институција надлежних за геодетске послове.

Текстуално одређење зоне заштите националног споменика и графички приказ морају да буду усклађени. У случају неслагања текстуални опис има приоритет.

У случајевима када катастарске парцеле не одговарају потребама заштите, односно заузимају веће површине од потребних, Комисија просторни обухват зоне заштите и/или заштитног појаса, у процесу припреме приједлога одлуке, дефинише путем геореферентних тачака/координата. Прије доношења коначне одлуке Комисија препоручује подносиоцу петиције или заинтересованим странама, када имају активну легитимацију, да покрену процедуру парцелације у складу са одредбама релевантних закона, а по границама утврђеним геореферентним тачкама. Уколико парцелација није урађена прије доношења коначне одлуке Комисије, зона заштите националног споменика и/или заштитни појас у одлуци Комисије се дефинише постојећим катастарским парцелама. Чланом III исте одлуке се дају препоручене границе зоне заштите или заштитног појаса дефинисане геореферентним тачкама те утврђује обавеза надлежне институције за геодетске послове на ентитетском нивоу да у што краћем року изврши парцелацију зоне заштите или заштитног појаса националног споменика, а према наведеним геореферентним тачкама. Надаље се налаже да она по извршеној парцелацији треба да буде достављена Комисији и надлежним институцијама за упис забиљежбе у земљишне књиге. По добијању података о новоформираним катастарским парцелама у зони заштите националног споменика и/или у заштитном појасу, Комисија ће покренути процедуру измјене и допуне одлуке у циљу измјене катастарских података зоне заштите и/или заштитног појаса.

Појединачни национални споменици могу накнадно да постану дијелом простора националног споменика много већег територијалног обухвата. У том случају се,

¹²⁷ Некретнине су честице земљишне површине, заједно са свим оним што је са земљиштем трајно спојено на површини или испод ње ако законом није другачије одређено. Закон о стварним правима ФБиХ, члан 6., објављен у "Сл. новинама ФБиХ", број 66/2013 и 100/2013; Закон о стварним правима РС, члан 6. Закон објављен у "Сл. гласник РС", број 124/2008, 3/2009 – испр., 58/2009, 95/2011, 60/2015 и 18/2016 – одлука УС.

¹²⁸ Изглед графичког прилога (начин приказа зона заштите по степенима и заштитни појас) је дефинисан/прописан посебним интерним актом Комисије.

истовремено са израдом приједлога одлуке за територијално већи национални споменик, покреће процедура измјене и допуне појединачних одлука Комисије за оне националне споменике које улазе у просторни обухват будућег националног споменика. Процедура се покреће с циљем усклађивања мјера заштите за заштитну зону и заштитни појас свих националних споменика на истом територијалном обухвату.

За специфична добра (културни пејзажи, историјски градови и градски центри, руте насљеђа) у циљу одређивања зона заштите и мјера заштите потребно је посебно водити рачуна о дефинисању обухвата и његових дијелова.

Обухват културног пејзажа који се проглашава националним спомеником је у релацији са својом функционалношћу и разумљивошћу (мора да буде схватљив као цјелина). У сваком случају, одабрани обухват мора да буде довољно садржајан да адекватно прикаже тоталитет културног пејзажа који илуструје.

Могућност проглашавања дужих линеарних подручја који представљају културолошки значајне мреже транспорта и комуникације не би требала да буде искључена.

Генерални критеријуми за заштиту и управљање су једнако примјењиви на културне пејзаже. Важно је да се заслужена пажња посвети цијелом спектру вриједности представљених пејзажом, и културним и природним и етнолошким. Приликом припреме одлуке за културни пејзаж нужно је да се сагледају све ставове и захтјеве локалне заједнице, њихове жеље и виђење развоја тог пејзажа, као и остало релевантно.

Проглашење одређеног културног пејзажа националним спомеником не искључује могућност да одређена добра лоцирана унутар простора пејзажа, а која носе изузетну вриједност буду засебно проглашена националним споменицима.

б) Мјере заштите

Начин утврђивања

Мјере заштите су директно зависне од сљедећег:

- утврђеним вриједностима и значају сваког предметног националног споменика
- локацији националног споменика (микролокацији и непосредном окружењу)
- физичком стању националног споменика у тренутку доношења одлуке
- пријетњама којима је национални споменик изложен у тренутку доношења одлуке
- намјени (планираној и будућој) националног споменицима (према сазнањима у тренутку доношења одлуке) те
- расположивим подацима о националном споменику, првенствено регулаторног карактера као нпр. просторно-планској документацији и другој релевантној документацији која разматра проблематику: природних услова, демографије, индустрије, традиционалних заната, начин употребе простора, туризма, политичких или друштвених кретања, кривичних дјела, стручно-техничких питања, власничко/корисничких односа, одржавања, утицај климатских промјена и слично.

Анализа вањских утицаја и специфичних ризика – пријетњи којима је добро изложено мора да узме у разматрање (између осталог):

- природне пријетње (заснивајући се на доступним мапама ризика које су израдиле надлежне институције)

- развој односно демографски раст (ширење урбаних подручја, напуштање одређених подручја)
- утицај постојећих и потенцијалних (планираних) “копачких” (extracting) индустрија (узимање метала, минерала и агрегата из земље)
- утицај транспортних или других сервисних инфраструктура
- губитак вјештина и знања традиционалних заната, начин употребе земљишта
- развој и притисак туризма (убрзана изградња туристичке инфраструктуре, недостатак одржавања, управљања посјетама, непостојање/непримјерена презентација и интерпретација, вандализам)
- недостатак планерских мјера у простору
- непостојање или неадекватно управљање добром
- непримјерен однос узрокован политичким или друштвеним разлозима односно конфликтним вриједностима
- друштвене и културне употребе добра
- могућност крађе (покретних налаза са археолошких локалитета, налаза или музеја, шумских, биљних и/или животињских ресурса)
- могућност да археолошка ископавања постану фактор оштећења/трајног губитка локалитета (ако није обезбјеђена конзервација, исправна презентација)
- недостатак редовног одржавања
- опасност од дјеловања нестручног особља
- структурну и конструктивну дестабилизацију добра
- проблем непостојања/немогућности идентификације, незаинтересованост власника/корисника добра
- (не)примјерене функције добра
- непостојање ресурса за добро (људских, новчаних, занатских и других)
- утицај климатских промјена и слично.

Дефинисање и спровођење адекватних мјера заштите је суштинско питање очувања националних споменика, јер захтијева усаглашеност и изводљивост прописаних мјера. Мјере заштите морају да буду ревидиране након сваке интервенције на националном споменику, односно сваких пет година уколико није било никаквих промјена стања националног споменика или радова на њему (сем радова редовног одржавања).

Надлежност за спроведбу мјера заштите утврђених одлуком Комисије се спроводи у складу са одредбама закона о спроведби одлука Комисије¹²⁹ и других релевантних закона који се односе на конкретан национални споменик, а у њу требају на одговарајуће начине бити укључене и све заинтересоване стране и шира јавност.

Основни принципи очувања националних споменика, према којима се дефинишу мјере и поступци заштите, јесу:

¹²⁹ Закон о спровођењу одлука Комисије за заштиту националних споменика успостављене Анкесом 8. Опћег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини ("Службене новине ФБиХ", бр. 2/02, 27/02, 6/04 и 51/07), Федерација Босна и Херцеговина; Закон о provedби Одлуке Комисије за заштиту националних споменика из Анекса 8. ("Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ", бр. 2/02 и 19/07), Брчко Дистрикт; Закон о спровођењу одлука Комисије за заштиту националних споменика установљене у складу са Анексом 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини ("Службени гласник Републике Србије", бр. 9/02, 70/06 и 64/08), Република Српска.

- Принцип одрживог развоја (интегрисана заштита) – у циљу остварења одрживог развоја, захтјеви очувања националних споменика и насљеђа генерално морају да буду укључени у утврђивању полазишта; у припрему, усвајање и спровођење стратегија, планова, програма и прописа; те бити укључени у активности на свим подручјима економског, друштвеног, социјалног и културног развоја. Документи просторног уређења, зависно од врсте и подручја обухвата, обавезно морају да садржавају систем мјера заштите националних споменика која се налазе на подручју обухвата плана. Систем мјера заштите утврђује Комисија кроз своје одлуке. Поред благовременог укључивања националних споменика у све облике друштвеног и просторног планирања, неопходно је утврдити одговарајућу функцију/намјену националног споменика која ће обезбиједити његово коришћење и укљученост у свакодневни живот његових примарних корисника.
- Принцип очувања вриједности, аутентичности и интегритета националних споменика – Вриједности националног споменика је потребно очувати те стога нису дозвољени захвати који могу да имају супротни учинак. У циљу очувања аутентичности и интегритета неопходно је првенствено обезбиједити редовно одржавање и конзервацију националних споменика. Свака интервенција на националном споменику мора да буде јасно документована, а документација јавно доступна. У приступу националном споменику морају да буду очуване све његове карактеристике, укључујући и историјску слојевитост.
- Принцип цјеловитог приступа – Сврха овог принципа је спречавање и/или свођење пријетњи и ризика по национални споменик на најмању могућу мјеру. Стога оно подразумијева да Комисија мјере заштите утврђује посматрајући цјеловито подручје националног споменика и његове околине, цјелокупних разлога настанка, узорке развијања и, евентуалног, пропадања, док надлежне институције у току процеса планирања, доношења и провођење просторно-планске документације, поред садржавања мјера заштите утврђених одлуком Комисије, обавезно разматрају и цјеловита подручја, укупност међусобних утицаја националног споменика и непосредног окружења те међусобних утицаја постојећих и планираних захвата на предметном подручју (интегрално планирање).
- Принцип сарадње – очување националних споменика, посебно њихова заштита, управљање и одрживи развој који већим или мањим дијелом почива на овом ресурсу, постиже се сарадњом и заједничким дјеловањем свих субјеката заштите насљеђа и просторног планирања, сваког у оквиру своје надлежности и одговорности.

У одлукама Комисије мјере заштите се систематизују на: мјере заштите усмјерене на заштиту и очување националних споменика (интегралне мјере заштите) и, у случају потребе, на мјере превентивне и мјере хитне заштите.

Превентивне мјере су усмјерене дјеловању “унапријед” у случају идентификованих реалних пријетњи и ризика по будуће стање националног споменика¹³⁰.

¹³⁰ Превентивне мјере заштите се прописују ради припреме и одбране од могућих хазарда (свака неповољна појава, изазвана природним непогодама или људским дјеловањем, озбиљне климатске промене) и да се умање ризици (вероватноћа појаве хазарда помножена са квантитативним губицима, материјалним и хуманим). Превентивне мјере могу да буду краткорочне, средњорочне и дугорочне и укључују израду планова превентивне конзервације, планова одржавања и других мјера заштите и правилног коришћења добра.

Хитне мјере заштите се прописују у случају да националном споменику пријети опасност која ће сасвим извјесно довести до његовог нестанка. Хитним мјерама се дефинишу први и неопходни кораци за отклањање непосредне пријетње по национални споменик, односно до довођења у стање “стабилизације”.

Поред наведених, у заштити наслеђа могуће је дефинисати и посебне мјере заштите. У дефинисању и прописивању посебних мјера заштите за националне споменике Комисија учествује заједно са осталим надлежним институцијама, и наведене мјере не представљају предмет одлука Комисије, осим када се као посебна мјера заштите наводи потреба израде листе превентивних и/или посебних мјера заштите¹³¹.

Мјере заштите усмјерене заштити и очувању националних споменика дефинишу:

- Институције надлежне за спровођење мјера заштите
- Дозвољене и забрањене интервенције на националном споменику и поступање са њиме (интервенције у смислу техничких мјера заштите, ограничења спрам намјене и доступности националног споменика, те могућност интервенција у зони националног споменика, забрана извоза и слично);
- Израду потребних докумената у циљу обезбјеђивања интегрисаног приступа уз обавезно дефинисање минимално потребних садржаја тих докумената:
 - детаљан технички снимак постојећег стања
 - геомеханичка испитивања тла
 - просторни приказ планиране интервенције (просторни приказ ширег простора споменика у сврху сагледавања утицаја на контекст добра)
 - план управљања
 - просторно-планска документација спроведбеног нивоа
 - план интервенција (са одговарајућим пројектима)
 - план одржавања
 - план трајних мјера заштите, презентације и интерпретације
 - остало по потреби.

Мјерама заштите, а уско везано за управљање, Комисија одређује адекватне намјене националног споменика, а узимајући у обзир првенствено вриједности и значај националног споменика, као и његову одрживост. Генерално посматрано, национални споменици могу да буду коришћени за изворне те разне традиционалне и нове намјене које су еколошки и културно одрживе и које могу да допринесу квалитети живота предметне заједнице.

Мјерама заштите се утврђују одређена ограничења спрам намјене – водећи рачуна да одржива употреба националног споменика или било каква измјена или адаптација не доведу до негативног утицаја на његове вриједности и значај. Стога се у неким случајевима, гдје је нужно, може у потпуности да и забрани употреба националног

¹³¹ *Посебне мјере заштите* (Акциони план посебних мјера заштите добара – додаток Смјерница) односе се на заштиту за вријеме ванредног стања или ратног дјеловања. У случајевима када Комисија процијени да национални споменик може да буде угрожен природним или другим несрећама, може да пропише израду плана заштите и спашавања националног споменика од природних и других несрећа и о томе обавијести Министарство безбједности БиХ које координише активностима у планирању и дјеловању институција и органа Босне и Херцеговине у области заштите и спашавања (Оквирни закон о заштити и спашавању људи и материјалних добара од природних и других несрећа у БиХ, 2008).

споменика, осим у посебним случајевима и околностима (напримјер у случајевима одређених покретних добара).

Мјере заштите, закони, политике и стратегије које утичу на националне споменике би требали да обезбиједу заштиту вриједности националних споменика, подрже шире очување природног и културног наслеђа те промовишу и подстичу активно учешће заједница и заинтересованих страна предметног националног споменика као нужним условима за његову одрживу заштиту, очување, управљање и презентацију.

Врсте мјера заштите и очувања националних споменика

Избор мјера заштите и очувања зависи од вриједности, степена очуваности интегралности, и аутентичности, значаја националног споменика, стања у тренутку доношења коначне одлуке те вањских утицаја и специфичних ризика којима је изложен. Мјере заштите се одређују за сваки национални споменик посебно, у зависности од случаја до случаја.

Овдје дате мјере заштите представљају оквир и контролну листу за утврђивање детаљних мјера за сваки поједини национални споменик. Упутства за мјере су дате у складу са предметом правне заштите с обзиром на то да се кроз предмет правне заштите дефинише врста националног споменика.

Мјере заштите и очувања укључују: рекогносцирање, евидентирање, истраживање, документовање, заштиту кроз просторно планирање и документе просторног уређења (анализа просторних аспеката и вриједности добра, прописивање израде одговарајућих просторних приказа планираних интервенција и докумената просторно-планске документације спроведбеног нивоа и других), израду програма очувања, израду плана одржавања, планова и пројеката интервенција, техничке мјере заштите (конзервација, рестаурација, рехабилитација, реконструкција, анастилоза, адаптација, ревитализација, уклањање), хитне интервенције на рушевним објектима, означавање, презентацију и одржавање¹³².

Рекогносцирање је поступак истраживања подручја Босне и Херцеговине с циљем препознавања потенцијалног културног наслеђа Босне и Херцеговине.

Евидентовање је поступак који услиједи након рекогносцирања, а који претходи вредновању добра.

Истраживање – представља предуслов за заштиту и очување националног споменика, односно за успоставу система мјера његове заштите. Истраживање може да буде научно и стручно истраживање података релевантних за добро или спровођење истраживачких радова на терену.

¹³² Поштовати препоруке садржане у конвенцијама и повељама Унеско-а, Иком-а, Икомос-а, Савјет-а Европе, а посебно: Преопоруке за заштиту покретних добара Унеско-а (UNESCO, *Recommendation for the Protection of Moveable Cultural Property*), 1978; Европска повеља о култури (European Cultural Convention), 1954; Венецијанска повеља (The Venice Charter: International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites), 1964; Бура повеља (The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance), 1999.

Археолошка ископавања и истраживања

Археолошка ископавања и истраживања могу да се врше само на основу одобрења које рјешењем издаје надлежна институција културе у области заштите.

Одобрење се може да изда само правним и физичким лицима која испуњавају услове стручне оспособљености за обављање таквих радова, те ако су обезбјеђена потребна материјална и техничка средства за обављање радова, конзервација налаза, уређење и представљање налазишта и налаза.

Рјешењем се одређује подручје на којем се могу да изводе радови, обим и врста радова, услови под којима могу да се изводе, као и рок за извођење радова, мјесто чувања покретног археолошког материјала и рок у којем се надлежној институцији културе у области заштите треба обавезно да поднесе извјештај о извршеним радовима. О мјесту чувања археолошких налаза одлучује надлежна институција културе у области заштите.

Ако се археолошка ископавања или истраживања врше на земљишту у приватном власништву, прије давања одобрења надлежна институција културе у области заштите закључује уговор са власником земљишта којим се регулишу обавезе и права власника, укључујући и право на праведно обештећење и износ обештећења.

Уколико се изводе археолошка ископавања и истраживања без одобрења или супротно условима утврђеним у рјешењу о одобрењу, надлежна институција културе у области заштите ће донијети рјешење о привременом обустављању радова на налазишту све док се не отклоне уочени недостаци, а против извођача радова надлежна институција културе у области заштите ће поднијети захтјев за покретање кривичног поступка.

Археолошка истраживања се требају да проводе само на оним локалитетима за које постоје научно утемељене индикације, чињенице и документација о постојању старијих структура битних за развој локалитета/националног споменика кроз историју, у складу са: међународним конвенцијама о заштити археолошког наслеђа Савјета Европе (Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа, Валета, 16. 1. 1992.) и Унескоа, Законом о заштити и коришћењу културно-историјског и природног наслеђа ("Службени лист СРБиХ", бр. 20/85), Уредбом о обављању претходних радова истражног карактера на националним споменицима ("Службене новине Федерације БиХ", бр. 36/08) и стручном праксом.

Археолошка истраживања укључују:

Рекогносцирање и мапирање терена или вршење увида може да се планира или проводи на одређеним подручјима која представљају географски, административни или на неки други начин утврђени простор са циљем да се:

- открију нови археолошки локалитети и структуре и потврде сазнања о постојању или непостојању таквих структура у одређеној области
- обезбједи прецизна просторна идентификација археолошких структура
- сачини тачан и потпун опис видљивих дијелова објеката и њихове повезаности са антропогеним промјенама у непосредној околини
- прикупе површински налази за даље проучавање, обраду и заштиту¹³³.

¹³³ Смјернице за културно наслеђе, Савјет Европе (*Council of Europe. Guidelines on Cultural Heritage, Technical Tools for Heritage Conservation and Management. Document produced within the framework of the Joint Project "EU/CoE Support to the Promotion of Cultural Diversity in Kosovo"*), 2012, приступ 2. јула 2017.
<https://rm.coe.int/16806ae4a9>.

Друге недеструктивне методе даљинске детекције (аероархеологија, геофизичко истраживање, георадарско истраживање).

Археолошко истраживање сондирањем (истраживање ископавањем односно копањем канала или отварањем сонди).

Овај рад треба да се планира и проводи како би се добиле информације о локацији, обиму, природи и садржају подручја или локалитета са циљем да се:

- идентификују потенцијалне археолошке структуре, комплекси и локалитети
- добију подаци о стратиграфији, времену настанка и природи локалитета и налаза
- утврде границе археолошког локалитета и његових заштићених зона¹³⁴.

Систематско археолошко ископавање може да се планира и проводи на локалитету који је претходно идентификовано рекогносцирањем или отварањем канала/сонди у циљу систематског и свеобухватног снимања и разумијевања локалитета за даље истраживање и проучавање¹³⁵. У циљу очувања локалитета и едукације будућих нараштаја, потребно је оставити најмање 15% површине локалитета археолошки неистражено¹³⁶.

Посебне врсте археолошких истраживања могу да се дефинишу за сљедеће теме и намјене према различитим потребама, циљевима, условима, ограничењима и другим елементима:

Подводно археолошко истраживање може да се планира и проводи на дну ријеке, језера, или мора, са ископавањем или без њега, а у циљу идентификације археолошких локалитета и прикупљања података и материјала за даље проучавање и заштиту подводног археолошког наслеђа.

Превентивно археолошко истраживање може да се подузме као одговор на предложене развојне планове који би могли да угрозе археолошке ресурсе:

- у склопу процеса планирања (у оквиру одговарајућих напомена у смјерницама датим за провођење развојне политике планирања)
- изван процеса планирања (нпр. у односу на пољопривреду, шумарство и рурално управљање, радове јавних и овлашћених предузетника)
- у вези са плановима управљања и стратегијама за рјешавање разних питања приватних, локалних и других органа
- ради идентификације, снимања и препознавања елемената археолошког наслеђа који ће бити напуштени и/или уништени као резултат развоја, посебно (али не искључиво) када се ради о изградњи брана, путева, резервоара, жељезнице и других сличних објеката; детекције елемената руинираних или оштећених зграда
- или зграда изграђених прије њих, укључујући културне слојеве у унутрашњости или у непосредној близини тих зграда; ради идентификације елемената археолошког наслеђа на локалитетима на којима се планира изградња или на којима се обављају различити видови радова; чувања елемената археолошког наслеђа на угроженим подручјима, локалитетима или другим објектима ради спречавања даљег оштећења или уништења локалитета или дијелова локалитета¹³⁷.

¹³⁴ Ибид.

¹³⁵ Ибид.

¹³⁶ Ибид.

¹³⁷ Ибид.

Ревизија археолошког истраживања може да се планира и проводи на познатим археолошким локалитетима који су већ били предмет истраживања и гдје постоји основана претпоставка да су резултати тог рада били непотпуни, нетачни или лажни.

Ревизија археолошког истраживања се проводи да би се:

- тестирали, прерадили и координирали постојећи подаци о локалитету или подручју и да би се комплетирали званични инвентари, археолошке мапе или подлоге, снимци археолошких локалитета и споменика или било који други вид текуће документације
- одредио обим заштићених подручја
- провјерио ниво и обим претходних истраживања, у смислу стратиграфских цјелина и величине ископаног подручја у односу на цијели локалитет¹³⁸.

Археолошким истраживањем руководи овлаштени истраживач, односно носилац лиценце за археолошко истраживање.

Документовање и праћење стања националног споменика

Израда и похрана документације о добру је сљедећи корак у заштити и очувању. Комисија кроз мјере заштите прописује неопходан ниво документације који је потребно изградити за сваки поједини национални споменик, као и препоруке за његово чување. Документација о националном споменику мора да буде јавно доступна свим заинтересованим странама на начин на који се то утврди интерним актима институција код којих је документација похрањена. Документација у власништву Комисије је дијелом доступна на веб страници Комисије, а путем писменог захтјева заинтересованих страна, на начин утврђен Правилником о коришћењу документације Комисије те у складу са Законом о ауторским правима и уговорима о куповини/поклону/коришћењу одређене документације које је Комисија потписала са трећим странама.

Комисија врши редовно праћење стања националних споменика, а најмање један пут у пет година. О сваком извршеном мониторингу се сачини извјештај на за то прописаном обрасцу Комисије, а који постаје саставни дио документације о предметном националном споменику. Извјештај чини основу за разматрање о потреби утврђивања нових мјера заштите на предметни национални споменик.

Просторно планирање и документи просторног уређења

Планским документима се обезбјеђује заштита националних споменика и њихове околине, као интегралног дијела савременог друштвеног, економског и урбаног развоја, на начин којим се поштује њихов интегритет и статус, те досљедно спроводе режими и мјере заштите који су прописани одлукама Комисије (успоставља систем управљања). Предуслов заштите и очувања националних споменика јесте успостава (или спровођење) задовољавајућег система управљања. Сврха система управљања јесте обезбједити учинковиту заштиту националног споменика за садашње и будуће генерације. Учинковит управљачки систем¹³⁹ зависи од типа, карактеристика и потреба

¹³⁸ Ибид.

¹³⁹ Управљачки системи варирају зависно од различитих културних сагледавања, доступних ресурса и других фактора. Могу да укључују традиционалне праксе, постојеће урбанистичке и планерске инструменте и друге планерске механизме контроле, формале и неформалне.

националног споменика, те његовог културног и природног контекста као и ширег окружења¹⁴⁰.

Сваки процес планирања као и било каква планирана интервенција на националном споменику или у његовом заштитном појасу мора садржавати процјену утицаја на национални споменик (*Heritage Impact Assessment – HIA* те *Environmental Impact Assessment – EIA*, ако је потребно). Препорука је да процјена утицаја на наслеђе, као приступ, буде укључена у сам управљачки систем како би било обезбјеђено да било какви програми, пројекти или правни прописи који се на неки начин тичу националног споменика буду процијењени са становишта њиховог утицаја и посљедица на вриједности, значај и атрибуте националног споменика.¹⁴¹ Величина и комплексност процјене утицаја (*HIA/EIA*) требају да одговаре величини и осјетљивости пројекта, тако да веома велики пројекти могу да захтијевају и израду стратешке студије утицаја (*Strategic Environmental Assessments*).

Развој локалитета националних споменика усљед притиска туризма, тачније потребе, и проблеми који настају усљед (непостојања) управљања посјетама и изградњом туристичке инфраструктуре, представља велики утицај на вриједности националног споменика укључујући стање интегритета и аутентичности. Стога такви развоји такође требају да буду предметом процјена утицаја на окружење (*EIA* и *HIA*).

Мјерама заштите за сваки поједини национални споменик Комисија ће, у сарадњи са другим институцијама, утврдити потребне елементе учинковитог управљачког система¹⁴², врсту те минимални и обавезни оквирни садржај одговарајућих докумената. С обзиром на то да документи просторног уређења, зависно од врсте и подручја обухвата, обавезно требају да садржавају систем мјера заштите добара која се налазе на подручју обухвата плана, Комисија у својим одлукама доноси опште и посебне услове заштите и очувања добара у подручју просторних граница заштићених зона добра који су у обухвату плана, а на основу анализе вриједности добра.

Комисија кроз мјере заштите, уколико сматра потребним, прописује израду просторно-планске документације спроведбеног нивоа.¹⁴³ Како би се обезбиједила што

¹⁴⁰ Шире окружење може да се односи на топографију добра, природно и изграђено окружење, као и друге елементе попут инфраструктуре, образаца употребе земљишта, просторну организацију и визуелне односе. Такође може да укључује везане друштвене и културне праксе, економске процесе и друге нематеријалне димензије наслеђа као што су перцепција и асоцијација. Управљање ширим окружењем је везано са својом улогом у подржавању вриједности националног споменика.

¹⁴¹ За појашњење *Heritage Impact Assessment* видјети Икомос (*ICOMOS, Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties*), 2011. https://www.icomos.org/world_heritage/HIA_20110201.pdf.

¹⁴² Заједнички елементи ефикасног управљачког система укључују: фундаментално заједничко разумијевање националног споменика свих заинтересованих страна, укључујући и коришћење партиципативног планирања и процеса савјетовања са заинтересованим странама; круг планирања, имплементације, мониторинга, евалуација и повратне информације; процјену рањивости/осјетљивости националног споменика на друштвене, економске и друге притиске и промјене, као и праћење утицаја трендова и предложених интервенција; развој механизма за укључивање и координацију различитих активности између различитих партнера и учесника; обезбјеђење неопходних финансијских средстава; подизање капацитета те одговоран и транспарентан опис функционисања система управљања.

¹⁴³ Документ просторног уређења може да се донесе само уз претходну сагласност надлежне институције у области заштите којим се потврђује да је усклађен с утврђеним системом мјера заштите у одлукама Комисије или другим актом који је издала Комисија. Носиоци израде просторно-планских докумената обавезни су у документе да уграде и мјере заштите културног наслеђа. Носилац припреме документа дужан је прибавити мишљење надлежне службе заштите на документ у чијем се просторном обухвату налази заштићено добро. За предузимање радњи у заштићеним културно-историјским просторима посебне услове заштите добра утврђује орган управе надлежан за издавање урбанистичке сагласности, у складу са системом мјера заштите утврђеним у одлукама и другим актима које је издала

доследнија примјена одредби, Комисија може, кроз мјере заштите, одлуке да пропише да даје мишљење на плански документ, у односу на усклађеност са одлуком и одредбама других планова чија израда и спровођење је прописано одлукама Комисије.

У случају када није утврђен систем мјера заштите, Комисија као надлежна институција дужна је да на захтјев доносиоца документа просторног уређења утврди систем мјера заштите непокретног добра, такође на основу анализе вриједности добра, које се налази на подручју обухвата плана.

Уколико постоје неслагања усвојених важећих докумената просторног уређења са одредбама одлука Комисије, они се стављају ван снаге у дијелу у којем нису усаглашени са одредбама одлука Комисије¹⁴⁴.

Поред израде просторно-планске документације спроведбеног нивоа Комисија кроз своје одлуке као мјеру заштите може да препоручи и израду плана управљања и то онда када то оцијени потребним, као и за сва она добра за која се планира номинација на Унеско-ву Листу свјетског наслеђа¹⁴⁵. План управљања (менаџмент план) је стратешки документ за дугорочно управљање, заштиту и очување, и представља неопходан корак у операционализацији циљева просторног и урбанистичког планирања.¹⁴⁶ Садржај плана мора да се прилагоди категорији националног споменика, предмету правне заштите те утврђеним вриједностима и значају.

Комисија прописује минимални садржај документа.

План управљања садржи посебно:

1. Разраду система и механизма управљања (стратегију вишегодишњег управљања националним спомеником и смјернице за њену реализацију)
2. Прецизну идентификацију вриједности националног споменика, ограничења и потенцијала у будућем коришћењу, захтјеве или намјере власника/корисника у погледу намјене, те интервенција које на оптималан начин доводе у равнотежу претходно наведено и оптимизују друштвено-економску корист

Комисија, урбанистичком и регулационом плану и пројекту уређења простора, а по претходно издатом мишљењу надлежне службе заштите.

¹⁴⁴ Члан Одлуке Комисије (Стављање ван снаге спроведених аката) гласи: "Стављају се ван снаге сви спроведбени и развојни просторно-плански акти у дијелу у којем су у супротности са одредбама ове одлуке."

¹⁴⁵ Обавеза израде плана управљања за добра која се номинују на Унеско-ву Листу свјетског наслеђа је уведена 2005. године (*Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, serving as guidance on the management of World Heritage properties*), 2005. О обавези израде плана управљања, разложима и садржају видјети: Унеско-ве Оперативне смјернице за имплементацију Конвенције о свјетском наслеђу (*UNESCO, Operational Guidelines 2017*. и *UNESCO, ICCROM, ICOMOS and IUCN. 2013. Managing Cultural World Heritage. Paris. UNESCO World Heritage Centre. World Heritage Resource Manual*). Додатно, *Management plans and the World Heritage Convention: A bibliography. UNESCO-ICOMOS Documentation Centre, 2010*.

¹⁴⁶ План управљања садржи елементе које просторни план и план конзерваторских интервенција не садрже. Изради плана управљања претходе истраживање и припремни радови који обухватају: детаљно историјско истраживање, геодетски снимак ситуације са грађевинама, археолошке анализе грађевина и предјела, простор за смјештај колекције, археолошку евалуацију, истраживање о стаништима, биљним и животињским врстама, истраживање боја у архитектури, података о стању добра, редовно осматрање над локацијом, грађевином или биљним/животињским врстама итд. Планом управљања мора да се обезбједи, између осталог, приступачност, безбједност, поштовање протокола којима се гарантује учешће представника локалне заједнице кроз консултације и опис вриједности непокретног добра и функционална одрживост добра.

3. Програм активности базиран на цјеловитој валоризацији, заштити и презентацији националног споменика
4. Механизме за остваривање интегралне заштите:
 - дефинисање начина финансирања
 - план очувања и развоја простора за који се план израђује односно регулациони план
 - дефинисање зона за израду детаљних спроведбених планова и пројеката нижег реда
 - дефинисање зона регистрованих археолошких локалитета (претходна заштита или одлука Комисије) са детаљним описом предложених истраживања и разлозима
 - дефинисање детаљних услова за објекте привременог карактера
5. План имплементације (начин вршења мониторинга планираних активности).

Поред плана управљања могуће је одредити и неки други документ којим се одређује начин управљања и начин учешћа свих субјеката.

Мјерама заштите се, уколико се то сматра оправданим, препоручује израда акционог плана и то за оне националне споменике гдје су суштинске квалитете добра угрожене људском активношћу, али ипак задовољавају критеријуме аутентичности и интегритета. Мјерама заштите се дају оквирне корективне мјере које би се детаљно разрадиле и дефинисале кроз акциони план. Уколико се корективне мјере утврђене мјерама заштите не спроведу у одређеном временском року који закључком одреди Комисија (закључак на основу радних састанака са заинтересованим странама и надлежним институцијама), национални споменик се уписује на Листу угрожених споменика или се разматра укидање статуса националног споменика за предметно добро.

Тамо гдје се сматра потребним, Комисија ће кроз мјере заштите, а као дио других докумената који дефинишу управљање, утврдити и потребу израде плана припремљености на ризике као и спровођење одговарајућих тренинга.

Остала документација која се тиче мјера заштите у простору

Када оцјени потребним, а најчешће у одлукама за комплексне просторе националних споменика, Комисија може да тражи израду различитих елабората, програма и правилника којима би се додатно обезбедило очување вриједности, аутентичности и интегритета као и амбијентално/пејзажног контекста простора. Може да се тражи израда само једног или неколицине одређених елабората или израда свих, када су једним именом обједињени под план очувања простора.

Комисија у сваком поједином случају прописује минимални садржај тих докумената.

Неки од наведених докумената (више њих чине план очувања) могу да буду:

- Анализа тренутног стања просторне цјелине мора да минимално садржава: идентификацију постојећег стања простора (која обавезно мора да садржава снимак постојећег стања: приземље и пета фасада, валоризацију и категоризацију свих простора и објеката, идентификацију, снимак степена изграђености уз приказ степена искориштености простора, биланс површина по намјенама, класификацију и опис свих интервенција, идентификацију старих заната, традиционалних и данашњих начина коришћења простора и објеката), приказ

уличних фасада, анализу свих интервенција и утврђивање њиховог утицаја на вриједности националног споменика (позитивног, неутралног или негативног утицаја), економска анализа намјене искориштености простора, социолошко-демографска анализа у циљу испитивања потреба становника и корисника простора националног споменика, рељеф са нагибом терена и анализом ограничења у простору.

- Елаборат границе утицајне зоне и границе простора који служи као економски основ за обнову и одрживо управљање.
- Елаборат о отклањању или ублажавању негативног утицаја интервенција извршених у обухвату националног споменика за које је анализом утврђено да су деградирале простор. Уз елаборат је потребно урадити приказ зона са режимом забране градње.
- Елаборат визуелног идентитета националног споменика којим ће се, између осталог, дефинисати материјализација, изглед и мјесто постављања урбаног мобилијара, рекламних тијела, натписа, фирми, ходних површина, дозвољена мјеста и ограничења спрам излагања робе у изложима, као и дефинисати одредбе за остало што утиче на визуелни идентитет простора као цјелине и свих његових појединачних дијелова. При изради елабората обавеза је испоштовати препоруке за уклањање баријера, односно обезбједити доступност и неометано кретање за све категорије становништва. У складу са наведеним треба да да смјернице за будућа поступања.
- Елаборат уређења обала ријеке, режим коришћења обала и евентуалних природних плажа, приступа, начин коришћења и озелењавања.
- Програм управљања отпадом (простори за одлагање смећа, дизајн и смјештај објеката и предмета за отпад, означавање мјеста, вријеме одвоза, и слично).
- Програм уређења и управљања јавним површинама којим треба дефинисати начин коришћења јавних површина (идентификовати зелене површине и њихово уређење, дозвољени простори за давање у закуп и слично).
- Програм и смјернице за одржавање и уређење зелених површина у приватном власништву (дворишта, терасе, авлије, и слично);
- Програм очувања и промовисања културних и историјских вриједности, како материјалних, тако и њихових нематеријалних компоненти – старих заната и дјелатности, традиционалних фестивала и обичаја који су везани за објекте и мјеста;
- Програм туристичке промоције и коришћења простора националног споменика у сврхе туризма са разрађеним системом управљања туристичким посјетама;
- Препоруке, услови, детаљније одредбе, описи, ограничења и упутства за све интервенције на објектима, цјелинама и просторима насљеђа у оквиру националног споменика, а узимајући у обзир специфичности, вриједности и контекстуални значај (амбијентално/пејзажни контекст и други) те водећи рачуна о достизању одговарајуће енергетске ефикасности објеката и цјелина насљеђа с циљем одрживог управљања утрошком енергије;
- Препоруке за будућу намјену простора и објеката, узимајући у обзир изворну намјену, вриједности и потенцијал као и могућности националног споменика;
- Препоруке за смјештање саобраћаја у мировању те обавезне и потребне пјешачке комуникације засноване на детаљним анализама постојећег стања, потребама и студији проводљивости те анализи капацитета бонитета саобраћајне мреже и

анализи капацитета бонитета друштвене инфраструктурне мреже (распоред и заступљеност те покривање - здравство, школство, култура, услуга итд).

Пројектна документација о добру

Програм очувања¹⁴⁷

Мјерама заштите Комисија, у случају када оцјени потребним, прописује израду програма очувања (*Conservation plan*). Програм очувања добра је “живући” документ који се употребљава и допуњује према потреби, а представља првенствено неопходан алат управљања добром. Циљеви плана очувања добра су идентификација значаја добра и успостављање смјерница и стратегије за управљањем и интервенцијама на оним физичким атрибутима добра који доприносе његовом значају (појашњавање утицаја потребних интервенција на вриједности те степен аутентичности и интегритета добра, презентују налази урађених потребних анализа и даје попис материјала који требају да буду коришћени приликом интервенција на добру).

Програм очувања се заснива на постојећем стању добра те дефинисаној будућој намјени или жељеном стању конзервације националног споменика. Програм очувања, прије свега, треба да испуни захтјеве локалитета (спрам његових вриједности и значаја) као и захтјеве власника добра за коришћењем.

Није могуће дати генерални садржај програма очувања јер обим и степен разраде зависе од сваког појединачног локалитета, његових вриједности и значаја те стања у којем се налази. Ипак, сваки програм треба да садржава:

- изјаву о значају националног споменика и дефинисане вриједности – преузето из релевантне одлуке Комисије
- дефинисану будућу намјену добра или жељено стање
- процјену и анализу потреба за интервенцијом засновану на постојећем стању добра и будућом намјеном
- ограничења спрам могућих интервенција (мјере заштите успостављене одлуком Комисије)
- приједлог интервенција дефинисан у складу са значајем, вриједностима, ограничењима и потребом очувања аутентичности и интегритета (конзервација, рестаурација, адаптација, интерполација, надоградња, доступност, подизање нивоа енергетске ефикасности и слично)
- опис ограничења за приступ добру одређеним категоријама људи или потреба за јавним приступом добру
- опис сервисних потреба спрам будуће намјене уз појашњење могућих начина уклапања тих потреба у структуру објекта, а у складу са ограничењима.

План и пројекат интервенција на добру

Пројекат интервенције је “кровни” назив за све пројекте који се тичу било какве интервенције на добру. План и/или пројекат интервенције подразумијева детаљану

¹⁴⁷ За детаљније појашњење о потреби израде и садржају програма очувања може да се погледа *Conservation Plans – A Guide to the Preparation of Conservation Plans, Historic Scotland Heritage Policy*.

документацију којим се презентује планирана интервенција на националном споменику (конзервација, рестаурација, конзерваторско-рестаураторски радови, интерполација, адаптација новој намјени, надоградња или доградња, одржавање, презентација те остало).

План и пројекат интервенције мора да садржава све детаљне архитектонске цртеже те остале, за планирану интервенцију, релевантне нацрте и прорачуне (пројекат електроинсталација, пројекат машинских инсталација, статички прорачун конструкције, и остало). План и/или пројекат интервенција треба да садржава и осталу, релевантним прописима наведену, документацију.

Пројекат постојећег стања добра

Пројекат постојећег стања добра подразумијева архитектонски снимак постојећег стања, детаљно дефинисана и на одговарајућим цртежима презентирана сва оштећења уз испитивања оних која представљају посебну опасност по стабилност конструкције.

План одржавања

Позивајући се на Бура повељу¹⁴⁸, одржавање представља основу конзервације. Одржавање се предузима на оним добрима код којих је структура (материјални аспект добра – материјал, конструкција и слично) од културног значаја и одржавање је неопходно у циљу очувања тог значаја. Одржавање се треба јасно да разликује од поправке која укључује и радове рестаурације или реконструкције. За извођење радова одржавања неопходно је претходно добити сагласност надлежне стручне службе заштите наслеђа, а на основу предочене документације о предвиђеним радовима која треба да буде усклађена са планом одржавања.

Потреба израде и употребе плана одржавања представља оптималан начин за одржавање вриједности одређеног добра (оптималан у смислу омјера уложеног новца и времена за интервенцију усмјерену одржавању вриједности добра).

Планом одржавања¹⁴⁹ се дефинишу сви текући радови на добру који се требају да извршавају на мјесечном/кварталном/годишњем нивоу (редовно годишње одржавање), односно у периоду пет и више година. Под текућим радовима се подразумијева нпр. чишћење олука, премазивање дрвених елемената конструкције тачно дефинисаним средствима које одреди пројектант, инспекција и начин поправке кровног покроба и слично.

План одржавања представља засебну пројектну документацију у цијелости ослоњену на пројекат конзерваторско-рестаураторских радова.

План трајних мјера заштите, презентације и интерпретације

План трајних мјера заштите, презентације и интерпретације у свом обиму и садржају је уско везан уз предмет правне заштите и стање националног споменика. Планом (плановима) се дефинишу оне мјере које су усмјерене:

- доступности (начин обезбјеђења доступности националног споменика особама са умањеним физичким способностима – посматрајући од физичког уласка у објекат

¹⁴⁸ Икомос-ова Повеља из Буре, 1999. (*The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance (The Burra Charter)*, 2013, члан 1. и члан 16.

¹⁴⁹ За детаљније појашњење о потреби израде и садржају плана одржавања може да се види *NSW Heritage Office. Preparing a maintenance plan. The maintenance series*. 1998. online edition 2004. приступ 10. 10. 2017.

па све до кретање кроз одређену градску цјелину – одабир материјализације ходних линија)

- безбједности (питање начина постављања система ватродојаве и гашења пожара, система видео и аларм надзора, обезбјеђење ширине ватрогасног пута, начина постављање скела приликом грађевинских радова и осигурања рушевних објеката, остало)
- презентацији и читљивости (освјетљење, мјесто постављања и материјализација канти за отпатке, мјеста на која је забрањено постављање канти за отпатке, мјеста постављања и изглед (материјализација, облик и боја) рекламних тијела и заштитних направа (тенде и сунцобрани), визуелна деконтаминација простора (дозвољено/забрањено качење по фасадама, боје фасада, натписи и ознаке на фасадама), постављање заштитне мреже са фотографијом изгледа објекта у размјери 1:1 на грађевинским скелама и остало)
- обезбјеђењу одрживости кроз увођење споменичке ренте – убирање ренте од директне потрошње националног споменика (наплата директне потрошње кроз наплату посјеђивања или наплату изравног коришћења), сакупљање ренте преко цијене услуге и производа и сакупљање ренте од индиректне потрошње споменика¹⁵⁰
- обезбјеђењу обнове, одрживости и промоције путем јавно-приватног партнерства уз јасно дефинисање услова и начина, а по моделу позитивних пракси у свијету
- презентацији путем брендирања, “Story telling”, интерпретацијских музеја, екомuzeја или других видова презентације насљеђа, а кроз оснивање за то специјализованих субјеката
- интерпретацији, поготово оних локалитета који посједују и меморијални аспект и код којих је интерпретација есенцијална компонента управљања којом је неопходно презентовати инклузиван, често осјетљив наратив уз изравну укљученост свих заинтересованих страна. У изради плана интерпретација неопходно је дефинисати принципе или препоруке за интерпретацију и презентацију посебно водећи рачуна о етичком приступу те план израдити у складу са постојећим препорукама попут *The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites*¹⁵¹ или *The ICOMOS Australia Burra Charter Practice Note on Interpretation*¹⁵². Уколико се мјерама заштите утврђује потреба израде плана управљања локалитетом националног споменика, интерпретација треба да буде његов интегрални дио.

¹⁵⁰ Као примјер у смислу дефинисања увођења споменичке ренте, начина дефинисања висине исте те надлежности за њено убирање може да се види Закон о заштити и очувању културних добара Републике Хрватске, члан 114. (НН 98/15, 44/17) и члан 115. (НН 25/12, 44/17), <https://www.zakon.hr/z/340/Zakon-o-za%C5%A1titi-i-o%C4%8Duvanju-kulturnih-dobara> као и чланак о сакупљању споменичке ренте у којем је презентовано – хрватско искуство, чланак припремио др. сц. Јадран Антоловић а објављен је на <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=9198>. приступ 5. 5. 2018.

¹⁵¹ Икомос-ова Повеља о интерпретацији и презентацији културно-историјских локалитета (*The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites*), Québec, Canada, October 2008. https://www.icomos.org/charters/interpretation_e.pdf. приступ 5. 5. 2018.

¹⁵² Икомос Аустралија. Водич за интерпретацију мјеста од културног значаја (*Australia ICOMOS Guidance on interpretation for places of cultural significance, Practice Note, Version 1*), November 2013. https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/Practice-Note_Interpretation.pdf. приступ 5. 5. 2018

Техничке мјере заштите

Техничке мјере заштите су суштинске безбједносне мјере којима се обезбјеђује трајање националног споменика и његова функционална употреба у складу са одговарајућим намјенама. С обзиром на то да се тим мјерама директно врше промјене на националном споменику, посвећена им је посебна пажња.

У Смјерницама је дат преглед могућих техничких мјера заштите и дефиниције термина. Међутим, процјена и одабир мјера заштите, као и њихово спровођење је ствар конзерваторске и рестаураторске струке.

Услов за спровођење техничких мјера заштите је израда одговарајуће техничке документације и добијање одобрења надлежног ентитетског министарства.

С обзиром на то да израда техничке документације, као и само извођење радова на националном споменику и надзор над извођењем радова захтијева ангажовање стручно оспособљених фирми и лица, који посједују лиценцу надлежног министарства, над спровођењем техничких мјера и интервенција на националном споменику неопходан је стручни надзор надлежне службе заштите насљеђа. Ако се радови не врше стручно и квалитетно, или ако одступају од одобрених рјешења, постоји ризик да настану оштећења која се често не могу да отклоне.

Повеља о принципима за анализу, конзервацију и рестаурацију градитељског насљеђа (Икомос, 2003) прописује спровођење прелиминарних истраживања прије интервенције која омогућавају потпуно разумијевање конструктивних карактеристика и употребљених материјала, изворног стања и накнадних интервенција, техника које су коришћене у градњи, о свим измјенама и о садашњем стању.

На археолошким локалитетима јављају се и специфични проблеми јер се истражене структуре морају да сукцесивно стабилизују и конзервишу прије него што су завршена истраживања.

Прије утврђивања интервенција на конструкцији потребно је утврдити узроке оштећења и пропадања, те потом извршити процјену конструктивне стабилности. Процјена стабилности треба да укључи резултате квалитативних и квантитативних анализа: увид у стање на терену, историјска истраживања, конструктивну анализу, лабораторијска тестирања и експерименте.

Интервенције требају да буду усмјерене на отклањање узрока оштећења и пропадања, а најбоља мјера очувања је превентивно одржавање.

Све интервенције на споменику требају да буду сведене на неопходан минимум који гарантује стабилност и одрживост са најмање штетним утицајем на добро. Избор између “традиционалних” и “иновативних” техника зависи од конкретног случаја и предност треба да се да оним техникама које су најмање инвазивне и компатибилне с вриједностима добра, имајући у виду стабилност и трајност.

Гдје је то могуће, све мјере би требале да буду “реверзибилне”, тако да могу да буду уклоњене и замијењене више одговарајућим мјерама, а када буду стечена нова знања. Сваки захват, колико је то могуће, треба да поштива концепт, технике и вриједности изворног стања или каснијих стадија у развоју добра, те треба да буде читљив како би био препознат у будућности.

Оштећене структуре, кад год је то могуће, треба да се поправе, а не замијене.

Све неправилности и промјене које су дио историје добра требају да се задрже, тако да не угрожавају стабилност конструкције.

Мјере које је немогуће контролисати у току спровођења, не би требале да буду ни допуштене. Провјере и надзор за вријеме и након захвата требају да се проводе како би се утврдила њихова учинковитост.

Све активности провјере и надзор требају да се документују као дио историје добра.¹⁵³

С обзиром на то да су техничке мјере заштите потребне на сваком националном споменику, овдје је дат преглед мјера, уз дефиниције и објашњења, а које се примјењују на градитељском, археолошком и покретном наслеђу. Ако се у склопу градитељског наслеђа проглашава и покретно добро националним спомеником, као и у случајевима археолошког наслеђа које се састоји од непокретних и покретних добара, потребно је да се утврде мјере заштите које ће обухватити специфичности оба типа.

Прије дефинисања врста мјера техничке заштите, потребно је појаснити међусобни однос појмова или потребу да се поједини појмови перципирају у контексту скале и предмета правне заштите. Наиме, механички пренос термина са архитектонског на урбани или регионални ниво није могућ. Концепт који се преноси из мањег у шири, или предмета правне заштите, помјера се по правилу за један степен. Конкретно, конзервација, рестаурација, доградња, реконструкција, интерполација и нове конструкције имају различита значења зависно од обима или предмета правне заштите. Стога, ови појмови би требали бити посебно појашњени у мјерама за заштиту сваке одлуке Комисије, овисно о предмету правне заштите, како би се омогућило њихово правилно разумијевање и provedба.¹⁵⁴

Радови и дјеловање на добру

Радови на добру или у подручју просторних граница заштићених зона добра који би могли да проузрокују промјене, односно које би могле да наруше цјеловитост добра, могу да се предузимају искључиво уз претходно одобрење надлежне институције у области заштите.

Радови могу да подразумевају: истраживачке радове, конзервацију, рестаурацију, реконструкцију, рехабилитацију, консолидацију, санацију и адаптацију, интерполацију добра, премјештање добра, као и друге сличне радове, рад индустријских и других постројења и градилишта, грађење на подручју на којем се налази добро.

Правна и физичка лица не могу да добију одобрење за вршење пословне дјелатности, или да изврше промјену намјене, односно промјену дјелатности, у простору који се налази унутар националног споменика, уколико то није дефинисано документом просторног уређења или без претходног одобрења надлежне институције у области заштите.

Конзервација представља све активности и напоре који се планирају и изводе како да се разумије добро, упозна се и исправно презентира његова историја и значај, осигура очување материјала (одржавање ткива добра) и управља промјенама на начин који би најбоље осигурао очување вриједности наслеђа за садашње и будуће генерације.¹⁵⁵

¹⁵³ Икомос-ова Повеља - Принципи за анализу, очување и структуралну рестаурацију архитектонског наслеђа (*ICOMOS, Charter – Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of the Architectural Heritage*), 2003. https://www.icomos.org/charters/structures_e.pdf приступ 18. 4. 2018.

¹⁵⁴ Курто, Неџад. Дефиниција појмова. Архитектонски факултет Сарајево, скрипта. Децембар 1992. Сарајево.

¹⁵⁵ *ICOMOS, The Nara Document On Authenticity. 1994. i NARA + 20: On Heritage Practices, Cultural Values, And The Concept Of Authenticity.*

У складу са Бура повељом, под конзервацијом се воде сви процеси бриге о добру који се проводе како би се сачувале или одржале културне вриједности добра.¹⁵⁶

Рестаурација је враћање постојећег ткива добра у познато раније стање одстрањивањем додатака или поновним састављањем постојећих дијелова без додавања нових материјала¹⁵⁷.

Рехабилитација¹⁵⁸ може се дефинисати као конкретна могућност поновног коришћења објеката, конструкција и конструктивних елемената историјских објеката, прилагођавајући их потребама и захтјевима савремене употребе, али пазећи да не изгубе суштинске естетске и историјске вредности, као и архитектонски, амбијентални и урбани контекст.¹⁵⁹

Рехабилитација се генерално односи на поновно успостављање или повратак у претходно стање, а у области заштите наслеђа, може се тумачити као дефинисање процеса (низа активности) који су по својој природи усмјерени на "проширење или повратак у живот" добра (интервенције које укључују побољшање, реорганизацију, реконструкцију, уградњу модерне инсталације или материјале са циљем стварања бољих животних услова или енергетске ефикасности).

У контексту Босне и Херцеговине и због специфичне природе наслеђа у протеклих 25 година, рехабилитација је дефинисана релевантним законима о спровођењу одлука Комисије, дефинисана као "враћање оштећеног или уништеног добра у стање у којем је то добро било прије његовог уништења, као и поновна изградња (обнова) националног споменика на истом мјесту, у истом облику, у истим димензијама и од истог или истоврсног материјала као што је био прије рушења уз, у мјери у којој је то могуће, кориштење исте технологије грађења."¹⁶⁰

Појам рехабилитације кориштен у одлукама Комисије, у складу с претходном дефиницијом, представља повратак добра на стање прије његовог рушења, подразумијевајући рушење у периоду 1992-1995. године. Процес рехабилитације подразумијева обнављање основне функције добра, обнављање физичког стања (кроз адекватне методе архитектонске конзервације) и прилагођавање локације савременим потребама заједнице која га је добро насљедила.

¹⁵⁶ Икомос-ова Повеља из Буре, 1999. (*The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance (The Burra Charter)*, 2013. члан 1. став 1.7), веб

¹⁵⁷ Икомос-ова Повеља из Буре, 1999. (*The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance (The Burra Charter)*, 2013. члан 1. став 1.7), веб

¹⁵⁸ Појам рехабилитације није дефинисан Унеско-вим Оперативним смјерницама (*UNESCO, Information Document Glossary of World Heritage Terms, June, 1996*. <http://whc.unesco.org/archive/gloss96.htm>, приступ 20. 4. 2018.), иако се спомиње као мјера заштите у конвенцијама и стручним текстовима. За нека тумачења појма рехабилитације видјети: *Heritage conservation terminology, Definition of terms from various sources* (http://ip51.icomos.org/~fleblanc/documents/terminology/doc_terminology_e.html, pristup 21. 4. 2018.)

¹⁵⁹ Термин је дефинисан по моделу *The Secretary of the Interior's Standards for Historic Preservation* (<http://his102.umwblogs.org/preserving-historic-america/study-guides/preservation-rehabilitation-restoration-and-reconstruction-different-treatments-for-historic-properties/>) и *The rehabilitation of buildings: an interdisciplinary approach* (<http://www.3nta.com/the-rehabilitation-of-buildings-an-interdisciplinary-approach/>).

¹⁶⁰ Закон о спровођењу одлука Комисије за очување националних споменика, установљене у складу са Анексом 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини ("Службени гласник БиХ", бр. 2/02, 27/02, 06/04 и 51/07) Федерација Босне и Херцеговине; Закон о имплементацији одлуке Комисије за заштиту националних споменика из Анекса 8. ("Службени гласник Брчко дистрикта БиХ", бр. 2/02 и 19/07), Брчко дистрикт; Закон о спровођењу одлука Комисије за заштиту националних споменика установљене у складу са Анексом 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини ("Службени гласник РС", бр. 9/02, 70/06 и 64/08), Република Српска.

Када се спроводи процес рехабилитације, могуће је вратити добро на стање из неког другог периода, под условом да постоји аутентична документација о изгледу добра и сјећање живе генерације о изгледу добра у датом (жељеном) периоду. Такође је могуће увести елементе неопходне за употребу добара у данашњим условима живота (струја, климатизација, грејање, итд.), уз очување визуелног интегритета објекта, као и његових основних вриједности и карактеристика.

Процес рехабилитације мора бити детаљно документован у свим фазама рада, а извјештај објављен.

Термин рехабилитација примјењује се за интервенције на појединачним објектима и цјелианама, као и у подручјима и пејзажима.

Након измјена у Унеско-вим Оперативним смјерницама као и досадашњег искуства у раду Комисије, одлучено је да се предмет правне заштите прошири или уведе категорија специфичних добара - пејзажи. Сходно томе, примењена је урбана рехабилитација на подручјима и пејзажима, првенствено урбаним центрима (историјским градовима).

Урбана рехабилитација је процес који укључује низ мјера усмјерених на обнављање или враћање свакодневног живота у специфична урбана ткива или подручја. Урбана рехабилитација са детаљним мјерама заштите мора бити прецизирана за све елементе предметне области и пејзажа, а укључује дефиницију препоручене намјене простора, скуп мјера за постизање комуналне чистоће, кориштење јавних простора, скуп мјера за дефинисање односа према појединим грађевинским објектима и друге специфичне мјере за свако посматрано подручје или историјски град.

У случају урбане рехабилитације, однос према појединим грађевинским објектима који немају монументални карактер, али доприносе сваки посебно амбијентално-историјском изгледу зоне се специфично дефинише и то као рехабилитација типа А, типа Б и типа Ц. Тип рехабилитације зависи од стања интегритета појединачних објеката и цјелина тј. подручја.

Рехабилитација типа А је строга рехабилитација примјењива на објекте чији је интегритет у потпуности сачуван (дозвољено је само обавити неопходне поправке конструктивних елемената и адаптација модерним животним условима живота уз очување структурних елемената и традиционалних карактеристика објеката).

Рехабилитација типа Б је "процес љечења" оних објеката у којима су временом извршене реверзибилне интервенције и уведени су неадекватни елементи (заштитне мјере оријентисане на успостављање пуног интегритета и функције објекта, уклањање додатних неприхватљивих елемената, поправљање објеката и прилагођавање савременим животним условима).

Рехабилитација типа Ц представља радикалну рехабилитацију и интензивно редизајнирање оних структура које су неповратно измијењене. Циљ овог процеса је очување евентуално сачуваних историјских елемената и усклађивање објекта, у смислу материјала и изгледа, са амбијенталним контекстом. Тип рехабилитације Ц је прихватљивији са становишта урбане рехабилитације од рушења и реконструкције зграде.¹⁶¹

¹⁶¹ Дефиниције из *The Old town in Mostar – Management plan*; <https://whc.unesco.org/en/list/946/documents/>

Реконструкција¹⁶² према Икомос-овој Бура повељи је враћање добра (локације) у познато раније стање а од рестаурације се разликује због увођења нових материјала у структуру добра.

У складу са Варшавском препоруком о обнови и реконструкцији културног наслеђа¹⁶³ термин “реконструкција”, у контексту Свјетског наслеђа, посматра се као технички процес реституције уништене или значајно оштећене физичке структуре и инфраструктуре до које је дошло услед оружаног сукоба или катастрофе. Битно је нагласити да реконструкција физичке структуре добра мора узети у обзир и добру придружене нематеријалне праксе, вјеровања и традиционално знање који су есенцијални за одржавања културних вриједности међу локалном заједницом. У процес реконструкције морају бити интегрисане и вриједности које је идентификовала локална заједница, укључујући и нове вриједности које су производ догађаја везаних са уништењем добра заједно са одговарајућим физичким атрибутима и везаним нематеријалним културним праксама и традиционалним знањем. Процјена аутентичности би требала узети у обзир препознате вриједности добра у складу са Нара документом о аутентичности 1994, наглашавајући и материјалне као и друге аспекте. Правилна документација и инвентари, укључујући документацију о методама грађења, представљају кључ за успјешну реконструкцију културног наслеђа. То је уједно и осигурање очувања вриједности добра као и испуњење теста аутентичности и стања интегритета.

Документовање процеса реконструкције је од изузетног значаја.

То подразумијева не само техничку и фотографску документацију, већ и начине одлучивања током реконструкције, традиционална знања и меморију локалне заједнице везане за добро, као и остало везано и значајно за процес реконструкције.

Комисија кроз своје мјере заштите прописује и поступак реконструкције, наслањајући се на препоруке међународних конвенција и повеља, подразумијевајући под појмом реконструкције враћање добра у познато раније стање на истом мјесту, у истом облику и у истим димензијама, уз могућу употребу нових материјала у ткиву добра, истоврсних или сличних изворним уз, у мјери у којој је то могуће, кориштење исте технологије грађења¹⁶⁴.

Реконструкција је оправдана само ако:

- је мјесто непотпуно и потребна је реконструкција да би опстало
- открива културни значај мјеста као цјелине
- пројекат реконструкције није заснован на претпоставци
- добру недостаје већи дио структуралних елемената
- се темељним прегледом може да утврди да је то нови рад, а не покушај фалсификовања прошлости
- су избјегнуте уопштене типске представе.

¹⁶² Икомос-ова Повеља из Буре, 1999. (*The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance (The Burra Charter)*, 2013. Члан 1, став 1.8.

¹⁶³ Варшавска препорука за обнову и реконструкцију културног наслеђа, мај 2018; стр. 2. и 3. (*Warsaw Recommendation on Recovery and Reconstruction of Cultural Heritage*), Мај 2018.

¹⁶⁴ Ово је стандардна формулација једне од мјера заштите у члану III одлука Комисије у случајевима када је прописана реконструкција или санација националног споменика.

Анастилоза је поновно слагање постојећих рашчлањених дијелова добра. У случају анастилозе добра материјал који се користи за спајање дијелова треба да буде препознатљив, а његова количина најмање могућа за успостављање новог облика добра¹⁶⁵.

Адаптација подразумијева промјене на добру у сврху прилагођавања постојећој или предложеној намјени¹⁶⁶.

Ревитализација је спровођење мјера заштите ради враћања првобитне или давања нове одговарајуће намјене, односно функције добру¹⁶⁷.

Уклањање или преношење заштићеног непокретног добра није дозвољено. Изузетно, уклањање или преношење заштићеног непокретног добра дозвољено је уз одобрење надлежног органа, ако је због дотрајалости или већих оштећења непосредно угрожена стабилност грађевине или њеног дијела, те она представља опасност за сусједне грађевине и живот људи, а та се опасност не може да на други начин отклони¹⁶⁸. Таква мјера подразумијева комбинацију техничких и интегралних мјера заштите јер се морају да консултују просторни планови ради измјештања добра.

Интерполација¹⁶⁹ (лат. *interpolatio*) је метода накнадног уметања у архитектуру објекта између двију постојећих зграда и/или четврти која је већ углавном саграђена. Архитектонска интерполација није квантитативно попуњавање простора, већ квалитативно мијењање затечене морфолошке структуре простора новим вриједностима. Циљ би био да савремене интервенције буду интегрисане као дио оригиналног ткива, да дјелују као нови, замијењени дио у историјском мозаику¹⁷⁰. Разликују се четири методе интерполације¹⁷¹: факсимил, прилагођавање¹⁷², наглашавање и контраст¹⁷³.

¹⁶⁵ Види детаљније у Икомос-овој Венецијанској повељи (*ICOMOS, International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites - Venice Charter*), 1964. https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf

¹⁶⁶ Икомос-ова Повеља из Буре, 1999. (*The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance (The Burra Charter)*, 2013. Члан 1. став 1.9.

¹⁶⁷ Иако је овдје дефинисана у склопу мјера техничке заштите, ревитализација је заправо процес који одређује начин "поновног оживљавања добра" и проводи се кроз друге мјере техничке заштите. Не постоји прецизна дефиниција термина ревитализације, иако се често користи у стручним текстовима и литератури.

¹⁶⁸ Уклањање заштићених добара је забрањено Конвенцијом о заштити архитектонског наслеђа Европе. Истовремено ова Конвенција као једини изузетак од ове забране прописује могућност измјештања добра у случају када је то неопходно ради његове заштите. (*Council of Europe, European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage*), London, 1969, и (*European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage. (revised)*, Valetta, 1992.

¹⁶⁹ С обзиром на осјетљивост питања интерполације овдје се даје опширније појашњење и разматрање о могућим начинима приступа.

¹⁷⁰ Уз интерполацију су везане три групе проблема: законитости, методе и опасности. Законитост се односи на валоризацију постојећег односно затеченог стања.

¹⁷¹ Могућа је и пета метода, радикалнија интервенција у форми дијалектичке провокације, односно високо иновативног архитектонског концепта са провокацијом која је вишедимензионална: од визуелне, функционалне, програмске која има способност да задржи оштрицу провокације, друштвене критике у току дугог временског периода (примјер Јеврејски музеј, Берлин), али овакви објекти су изузеци у свјетским размјерама.

¹⁷² Принцип "уклапања" или прилагођавања је кад нови објект одражава сусједне објекте понављањем неких елемената стила или форме. Иако овај принцип може да створи визуелни континуитет, у суштини му недостаје аутентичности и иде ка стварању "неутралних" објеката.

¹⁷³ "Принцип контраста" који је у великом броју случаја игнорисање постојећег урбаног ткива, те без суштинског односа, постаје изговор да се не бавимо комплексности и слојевитости локалитета. Мароевић, Иво. "Садашњост баштине". Друштво повјесничара умјетности СР Хрватске. 1986.

Основни критеријуми при одабиру и одлучивању о методама интерполације треба да буде очување континуитета простора односно континуитет урбаног процеса и форми. Архитектонски и урбани процес треба да има дуалистички карактер (посебно+универзално/традиционално+савремено).

Позитиван учинак на континуитет и очување урбаних историјских вриједности имају приступи:

- историјски/конзервативни регионализам,
- позитивни типолошки или критички регионализам¹⁷⁴.

Негативни учинци/опасности регионалистичког приступа:

- радикални регионализам, и
- псеудо-регионализам.

Доградња јесте проширење хоризонталних габарита постојећег објекта, којим се заузима земљиште или простор у односу на тај објекат, ако дограђени дио чини грађевинску и функционалну цјелину са објектом уз који се дограђује¹⁷⁵. Надоградња је изградња једне или више етажа на постојећем објекту, којом се добија нови простор¹⁷⁶.

Презентација је скуп техничких, стручних, научних и других мјера усмјерених на обезбјеђење препознатљивости, интерпретације, читљивости и популаризације националног споменика истраживачима, студентима, туристима и другим грађанима, илуминација националног споменика представља дио његове презентације¹⁷⁷.

Одржавање добра је систематско праћење стања добра те предузимање мјера и радова неопходних за очување споменичких својстава, цјеловитости и намјене добра¹⁷⁸. Радови одржавања ни на који начин не утичу на димензије, конструктивни систем, вањски изглед објекта, заштиту животне средине и њима се не мијењају услови на основу којих је објекат изграђен.

Интерпретација националног споменика је често неопходна у циљу исправног сагледавања. Интерпретација треба да унаприједи разумијевање националног споменика, потакне бригу о њему те да буде прикладна са становишта заштите наслеђа.

¹⁷⁴ Критички регионализам појашњава кроз шест тачака "Архитектуре отпора"(1983). 1. Култура и цивилизација, 2. Успон и пад авангардне архитектуре, 3. Критички регионализам и свјетска култура, 4. Отпор релације мјесто – форма, 5. Култура наспрам природе_топографија, контекст, клима, 6. Визуелно наспрам тактилног *In Towards a Critical Regionalism: Six points for an architecture of resistance, "how to become modern and to return to sources; how to revive an old, dormant civilization and take part in universal civilization". According to Frampton's proposal, critical regionalism should adopt modern architecture, critically, for its universal progressive qualities but at the same time value should be placed on the geographical context of the building. Emphasis, Frampton says, should be on topography, climate, light; on tectonic form rather than on scenography (i.e. painting theatrical scenery) and should be on the sense of touch rather than visual sense. Frampton, Kenneth. "Towards a Critical Regionalism: Six Points for an Architecture of Resistance", in The Anti-Aesthetic. Essays on Postmodern Culture (1983) edited by Hal Foster, Bay Press, Seattle.*

¹⁷⁵ Закон о просторном планирању и коришћењу земљишта на нивоу Федерације Босне и Херцеговине ("Службене новине Федерације БиХ", бр. 2/06, 72/07, 32/08, 4/10, 13/10 и 45/10) и Закон о уређењу простора и грађењу ("Службени гласник РС", бр. 40/2013, 2/2015 – одлука УС, 106/2015 и 3/2016 – исправка).

¹⁷⁶ Закон о просторном планирању и кориштењу земљишта на нивоу Федерације Босне и Херцеговине ("Службене новине Федерације БиХ", бр. 2/06, 72/07, 32/08, 4/10, 13/10 и 45/10) и Закон о уређењу простора и грађењу ("Службени гласник Републике Србије" бр. 40/2013, 2/2015 - одлука САД, 106/2015 и 3/2016 - исправка).

¹⁷⁷ Термин презентација, иако се често користи у свим релевантним документима везаним за теме наслеђа, нема прецизну дефиницију.

¹⁷⁸ Икомос-ова Повеља из Буре, 1999. (*The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance (The Burra Charter), 2013. Члан 1. став 1.4.*

Процес интерпретације треба да укључи све заинтересоване, презентује све наративе везане за национални споменик, обезбиједи етички приступ и одговарајуће методе како би се одржао интегритет интерпретацијског процеса, обезбиједи да све заинтересоване стране на свим нивоима имају осјећај да су њихови ставови уважени и, најбитније, оставити простор у будућности за еволуирајуће разумијевање свих догађаја који се обиљежавају на предметном мјесту.

Интервенције на рушевним објектима¹⁷⁹

Рјешавање проблема рушевних објеката у циљу њихове рехабилитације и уклапања у историјско урбанистичко ткиво, уз очување аутентичности и испуњење модерних услова живота и кориштења, захтијева систематски приступ у сарадњи свих надлежних институција од нивоа општине до државе.

Прво је неопходно извршити реинвентаризацију, којом би се утврдило стање сваког појединог добра (степен рушевности, ниво потребне интервенције и степен употребљивости).

У циљу утврђивања стварног стања неопходно је да се анализира следеће:

- могућност коришћења и очувања затечених физичких структура и елемената (утврдити стварну могућност коришћења физичких конструктивних и других елемената добра, односно могућност њихове конзервације уз минимум интервенције)
- очуваност аутентичних елемената и изворних структура (одредити аутентичне елементе које вриједи очувати у циљу препознавања духа мјеста и типологије конкретне архитектуре)
- функционалност (одредити однос садашњег стања и могућности оживљавања изворне функције у данашњем урбаном контексту, потребу за изворном функцијом, могућност адаптације за функцију сличну изворној или примјереној за предметно добро и локалитет, анализирати могуће нове функције усклађено са савременим друштвено-економским околностима и могућностима добра, а спрам његове вриједности, положаја, просторне величине и слично)
- безбједност по људе и околне објекте (одредити степен опасности који пријети људима и околним објектима, на основу прелиминарне статичке и безбједносне процјене)
- усклађеност историјског локалитета и урбаног контекста (одредити однос између затеченог историјског локалитета и ширег урбаног контекста).

Први предуслов рјешавању проблема јесте интегрални приступ.¹⁸⁰ Присуство било којег рушевног објекта представља потенцијалну опасност и ланчано изазива читаву серију проблема, посебно у органским ткивима историјских центара.

Надлежност за рјешавање проблема рушевних добара која се налазе на простору националног споменика јесте на релевантним ентитетским институцијама, или

¹⁷⁹ Под рушевним објектима овдје се не подразумијевају појединачни национални споменици који се налазе у рушевном стању већ појединачни објекти који немају споменички карактер, али доприносе сваки посебно одређеној историјској вриједности и амбијенталном карактеру простора националног споменика (објекти у историјским градским језграма/подручјима и слично).

¹⁸⁰ Интегрални приступ рушевним објектима је нужан без обзира да ли се ради о добрима проглашеним националним споменицима, добрима заштићеним на локалном нивоу, или се ради о објектима који имају скромну, малу или никакву споменичку вриједност.

Дистрикту Брчко¹⁸¹. Комисија кроз мјере заштите појединачних одлука за цјелине, подручја и пејзаже, уколико утврди да је неопходно у циљу очувања вриједности, значаја, степена аутентичности и интегритета, може да пропише мјере заштите за појединачне рушевне објекте или за цјелине који се налазе на простору националног споменика.

Смјернице за утврђивање мјера заштите за рушевне објекте и цјелине су следеће:

1. Запуштене и неуређене површине, како изграђеног тако и неизграђеног земљишта, морају се уредити у складу са сигурносним и санитарно-хигијенским условима, те, по уређењу, привести привременој односно коначној намјени.
2. Сви рушевни објекти на простору националног споменика без обзира на власништво и (не)идентификованог власника и/или корисника морају бити редовно чишћени од отпада и самоникле вегетације те осигурани од осипања или пада материјала и дијелова објекта.
3. Чишћење и осигурање рушевног објекта је обавеза власника.
4. У случају напуштених објеката (члан 137. Закона о стварним правима) чишћење и осигурање рушевних објеката је обавеза општине/града на чијој се територији предметни објекат налази.
5. Уколико власник не очисти и осигура рушеван објекат у року који му је одређен, односно не поступи по рјешењу надлежног грађевинског инспектора, рјешење ће се извршити путем правног лица регистрованога за послове грађења на трошак инвеститора. Начин извршења рјешења одређује надлежни грађевински инспектор (Члан 77а, 90. и 93. Закона о просторном планирању и кориштењу земљишта на нивоу ФБиХ).
6. Рушевни објекти ни у ком смислу (здравственом, сигурносном, визуалном и другом) не смију представљати пријетњу по становништво и пролазнике нити бити сагледани као рушевини у слици националног споменика.
7. Везано за сагледавање/презентацију рушевних објеката, без обзира на начин осигурања физичке структуре објекти морају:
 - Бити редовно чишћени од отпада и самоникле вегетације.
 - На одабраној заштитној структури имати мрежу или други одговарајући материјал на којем ће у размјери 1:1 бити приказ изгледа објекта прије рушења (или будућег изгледа уколико је исти одобрен од стране надлежног министарства).
 - Заштитна мрежа мора бити редовно одржавана и мијењана по потреби.
 - Изузетно и под посебним условима на платнима на скелама, могу се поставити отиснуте или осликане рекламне поруке оних корисника који властитим средствима судјелују у обнови истих.
8. Рушевни објекти могу бити уклоњени само путем следеће процедуре:
 - Власник објекта и/или општина/град упућује захтјев Комисији за мишљење о вриједностима предметног објекта а с циљем утврђивања његових вриједности битних за очување амбијенталног контекста националног споменика, односно упит да ли се предметни објекат може уклонити и под којим условима.
 - Ако Комисија изда сагласност на приједлог рушења рушевног објекта, потребно је урадити пројекат рушења којим ће се, између осталог потребног, дефинисати начин заштите околних објеката и људи током извођења радова рушења те начин презентације локалитета до тренутка започињања изградње новог објекта.

¹⁸¹ Тренутним законским оквиром, уколико се ради о простору националног споменика, питање рушевних објеката је у надлежности ентитетских институција уз сарадњу са општинским органима.

- Објекат може бити срушен/уклоњен само по добијању одобрења на пројекат од стране надлежног министарства и уз сагласност Комисије.

Хитне интервенције на националном споменику који се налази у рушевином стању су директно условљене:

- утврђеном вриједношћу добра прије рушења
- значајем добра унутар ткива у којем се налази
- тренутним стварним стањем.

У складу са наведеним, хитне интервенције које проводи надлежна институција иду од адекватног ограђивања локалитета до његове конструктивне стабилизације.¹⁸²

Под **хитним мјерама заштите** подразумијева се подузимање мјера којима се спречава даље оштећење или уништење националног споменика или добра које је уписано на Привремену листу националних споменика када се третирају у склопу одлуке за подручје или пејзаж.

Смјернице за успостављање мјера хитне заштите су:

- рашчишћавање простора националног споменика и локалитета од шута и отпада те слагање грађевинског материјала (камен, опека, дрво, остало) по зонама
- стабилизација (статичка консолидација) и заштита националног споменика од неповољних временских утицаја (уклањање самоникле вегетације, чишћење од отпада, евентуална разградња нестабилних дијелова, малтерисање круне зидова, затварање отвора на земљи одговарајућим чврстим материјалом који ће се естетски обрадити извана како би се уклопио у уличну фасаду, а остатак по потреби)
- адекватно ограђивање споменика (постављање одговарајуће заштите од осипања вањских зидова на којој ће у мјерилу 1:1 бити приказ објекта прије рушења, конструкција заштите објекта не смије ометати пролазак пјешака поред објекта или тротоаром)
- постављање одговарајућих информационих табли о споменику
- спровођење испитивања на објекту (статичке анализе, анализе материјала, остало)
- конзервација
- утврђивање услова чувања покретног добра
- друге мјере, зависно од врсте и степена угрожености националног споменика.

Хитне мјере заштите морају да буду засноване на стању добра у тренутку доношења коначне одлуке те дефинисаним специфичним ризицима.

¹⁸² Ограђивањем локалитета не би требало доћи до заузимања површине за пролаз пјешака (уколико се ради о урбаним или насељеним зонама – тротоар). Зидови, уколико постоје, требају да буду обезбјеђени чврстом оградом у својој пуној очуваној висини и још минимално 50 цм изнад линије зидова. На чврсту ограду је потребно поставити заштитну мрежу на којој ће се ставити фотографија изгледа добра прије рушења у размјери 1:1 или неке друге адекватне фотографије или рекламе, а у зависности од одредби комуналног реда општине/града.

Мјере заштите покретног наслеђа проглашеног националним спомеником

Генералне мјере заштите за покретно наслеђе дефинисане кроз Препоруке за заштиту покретних културних добара (Унеско, 1978):¹⁸³

1. Музеји и друге сличне институције

- спровести попис и каталогизацију добара узимајући у обзир све детаље у складу са усвојеном методологијом
- установити стандардизирану идентификацију (означавање) неинвазивним методама у складу са могућностима савремене технологије
- успоставити механизам управљања ризиком уградњом за то предвиђене опреме; обезбиједити да се сва добра чувају, излажу и транспортирају на начин који штити од могућих оштећења или уништења, укључујући нарочито топлоту, свјетлост, влажност, загађење, различите хемијске и биолошке утјецаје, вибрације и потресе
- обезбиједити услове да све радње на очувању покретних добара изврши компетентни орган у складу са традиционалним техникама које одговарају потребама одређеног добра и подразумевају најнапредније научне методе и технологије
- обезбиједити обуку особља укљученог у процес очувања покретних добара и израдити смјернице којим се утврђују стандарди за обављање њихових дужности.

2. Приватне збирке

- извршити попис добара према упутама кустоса или стручних лица из институција надлежних за спровођење одлука Комисије.

3. Покретна добра која се чувају у вјерским објектима и археолошким локалитетима

- обезбиједити услове за чување и заштиту покретног наслеђа од крађе и пљачке. Обезбиједити посебне сигурносне мјере као што су видео-надзор, ватро-дојава и противпробала, а у складу са вриједношћу и ризицима којима су ова добра изложена. С обзиром на посебан значај покретног наслеђа које се чува у вјерским објектима потребно је обезбиједити његову презентацију
- друге одредбе међународног права и прихваћених норми које се требају да поштивају у смислу очувања интегралности непокретних и покретних елемената сакралног наслеђа и археолошких локалитета¹⁸⁴.

Техничке мјере заштите за покретно наслеђе:¹⁸⁵

- хитне мјере заштите – документовање, анализе и превентивна конзервација (чување, одржавање, надзор)

¹⁸³ Унеско-ве препоруке за заштиту покретних добара (*UNESCO, Recommendation for the Protection of Moveable Cultural Property*), Paris, 1978.

¹⁸⁴ Фаро конвенција нарочито члан 2, тачка а (*Council of Europe, Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*), 2005, Савјет Европе; Конвенција о очувању нематеријалног наслеђа нарочито члан 2, тачка 2, алинеја ц. и е. (*UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*), 2003; Гранада конвенција члан 1, тачка 1. (*Council of Europe, Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe*), Савјет Европе, 1985.

¹⁸⁵ Поштовати препоруке садржане у конвенцијама и повељама Унеско-а, Иком-а, Икомос-а, Савјета Европе, а посебно: Препоруке за заштиту покретних добара (*UNESCO, Recommendation for the Protection of Moveable Cultural Property*), 1978; Европска повеља о култури (*European Cultural Convention*), 1954; Венецијанска повеља (*The Venice Charter: International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*), 1964; Бура повеља (*The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance*), 1999.

- конзервација
- рестаурација.

Техничке мјере заштите дефинишу се по извршеном увиду у стање добара која су кандидована за проглашење националним спомеником Босне и Херцеговине, а у зависности од степена угрожености, старости, технике, материјала, врсте и других значајки.

Техничке мјере заштите биће дефинисане према дефиницијама конзерваторско-рестаураторских појмова и радњи које су идентификоване у Европском илустрованом појмовнику конзерваторске терминологије за зидне слике (*EwaGlos*), допуњено издање 2016. и Дефиницијама културног наслеђа аутора *Jukka Jokilehto*, Иком, 1990. с нарочитим освртом на Икомос-ову Бурга повељу из 1981. године (*Burra Charter, 1981, ICOMOS Australia*).

Означавање националног споменика

Сваки национални споменик је неопходно означити посебном информативном таблом чији изглед и садржај прописује Комисија.

Комисија посебним ставом одлуке за проглашење националним спомеником утврђује обавезу обиљежавања националних споменика информативним таблама, на такав начин да:

- за добра сврстана у категорију национални споменик од универзалног значаја у Босни и Херцеговини - поред информативне табле коју је припремила Комисија у складу са чланом 2, став 2. одлуке Комисије за предметни споменик, није допуштено постављање никаквих других табли без сагласности Комисије на садржај текста, дизајн табле и позицију на коју ће се поставити
- за добра сврстана у остале три категорије: национални споменици од изузетног значаја, национални споменици од великог значаја, и национални споменици од значаја за Босну и Херцеговину - поред информативне табле коју је припремила Комисија у складу са чланом 2, став 2. одлуке Комисије за предметни споменик, није допуштено постављање никаквих других табли без сагласности надлежне службе заштите наслеђа на садржај текста, дизајн табле и позицију на коју ће се поставити.

Обиљежавање националних споменика је прописано у интересу информисања појединаца и јавности да се ради о добру под заштитом. Комисија је прописала јединствен систем обиљежавања (изглед, дизајн, материјализација информативне табле) и у сваком појединачном случају утврђује се текст и графички приказ (наведено утврђује или по достављеном приједлогу одобрава Комисија).

ц) Степени заштите

За националне споменике градитељског наслеђа и пејзаже се утврђује зона заштите и заштитни појас. У склопу зоне заштите је могуће дефинисати један, два или више степена заштите, те за сваки од њих дефинисати адекватне мјере заштите и очувања. За заштитни појас је такође могуће утврдити један или више степена заштите те за њих дефинисати адекватне мјере заштите и очувања.

Овдје су дате генералне смјернице за одређивање степена заштите, односно мјера заштите и очувања који се примјењују на заштићени простор и заштитне појасеве националних споменика, а дате су према предмету правне заштите.

I степен заштите¹⁸⁶

I (први) степен заштите примјењује се на заштићени простор националног споменика, у циљу очувања његовог високог степена интегралности и аутентичности, и других вриједности.

Генералне мјере заштите без обзира на предмет правне заштите

Извођење радова дефинисаних мјерама заштите Комисије је дозвољено искључиво по одобрењу надлежног министарства за просторно уређење на ентитетском нивоу и уз стручни надзор надлежне службе заштите наслеђа на ентитетском нивоу. Сви радови морају да буду изведени на основу документације на коју је прије издавања потребних дозвола прибављено мишљење надлежне службе заштите наслеђа. За националне споменике који су у процедури уписа на Листу свјетског наслеђа одлуком о измјени и допуни одлуке о проглашењу се утврђује обавеза достављања планске и пројектне документације на претходно мишљење Комисији.

За интервенције на простору националног споменика и у његовом заштитном појасу, односно у његовој близини уколико заштитни појас није успостављен, а које на било који начин посредно или непосредно утичу на национални споменик, неопходно је да се уради елаборат утицаја на национални споменик. Елаборат обавезно мора да садржава детаљан опис и графичке просторне приказе односа националног споменика и предложене интервенције те детаљан опис утицаја интервенције на национални споменик (сагледавање националног споменика, визууре са и на национални споменик, приступање националном споменику, просторни и волуменски односи, материјализација, колорит, однос изграђено – неизграђено, утицај намјене и начина коришћења интервенције, и остало релевантно).

Власници/корисници националног споменика, односно власници/корисници појединачних добара која се налазе на простору националног споменика су дужни да обезбиједе израду плана редовног (текућег) одржавања националног споменика те да проводе радове редовног (текућег) одржавања¹⁸⁷, а у складу са планом и добијеним потребним претходним мишљењима и сагласностима.

Ако се мјерама заштите утврђује потреба редовног (текућег) одржавања националног споменика онда је потребно дефинисати који радови се не могу сматрати радовима текућег одржавања а у складу са предметом правне заштите и карактером националног споменика (као на примјер: доградња етаже, изградња помоћног објекта у дворишту, и слично).

¹⁸⁶ На националне споменике који су уписани на Листу свјетског наслеђа се, поред мјера заштите утврђених одлуком Комисије, примјењују и посебне мјере заштите усмјерене на заштиту Изнимне универзалне вриједности свјетског добра.

¹⁸⁷ У члану 2. Анекса 2. Анекса 4. Устава Босне и Херцеговине (*General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, General Assembly, Security Council, A/50/790/S/1995/999, 30th November 1995*) је прописано „Сви закони, прописи и судски пословници који су на снази на територији Босне и Херцеговине у тренутку када Устав ступи на снагу, остаће на снази у оној мјери у којој нису у супротности са Уставом док другачије не одреди надлежни орган власти Босне и Херцеговине.“ У складу с тим, Закон о заштити и коришћењу културно-историјског и природног наслеђа, СР БиХ („Службени лист СРБиХ“, бр. 20/85, 12/87, 3/93 и 13/94) је остао на снази у кантонима који нису усвојили закон о заштити културно-историјског наслеђа, али и на националним споменицима који су по овом закону имали статус споменика културе. ХЛ, број 20, 1985. године Чланом 72. и члан 76. наведеног закона је прописана обавеза текућег одржавања, а у случају ванредних трошкова који премашују приходе или друге материјалне користи које власник има од заштићеног добра, власник заштићеног добра није дужан да сноси те ванредне трошкове и може захтијевати да ове трошкове сноси завод, Завод БиХ, организација за заштиту, односно друштвено-политичка заједница.“

За националне споменике на којима су досљедно проведене мјере заштите утврђене одлуком Комисије или добра на којима је у складу са међународним препорукама и под стручним надзором службе заштите извршена рехабилитације или реконструкција, неопходно је дефинисати обавезу објаве односно јавног публиковања детаљног извјештаја о процесу урађених радова. У извјештају (стручном чланку, књизи и слично овисно о могућностима аутора) неопходно је презентовати читав процес рада на националном споменику/добру, одабране конзерваторско-рестаураторске методе и разлоге за исте, изазове са којима се суочило у пројектовању и извођењу радова и све остало што је релевантно комплетној стручној заједници.

У случају када се оцијени потребним неопходно је прописати, као мјеру заштите, израду плана интерпретације и/или презентације националног споменика који подразумијева и интерпетацију односно презентацију и на интернет страницама, виртуалну анимацију и слично. На план интерпретације и/или презентације за добра сврстана у категорије национални споменици од универзалног значаја у Босни и Херцеговини неопходно је прибавити сагласност Комисије прије његове реализације.

Као општа мјера заштите за објекте музеја, архива и сличних грађевина или цјелина, у којима се чува и покретно насљеђе, у члану III се обавезно мора навести да се на све покретно насљеђе које се чува у предметној институцији примјењују одредбе закона о музејској дјелатности/или закона о архивима или други релевантни закон.

Уколико се валоризацијом утврди да поједини предмети требају да буду посебно издвојени и проглашени националним спомеником као појединачни национални споменик, онда се за њих доноси појединачна одлука о проглашењу националним спомеником.

Уколико се за неке предмете валоризацијом утврди да требају да буду посебно издвојени, али да није потребно да се за њих доноси појединачна одлука, утврђују се посебне мјере заштите у оквиру основне одлуке о проглашењу музеја, архива или слично националним спомеником. У том случају, валоризацијом издвојени предмети морају да буду наведени у члану I, док се мјере заштите за њих утврђују у члану III. Утврђивање мјера заштите за валоризацијом издвојене предмете покретног насљеђа није противно са одредбама закона о музејској дјелатности или закона о архивима или другим релевантним законима. Поред мјера заштите за издвојене предмете, у члану III се мора навести да се на све остале предмете, који нису појединачно побројани у члану I, примјењују одредбе релевантних закона (о музејској дјелатности, архивима и слично). У приступу заштити збирки или цијелим инвентарима музеја, архива и сличних институција које чувају покретна добра која се одлуком Комисије проглашавају националним споменицима као покретно насљеђе (самостално или у склопу цјелина) неопходно је да се утврде одредбе заштите и начин поступања спрам дефинисања добра као националног споменика за грађу која пристигне у депое институција након датума проглашења.

За споменике, I степен заштите укључује сљедеће мјере:

- документовање добра
- дозвољене интервенције усмјерене су на конзервацију, рестаурацију, анастилозу, истраживања, презентацију и одржавање
- све историјске промјене требају бити заштићене и презентоване

- изузетно се може да дозволи адаптација појединих дијелова и/или ентеријера савременим условима живота и увођење савремених инсталација; у мјерама заштите обавезно је дати оцјену могућности извођења интервенције адаптације савременим условима живота било да се забрањује, дозвољава под јасно дефинисаним условима или дозвољава по претходно добијеном позитивном мишљењу Комисије или друге службе заштите наслеђа на конкретну интервенцију; кроз мјере заштите је потребно што је могуће више прецизирати дозвољени начин увођења нових инсталација те нових материјала
- мјере заштите требају да буду усмјерене на очување изворне намјене или на давање намјене приближне изворној, а која ће обезбиједити одрживу употребу националног споменика без компромитовања његових вриједности; уколико се мјерама заштите одобрава пренамјена простора потребно је дати смјернице, односно дозвољене радње с циљем адаптације новој намјени (изведба приступа за особе са умањеним способностима кретања, изведба противпожарних степеница, замјена и увођење нових инсталација и слично)
- потребно је дефинисати на који начин (употребом којих материјала и на којим мјестима постављених) је прихватљиво “подићи” енергетску ефикасност националног споменика те квалитет живота у њему, а узимајући у обзир старост, намјену, потребе власника и остало
- за споменике модерне архитектуре па до 1960. године (и послије ако су проглашени националним споменицима) потребно је, у мјерама заштите, додатно прецизирати начин заштите и очувања њихових посебних карактеристика и вриједности (степен очувања свих конструктивних детаља на објекту, материјализације фасада, боју употребљеног стакла, употребу натур бетона, коришћења малтера у рестаурацији и слично)
- ако се оцијени потребним, дати препоруке за израду плана управљања, плана конзервације или израду конзерваторских елабората¹⁸⁸ те обавезно прописати израду планова одржавања уз прецизирање минимално потребног садржаја
- у случају да се ради о напуштеном споменику или споменику без идентификованог власника или споменику у релативно лошем конструктивном стању за чије одржавање није нико идентификован, потребно је дати мјере заштите за напуштене објекте а у складу са важећом легислативом. Мјере заштите се крећу од хитних мјера заштите (у случају потребе) до минималних интервенција, могућих привремених употреба, и слично. Потребно је прецизирати обиљежја споменика која никако не смију да буду угрожена интервенцијама, као и начине управљања националним спомеником. У случају рушевног споменика (или његових дијелова) потребно је јасно прецизирати мјере обезбјеђења грађевине од даљег пропадања и угрожавање живота људи водећи рачуна да околина самог појединог објекта не буде “отргнута” из свакодневног живота и коришћења становника простора, те да начин обезбјеђења грађевине надомјести његов визуелни доживљај (нпр.

¹⁸⁸ Стручни документ који се израђује за потребе захвата на појединачно заштићеној грађевини у случају промјена које могу да утичу на техничко стање, односно својства националног споменика, односно за потребе захвата на постојећој грађевини или планираној изградњи унутар заштићене градитељске цјелине или подручја на локацији која је од интереса за очување својстава градитељске цјелине или подручја. Закон о измјенама и допунама Закона о заштити и очувању културних добара Републике Хрватске, 12. 2014. године.
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_12_152_2865.html.

постављање заштитне мреже са сликом изворног стања споменика у мјерилу 1:1, и слично).

За градитељске цјелине и подручја, I степен заштите укључује сљедеће мјере које требају да буду укључене и у одговарајуће регулационе планове:

- ако се оцијени потребним, дати препоруке за израду плана управљања, плана конзервације или израду конзерваторских елабората, а обавезно прописати израду планова одржавања уз прецизирање минимално потребног садржаја
- документовање историјских, урбанистичких, архитектонских, конструктивних и свих других релевантних карактеристика добра
- израда анализа постојећег карактера изграђености, визура и панораме те њихова заштита
- приједлози дозвољених интервенције усмјерени су на конзервацију, рестаурацију, истраживања, презентацију и одржавање
- ограничења се односе на висину, мјерило, пропорције, односе, поштивање грађевинске линије, доградње и употребљене материјале
- дефинисање дозвољених адаптација појединих дијелова сваког појединачног објекта или простора савременим условима живота, посебно увођење нових инсталација и нових материјала; у мјерама заштите обавезно је да да оцјену могућности извођења интервенције адаптације савременим условима живота било да се забрањује, дозвољава под јасно дефинисаним условима или дозвољава по претходно добијеном позитивном мишљењу Комисије или друге службе заштите наслеђа на конкретну интервенцију. Уколико се мјерама заштите одобрава пренамјена простора, потребно је да да смјернице, односно дозвољене радње с циљем адаптације новој намјени (изведба приступа за особе са умањеним способностима кретања, изведба противпожарних степеница, замјена и увођење нових инсталација и слично)
- дефинисање дозвољених реконструкција и рехабилитација појединих структура која доприноси унапређењу интегритета и амбијенталних вриједности градитељске цјелине или подручја, под условима наведеним у овим смјерницама
- дефинисање дозвољених интерполација у одређеним дијеловима и (на)доградња одређених структура ако би то допринијело бољем коришћењу подручја и одрживом развоју, односно ако је то неопходно у циљу континуитета употребе локалитета (нпр. интерполација помоћног објекта или интерполација меморијалног обиљежја у већ постојећи меморијални комплекс); мјерама заштите је потребно прецизирати што је могуће више услова тих интервенција (позицију у простору, мјерило, материјализацију или слично)
- у циљу очувања континуитета градитељске цјелине или подручја потребно је да се заштите све историјске промјене и слојевитост;
- све интервенције требају да буду усклађене са споменичким карактером добра; мјере заштите требају да буду усмјерене на очување изворне намјене или на давање намјене која неће да компромитује вриједности националног споменика
- дефинисати на који начин (употребом којих материјала и на којим мјестима постављених) је прихватљиво “подићи” енергетску ефикасност националног споменика те квалитет живота, односно на којим дијеловима су дозвољене интервенције у циљу постизања енергетске ефикасности (постављање соларних панела или соларних купа, ћелија и слично)

- за цјелине са карактеристикама модерне архитектуре изграђене прије 1960. године (и после ако су проглашени националним споменицима) у склопу градитељске цјелине потребно је, у мјерама заштите, додатно прецизирати начин заштите и очувања њихових посебних карактеристика и вриједности (степен очувања свих конструктивних детаља на објекту, материјализације фасада, боју употребљеног стакла, употребу натур бетона, коришћења малтера у рестаурацији, и слично)
- за цјелине и подручја које укључују надгробне споменике или представљају гробљанске комплексе потребно је дати смјернице за очување појединачних надгробника (који надгробници се морају да сачувају, да ли је дозвољено њихово измјештање или не и слично) као и оцјену могућности као и услове новог уклапања
- ако се оцијени потребним, прописати израду одговарајућих просторних приказа планираних интервенција у сврху очувања контекста и вриједности добра; просторни прикази, у зависности од карактера добра требају да се односе на шири просторни обухват предметног добра
- ако се оцијени потребним, дати препоруке за израду конзерваторских елабората, просторно-планске документације и планова управљања уз прецизирање обавезног дијела садржаја
- у случају да се ради о напуштеној градитељској цјелини, цјелини без идентификованог власника или цјелини, односно дијелу подручја у релативно лошем конструктивном стању за чије одржавање није нико идентификован, потребно је дати мјере заштите за напуштене објекте и дијелове градитељских цјелина а у складу са важећом легислативом. Мјере заштите се крећу од хитних мјера заштите (у случају потребе) до минималних интервенција, могућих привремених употреба, и слично. Потребно је прецизирати обиљежја споменика која никако не смију да буду угрожена интервенцијама, као и начине управљања националним спомеником. У случају рушевних дијелова цјелина или подручја потребно је јасно прецизирати мјере обезбјеђења грађевине од даљег пропадања и угрожавање живота људи, водећи рачуна да околина самог појединог објекта не буде “отргнута” из свакодневног живота и коришћења становника простора, те да начин обезбјеђења грађевине што више умањи визуелни прекид у доживљају цјелине или дијела подручја
- власници/корисници појединачних добара која се налазе на простору националног споменика (објекти за себе не представљају појединачне националне споменике), а који се налазе у рушевном стању дужни су да обезбједе спровођење мјера заштите у роковима прецизираним одлуком Комисије, а посебно провести мјере хитне конзервације објекта (очистити објекат од самониклог растиња и отпада, стабилизovati нестабилне дијелове зидова објекта, поставити заштитну мрежу око зидова објекта а у пуној њиховој висини и још минимално 50 цм изнад круне зида или највише очуване тачке објекта, на мрежу поставити фотографију изгледа објекта прије рушења у размјери 1:1 или, у складу са релевантним документом или у договору са надлежном општинском службом, поставити рекламе одговарајуће величине и примјереног садржаја). Мјере хитне конзервације требају да буду изведене на основу елабората радова хитне конзервације. Надаље, дужни су да обезбједе израду програма очувања те обезбједе комплетну обнову објекта. Наведене радове и послове

власници/корисници нису дужни сами да финансирају; обезбјеђење израде документације и спровођење радова подразумијева да власници/корисници могу да траже финансијску помоћ институција владе на свим нивоима, општинских тијела, као што могу да склапају споразуме о сарадњи у склопу јавно-приватног партнерства или у склопу закупа (најма).¹⁸⁹

За археолошке споменике и подручја, I степен заштите укључује сљедеће мјере:

- истраживања, конзервацију, рестаурацију и анастилозу археолошких структура, одржавање и презентацију локалитета и налаза
- радови на уређењу локалитета и радови на санирању оштећења археолошких споменика и структура дозвољени су искључиво уз претходно израђен план санације, рестаурације и конзервације
- за археолошке резервате прописују се мјере ограђивања простора да би се дозволило темељно ископавање или очување рушевина нађених на локалитету¹⁹⁰
- мјере заштите укључују и забрану недозвољених ископавања и прометовања археолошких предмета и забрану употребе металних детектора
- археолошка ископавања и истраживања морају да воде стручни археолози и то на научан начин, избегавајући притом деструктивне методе, кад год је могуће¹⁹¹.

Сви покретни налази, који у току археолошког истраживања буду нађени, биће похрањени у најближем музеју који испуњава кадровске, материјалне и техничке услове или у Земаљском музеју Босне и Херцеговине у Сарајеву, обрађени и презентовани на одговарајући начин.

Паралелно с извођењем археолошких истраживања, неопходна је сукцесивна конзервација непокретних налаза на локалитету и конзервација покретног археолошког материјала и његово похрањивање у одговарајуће просторе (депое).

Након достављања извјештаја о проведеном истраживању, Комисија ће утврдити покретне налазе на које ће бити примјењиване мјере заштите које Комисија утврђује¹⁹².

I степен заштите за специфична добра (културне пејзаже, историјске градове и градске центре те руте насљеђа) укључује, уз мјере дате за I степен заштите за градитељске цјелине и подручја, и сљедеће мјере:

- обавезно извршити просторне и друге анализе добра на основу којих ће се дати препоруке за израду просторно-планске документације спроведбеног нивоа те евентуалну израду остале планске документације (планови управљања, одржавања, конзервације, превентивних мјера, акциони план и остало релевантно) уз прецизирање обавезног минималног садржаја те ниво обраде
- као обавезну мјеру заштите навести обавезу достављања Комисији на разматрање и мишљење свих појединачних интервенција на простору националног споменика, било интервенције у простору или на објектима (по појединачним захтјевима – од случаја до случаја), у циљу утврђивања усаглашености предложене

¹⁸⁹ Ибид, 91.

¹⁹⁰ Европска конвенција о заштити археолошког насљеђа (ревидована), Савјет Европе, Валета (*Council of Europe, European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised) Valetta*), 1992; Препоруке Унеско-а за заштиту културне имовине угрожене јавним или приватним радовима (*UNESCO, Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private works*), 1968.

¹⁹¹ Европска конвенција о заштити археолошког насљеђа (ревидована), Савјета Европе, Валета (*Council of Europe, European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised), Valetta*), 1992.

¹⁹² Одлуке Комисије.

интервенције са одредбама релевантне одлуке Комисије уз обавезан просторни приказ планираних интервенција у сврху очувања контекста и вриједности добра

- обавезно дати смјернице за поступање са рушевним и напуштеним објектима, уколико су исти евидентирани на простору националног споменика у тренутку доношења одлуке
- у дефинисању мјера и зоне и степена заштите позвати се и на одредбе других закона релевантних за спровођење одлуке Комисије на предметном националном споменику (попут Закона о водама и дефиниција водног добра те његова граница која је прецизирана тим законом)
- према зонама унутар I степена заштите се дају смјернице за намјене одређених зона (претежно становање, пословна приземља, и слично) посебно водећи рачуна о давању препорука за намјене приземља
- према зонама унутар I степена заштите се дају смјернице за презентацију пејзажа засноване на одрживој употреби и развоју националног споменика, те смјернице за управљање, коришћење, одржавање и развој пејзажа, посебно обрађајући пажњу на материјализацију партера, презентацију фасадних платана, мјеста за одлагање отпада и слично
- према утврђеним вриједностима појединачних споменика/цјелина унутар мјешовитих добара, као и њиховим значајем за заједницу и меморију мјеста, утврђују се мјере заштите за она добра која су срушена и чија рехабилитација/реконструкција није могућа. Неопходно је инсистирати на очувању урбаног контекста и меморије мјеста кроз конкретне мјере које варирају од сваког појединог случаја.

I степен заштите за мјеста и остатке

Утврђивање конкретних мјера заштите и начина поступања са мјестима и остацима добара у цијелости зависи од њихове валоризације. Стога, валоризација мјеста и остатака споменика или градитељских цјелина ни у ком случају не смије да почива на искључивој анализи материјалних остатака добра. Неопходно је валоризовати, између осталог, и документацију везану за добро (уколико постоји) те симболичку везу заједнице за/са добром. Приликом процјене значаја неопходно је узети у обзир и вриједности и значај добра прије рушења те сагледати историјски контекст настанка, симболички аспект настанка добра и његовог постојања, као и рушења.

У поступку валоризације, поред осталих који су наведени у дијелу описа поступка и тока доношења коначне одлуке о добру, за мјеста и остатке добара посебно се анализирају следећи параметри:

- У ком периоду и на који начин је добро срушено
- Материјални остаци добара:
 - да ли постоје над земљом и у којем омјеру у односу на изворну структуру
 - да ли постоје под земљом те да ли је њихово постојање под земљом потврђено археолошким ископавањима или не, или
 - стање материјалних остатака није познато
- Очуваност локалитета:
 - локалитет није очуван – на истом је изграђена структура привременог карактера или структура која се не сматра грађевином (испод 50 цм висине)

- локалитет није очуван – на истом је изграђен нови објект којим је настављена функција изворног објекта
- локалитет није очуван – на истом је изграђен нови објект којим није настављена функција изворног објекта
- локалитет је очуван и одржава се (ограђен је и редовно се чисти од вегетације и евентуалног смећа)
- локалитет је очуван, али се не одржава
- Претходна заштита добра (да ли је добро уживало режим заштите прије рушења или не, те по којем основу)
- Постојање документације о изворном изгледу добра: разматра се постојање техничке и фотографске документације о изгледу добра прије рушења, њена аутентичност и употребљивост за могућу реконструкцију/рехабилитацију добра
- Урбано-просторни аспекти:
 - оцјена вриједности сусједства у односу на локалитет добра прије рушења добра и у тренутку доношења коначне одлуке
 - оцјена вриједности локалитета добра у односу на сусједство прије рушења добра и у тренутку доношења коначне одлуке
 - вриједност и значај добра за заједницу (у периоду прије рушења и у тренутку доношења коначне одлуке)
 - процјена значаја изворне функције добра у тренутку доношења коначне одлуке
 - како је добро вредновано те која је интервенција предвиђена по тренутно важећој просторно-планској документацији, уколико постоји.

Поред наведених обавезно се, када год је то могуће, као и за сва остала добра, тражи и разматра и став власника/корисника добра, као и заинтересованих страна.

I степен заштите за мјеста и остатке зависи од сваког појединог случаја. Овдје се презентују могући случајеви те поступање и оквирне мјере заштите базиране на досадашњем искуству Комисије и међународним праксама. Досадашње поступање Комисије и активности на терену се, у принципу, поклапају са Варшавским препорукама о обнови и реконструкцији културног наслеђа¹⁹³.

По извршеној анализи добра приступа се утврђивању мјера заштите, које зависно од стања добра могу да буду:

¹⁹³ Како је у препоруци наведено, процес обнове је крајњи циљ друштва након ситуација разарања. Есенцијални дио процеса опоравка јесте обнова локалитета наслеђа која може укључивати реконструкцију. У процесу одлучивања о обнови и реконструкцији локалитета наслеђа неопходно је размотрити вриједности и везане атрибуте, процјену аутентичности (у складу са 1994. Нара документом), нематеријалне културне праксе и традиционална знања. Даље, неопходно је усвојити конзервацијску доктрину која има за циљ заштиту вриједности добра. Одлука о обнови и реконструкцији треба укључити цијелу заједницу и слиједити приступ у којем су људи централно позиционирани. Одлука треба дати довољно времена за рефлексију, а у оквиру комплексних међусобних релација наслеђа и потреба друштва у контексту постратне обнове и реконструкције. У процесу обнове и реконструкције је неопходно смањити постојећи структурне и социјалне угрожености, побољшати квалитет живота уз очување вриједности наслеђа у највећој могућој мери. Потребно је узети у обзир и успомену на уништавања што се може постићи кроз интерпретацију или презентацију појединих локалитета. Документација је кључ успјешне реконструкције и очувања вриједности и испуњења теста аутентичности и услова интегритета. Пројекти обнове и реконструкције мора да буде дио ширег контекста урбаног планирања. Један од начина спрјечавања уништења је да промовише знање и поштовање различитости културе и наслеђа, Унеско-ве и Свјетског центра за наслеђе Препоруке из Варшаве за санацију и реконструкцију културног наслеђа (*UNESCO, WHC, Warsaw Recommendation on Recovery and Reconstruction of Cultural Heritage*) мај 2018.

- Рехабилитација¹⁹⁴ изворног добра на бази изворне техничке и фотографске документације, уз коришћење истих материјала као што су били изворни, коришћење изворних техника грађења у што је могуће већој мјери те враћање изворне, или изворној најсличнијој, намјене добра. Потребно је прецизирати начин очувања аутентичности и интегритета добра као начин увођења нових инсталација и материјала у објект у циљу обезбјеђења његовог коришћења (увођење система гријања/хлађења, система ватро-дојаве, електро-инсталација и остало).¹⁹⁵
- Реконструкција¹⁹⁶ (или историјска реконструкција) изворног добра и свих његових дијелова у истим хоризонталним и вертикалним димензијама уз рехабилитацију изворне, или изворној најсличнијој, намјене добра. Потребно је прецизирати дозвољену употребу нових материјала а у циљу обезбјеђења статичке стабилности конструкције добра, рјешавања одређених проблема које је добро и раније имало у свом микроокружењу (нпр. проблем капиларне влаге или слично) те обезбјеђења коришћења и редовног одржавања добра (нпр. питање материјализације отвора). Потребно је прецизирати начин увођење нових инсталација у објект у циљу обезбјеђења његовог коришћења (увођење система гријања/хлађења, система ватро-дојаве, електро-инсталација и остало).¹⁹⁷
- Археолошка презентација остатака добра или меморијализација: Уколико власник добра или локална заједница инсистира на очувања мјеста и остатака као таквих, а Комисија такву интервенцију оцијени оправданим и прихватљивим те утврди да се вриједности и значај добра могу да сагледају и очувају и без његове рехабилитације/реконструкције, мјере заштите подразумијевају обавезну конзервацију споменика/цјелине и презентацију као остатака дијелова објекта уз презентовање свих историјских података и изворног изгледа добра. Мјерама заштите је потребно прецизирати захтјеве спрам очувања аутентичности и интегритета који се морају да испоштују у процесу израде пројектне документације и извођења радова на конструктивној стабилизацији остатака добра, те начину заштите од будућих разарања физичких структура добра услед изложености атмосферицима, а у складу са одабраним начином презентације. Мјерама се треба да пропише и интерпретација добра која може да иде ка меморијализацији догађаја којим је дошло до уништења физичке структуре добра или ка археолошкој презентацији локалитета уз наглашен историјат. Мјерама заштите је могуће оставити могућом рехабилитацију или реконструкцију

¹⁹⁴ Термин рехабилитација није дефинисан од стране Унеско-а Оперативних смјерница, иако се такве мјере заштите помињу у конвенцијама и стручним текстовима. Термин рехабилитација често има знатно шире значење које је, под претпоставком да је рехабилитација читавог добра или његове физичке структуре, али и односа са заједницом, укључивања у савремене трендове живљења и сл. Као прописана мјера заштите рехабилитација се прије свега односи на санацију физичке структуре добра, али треба дати и мере заштите за укључивање у свакодневни живот и користити у складу са оригиналним или дозвољеним потенцијалним употребама и потребама заједнице.

¹⁹⁵ Примјери: мјере заштите утврђене одлуком Комисије за Ферхадџија џамију у Бањалуци („Сл. Гласник БиХ“ 32/03, 48/13) Манастир Житомилићи, Мостар („Сл. Гласник БиХ“ 19/08, 48/13)

¹⁹⁶ Према ставу Унеско-а, изнијетом у Оперативним смјерницама, реконструкција је прихватљива једино ако је проведена на основу комплетне и детаљне документације оригинала и без икаквих нагађања (*UNESCO Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017. члан 86. Према Икомос-овој Бура повељи реконструкција подразумијева враћање добра/локалитета на познато раније стање и од рестаурације се разликује по увођењу нових материјала (*The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance, The Burra Charter*), 2013. члан 1.8.

¹⁹⁷ Примјери: мјере заштите утврђене одлуком Комисије за Незир-агину џамију у Мостару („Сл. Гласник БиХ“ 10/05, 48/13), Св. Иво у Подмилачу, Јајце („Сл. Гласник БиХ“ 32/03, 48/13)

националног споменика уз прописивање смјерница¹⁹⁸, односно мјерама заштите је могуће дозволити изградњу новог објекта на локалитету. У случају да се одобрава изградња новог објекта, мјерама заштите је потребно прецизирати дозвољена мјеста за изградњу нових објеката или структура те њихове димензије, материјализацију и обликовање. Мјером заштите се утврђује да пројектна документација мора јасно да покаже начин конзервације изворних остатака добра и начин њихове презентације у склопу локалитета или, дозвољеног, новосаграђеног објекта. Потребно је обавезно нагласити да евентуално новосаграђени објекат/цјелина на простору националног споменика не уживају никакав режим заштите.¹⁹⁹

- Очување изворне функције добра и заштита остатака добра: мјерама заштите се дозвољава изградња новог објекта на мјесту изворног, у савременом исказу, а у циљу очувања изворне намјене добра; требају да буду прецизиране димензије и материјализација новог објекта; мора да буде прописана обавеза конзервације и презентације аутентичних структура и елемената изворног добра.²⁰⁰

Заједничка мјера заштите за мјеста и остатке јесте обавеза обиљежавања локалитета добра са информационом таблом на којој требају да буду презентовани сви историјски подаци о добру те његов изворни изглед. Уколико је на локалитету саграђен нови објекат на информационој табли мора да буде јасно наведено да он не ужива никакав режим заштите те да ли је његова градња одобрена одлуком Комисије (у циљу очувања изворне намјене простора или с неким другим разлогом) или је објекат саграђен мимо одлуке Комисије.

Када се анализом утврди да добро не задовољава критеријуме да би било проглашено националним спомеником, за њега се, као коначна, доноси одлука о одбијању приједлога о проглашењу уколико је за то добро поднесена петиција или се доноси одлука о неиспуњавању критерија за проглашење уколико се ради о добру са Привремен листе, те, зависно од случаја, препоручује заштита остатака и презентација локалитета на локалном нивоу.

У валоризацију и анализу мјеста и остатака спадају и случајеви измијењеног стања националног споменика, односно анализа спровођења мјера заштите за добра за која је Комисија претходно одлуком утврдила статус националног споменика и донијела коначну одлуку уз дефинисање мјера заштите, а за која је мониторингом утврђена промјена физичког стања.

Наведени поступак представља измјену и допуну постојеће одлуке Комисије, али поступак валоризације и анализе проведене интервенције укључује параметре дефинисане за мјеста и остатке уз оцјену степена проведениости мјера заштите утврђених одлуком Комисије.

¹⁹⁸ Примјери: мјере заштите утврђене одлуком Комисије за Џамију у Бандолу, Травник („Сл. Гласник БиХ 85/17)

¹⁹⁹ Примјери: мјере заштите утврђене одлуком Комисије за Ат мејдан у Сарајеву („Сл. Гласник БиХ 29/06, 48/13), Хаџи Баљина џамија Мостар (тумачење одредби одлуке за Историјско градско подручје Мостар („Сл. Гласник БиХ 06/05, 75/08, 48/13)

²⁰⁰ Примјери: мјере заштите утврђене одлуком Комисије за Чурчинаца џамију у Ливну („Сл. Гласник БиХ 97/07, 48/13)

У складу са наведеним могући случајеви као и поступања су следећи:

Случај 1: Добро је било срушено те је за њега донијета одлука Комисије о проглашењу мјеста и остатака којом је, као мјера заштите, била утврђена рехабилитација или реконструкција добра. Добро је након тога рехабилитовано/реконструисано.

Поступање 1.1.

Ако је национални споменик по предмету правне заштите био класификован као мјесто и остаци споменика или градитељске цјелине, те је спроведена, мјерама заштите Комисије утврђена рехабилитација или реконструкција добра, онда се првенствено проводи методолошки утврђен процес утврђивања аутентичности и интегритета рехабилитованог/реконструисаног добра, а унутар културног контекста у којем се налази. Такође се утврђују вриједности, посебно спрам мјеста и остатака као и спрам добра прије његовог рушења. У процедури анализе Комисија не приступа валоризацији самог поступка рехабилитације/реконструкције јер у њега није била директно укључена, али валоризује примијењен методолошки приступ интервенцији.

Уколико се кроз наведене анализе недвосмислено утврди да рехабилитовано/реконструисано добро задовољава критеријуме аутентичности и интегритета, те посједује потребне вриједности и значај, то се предметно добро, у свом рехабилитованом материјалном облику проглашава националним спомеником, а самим тим се мијења и предмет правне заштите (не штити се више као мјесто и остаци већ као споменик или градитељска цјелина).

У случају да су приликом рехабилитације/реконструкције примијењени нови материјали у одређеним дијеловима конструкције и/или су уведене нове инсталације с циљем употребе објекта у садашњем тренутку или употребе објекта у новој намјени, требају да буду јасно описани у дијелу одлуке: образложење. У склопу мјера заштите требају да буду само побројане и евентуално дате мјере за њихово што боље уклапање у структуру и изглед рехабилитованог/реконструисаног објекта.

Ако није већ урађено, мјерама заштите се треба да пропише обавеза публикација што детаљнијег извјештаја о процесу реконструкције/рехабилитације.

Поступање 1.2.

Уколико се кроз наведене анализе утврди да реконструисано добро не задовољава критеријуме аутентичности и интегритета, те не посједује потребне вриједности и значај да би у свом обновљеном материјалном облику било проглашено националним спомеником, у том случају се не мијења предмет правне заштите уколико су очувани остаци добра (национални споменик и даље остаје мјесто и остаци). Мјерама се прецизира потреба конзервације и презентације аутентичних остатака изворног добра те обиљежавање самог локалитета изворног добра са информационом таблом на којој би били презентовани сви историјски подаци о добру те изглед изворног добра, као и разлози зашто реконструисани објекат/цјелина не ужива режим заштите. Уколико су поступком обнове уништени сви изворни остаци добра, односно уништене вриједности које су биле основ за проглашење националним спомеником, Комисија разматра покретање процедуре укидања статуса националног споменика за предметно добро.

Случај 2. Стање националног споменика је временом или у одређеном тренутку измијењено услед неодржавања, незаконито или нестручно спроведених радова или у другим случајевима који су у супротности са мјерама заштите утврђеним одлуком о проглашењу националног споменика

Поступање 2.1.

У случају да се поступком валоризације и анализе утврди да добро или његови остаци нису изгубили вриједност и значај националног споменика, односно да су и даље изузетно битни за идентитет заједнице која то добро насљеђује, приступа се процедури измјене и допуне одлуке с циљем прецизирања нових мјера заштите. Мјере заштите се прописују на основу, кроз процес анализе, утврђених разлога који су довели до незаконите или неприхватљиве промјене стања добра. Мјерама заштите се прецизира начин очувања националног споменика или његових остатака те налаже враћање у изворно стање уз поштивање свих правила конзерваторско-рестаураторске струке. Мјерама се обавезно прецизира израда плана управљања и коришћења те плана одржавања националног споменика.

Поред наведеног, у овом случају, одлука о измјени и допуни одлуке представља увод за упис националног споменика на Листу угрожених националних споменика и покретање осталих, Правилником Комисије, предвиђених процедура.

Поступање 2.2.

У случају да се, кроз анализу стања националног споменика утврди да је у потпуности и неповратно изгубио својства, вриједности, аутентичност и интегритет, то се приступа изради одлуке о укидању статуса националног споменика.

Одлука о укидању статуса националног споменика мора да садржава разлоге доношења, односно:

- детаљан опис стања конзервације добра
- детаљно образложење губитка вриједности, аутентичности и интегритета добра
- детаљно образложење проведене интервенције на добру (опис радова, опис пројекта, подаци о пројектанту, извођачу радова и надзора над радовима).

II степен заштите

II (други) степен заштите примјењује се на заштићени простор националног споменика, у циљу заштите или унапређења очуваног степена интегралности и аутентичности и других споменичких вриједности.

За споменике, градитељске цјелине и подручја и специфична добра (пејзаже, историјске градове и центре, руте насљеђа) II степен заштите (као и евентуално остали по потреби успостављени степени заштите) укључује све исте мјере као и оне наведене под I степеном заштите, с тим да се у другом степену заштите дозвољавају и неке веће интервенције (адаптације, увођење нових адекватних намјена, интерполација, (на)доградња и слично) уз јасно прецизирање. Надаље, кроз мјере заштите II степена заштите потребно је да се обезбиједи заштита амбијента, визуелни и функционални интегритет националног споменика под I степеном заштите. За подручја и специфична добра је посебно битно утврдити мјере заштите у циљу очувања изворног коришћења

простора, идентитета мјеста, читљивости историјске слојевитости, однос изграђеног и неизграђеног, и осталог што је битно за просторно сагледавање, одрживи развој и презентацију подручја и специфичних добара.

Због наведеног неопходно је извршити просторну анализу на основу које је могуће прописати израду одговарајућих просторних приказа планираних интервенција у сврху очувања контекста и вриједности добра. Просторни прикази, у зависности од карактера добра требају да се односе на шири просторни обухват предметног добра.

Независно од предмета правне заштите, уколико кроз мјере заштите није могуће јасно прецизирати могуће интервенције, прописује се обавеза достављања документације везане за било коју планирану интервенцију на мишљење Комисији прије издавања потребних одобрења.

За археолошке споменике и подручја, II степен заштите укључује сљедеће мјере:

- ископавања и истраживања, конзервацију, рестаурацију и анастилозу археолошких структура, одржавање и презентацију локалитета и налаза
- радови на уређењу локалитета и радови на санирању оштећења археолошких споменика и структура дозвољени су искључиво уз претходно израђен план санације, рестаурације и конзервације
- грађевински и радови на инфраструктури могу да буду изнимно дозвољени само ако су од изузетног јавног интереса или приватног интереса од веома велике важности, и једино под условом да се обезбједе археолошка истраживања и документовања.²⁰¹

Намјене у зонама I и II степена заштите могу да буду подржане само ако су еколошки и културно одрживе и могу да допринесу квалитети живота заједница.

Све интервенције у зони I и II степена заштите могу да се обављају само уз претходно урађене пројекте на које је добијена сагласност министарства надлежног за просторно уређење, или министарства надлежног за културу у случајевима покретних споменика и уз стручни надзор надлежне службе заштите насљеђа на нивоу ентитета или Брчко дистрикта, на чијој територији се налази национални споменик. Све интервенције се морају да изводе под стручним надзором надлежне службе заштите насљеђа.

Заштита у заштитном појасу (буфер зони) националног споменика

Обухват заштитних појасева утврђују се у циљу очувања интегритета националног споменика, односно:

- визуелног интегритета, тј. визура на и са националног споменика, панораме
- конструктивног (физичког) интегритета (забрана изградње структура и радова који могу да угрозе стабилност тла и конструктивну стабилност националних споменика)
- функционалног интегритета (забрана увођења функција које би могле да угрозе национални споменик, подстицај изворним намјенама простора).

Заштитни појас требао би да пружи одговоре пријетњама националном споменику и отклањању узрока тих пријетњи. У циљу анализе наведеног, мјерама заштите се може

²⁰¹ Водич за заштиту археолошког насљеђа, Савјет Европе. (*Council of Europe, European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised)*, 1992. и (*Council of Europe, Archaeological Heritage the Council of Europe Initiatives and the Valletta Convention (1992)*, 2002.

да пропише израда просторне анализе те израда одговарајућих просторних приказа планираних интервенција у сврху очувања контекста и вриједности добра. Просторни прикази, у зависности од карактера добра требају да се односе на шири просторни обухват предметног добра.

Заштитни појас такође захтијева мјере заштите и управљања како би се ријешили или ублажили проблеми попут саобраћаја, аеро-загађења, притисака развоја, намјене простора и друга питања која је потребно размотрити и ријешити, а гдје би културно-историјска заштита имала примарно мјесто.

На простору заштитног појаса националног споменика, без обзира на предмет правне заштите, мјере заштите ограничавају или забрањују експлоатацију природних ресурса, загађивање животне средине, изградњу индустријских објеката, магистралне инфраструктуре и других објеката, извођење свих радова који у току изградње или у току експлоатације могу да угрозе национални споменик.²⁰² Даље се ограничава и дефинишу услови нове станоградње (уз дефинисање мјерила и габарита нових објеката), градње јавних објеката и свега осталог што би могло да утиче на развој и постојање националног споменика. У простору заштитног појаса се јасно прецизирају комуникације и визуре на и са националног споменика које се морају да очувају.

Мјере заштите у заштитним појасевима у Републици Српској проводе се у складу са ентитетским законима, у ФБиХ у складу са кантоналним законима, а у Брчко дистрикту у складу са законима Брчко дистрикта.

²⁰² Институт за архитектуру, урбанизам и просторно планирање Архитектонског факултета у Сарајеву. Урбанистички Завод БиХ Сарајево. Просторни план Босне и Херцеговине, Фаза „Б“ – Валоризација природне и културно-историјске вриједности. Сарајево, 1980.

V. ПРОЦЕС ПРОГЛАШЕЊА ДОБРА НАЦИОНАЛНИМ СПОМЕНИКОМ

Поступак за доношење коначних одлука о статусу добара

1. Услов за започињање поступка

Поступак за проглашење добра националним спомеником покреће се петицијом/приједлогом. Петиције се достављају Комисији према члану 5. Анекса 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини. Комисија је израдила стандардни образац петиције за сваку врсту добра. Петицију може да поднесе свако правно или физичко лице у Босни и Херцеговини. Образац петиције се може да преузме са службене странице Комисије (www.kons.gov.ba).

Петиција за проглашење садржи све релевантне податке о предложеном добру, а нарочито:

- назив и врсту добра
- прецизну локацију добра са пописом катастарских честица
- податке о власнику, посједнику и кориснику добра и земљишно књижне податке
- кратак опис и вријеме настанка добра
- постојеће стање и намјену добра
- опис евентуалних ризика којима је добро изложено
- фотографије и другу расположиву документацију о добру
- трошкове и изворе средстава ради било које потребне оправке имовине²⁰³.

Петицију могу да поднесу и ентитетске или кантоналне службе заштите насљеђа, а на основу налаза њиховог рада или рекогносцирања.

Поступак може да буде покренут и по службеној дужности Комисије, а на основу уписа споменика на Привремену листу националних споменика. У том случају, без посебног захтјева, Комисија започиње поступак доношења коначне одлуке за добра уписана на Привременој листи националних споменика Босне и Херцеговине ("Службени гласник БиХ", број 33/02, "Службени гласник Републике Српске", број 79/02, "Службене новине Федерације БиХ", број 59/02 и "Службени гласник Брчко дистрикта БиХ", број 4/03).

2. Ток поступка

Након утврђивања основа за покретање поступка за доношење коначне одлуке Комисије о дефинисању статуса номинованог добра, процес доношења коначне одлуке пролази кроз шест фаза.

I фаза:

У складу са чланом 5. став 2. Анекса 8. Општег оквирног споразума за мир у БиХ, и чланом 37. Пословника о раду Комисије, приликом одлучивања о петицији Комисија власницима предложеног националног споменика, као и другим заинтересованим лицима или органима даје прилику да изнесу своја гледишта.

²⁰³ Анекс 8, члан 5.ц.

На почетку године, у оквиру плана рада за текућу годину, Комисија објављује, у Службеном гласнику БиХ, листу добара која ће се валоризовати у текућој години, са позивом за изношењем ставова власника, надлежних служби и заинтересованих лица. Информацију о добрима у односу на које се води поступак валоризације се објављује и на интернет-страници Комисије. Сви који се одазову наведеном позиву ће добити прилику да изнесу своје ставове у погледу петиције, тј. поступка валоризације који се води пред Комисијом за очување националних споменика. На овај начин, кроз изношење свог става, све заинтересоване стране су укључене у процес доношења одлука.

Заводи за заштиту споменика на свим нивоима власти и друге заинтересоване стране (начелник, канцеларија за катастар, канцеларија за земљишне књиге, надлежна министарства, удружења и остали) се обавјештавају о покретању поступка факсом или електронском поштом.

II фаза

Прикупљање, у датом тренутку, доступних, релевантних података. Конкретно, прикупљање:

- литературе
- архивске фотографске грађе
- техничке и друге документација о добру, његовој историји и свим значајним аспектима
- извода из релевантних катастарских планова и земљишних књига, те посједовних листова (у случају потребе, исправност добијених података потребно је утврдити код надлежних ентитетских институција)
- документација о тренутном стању добра (техничка и фотографска)
- писаних ставова свих заинтересованих страна о проглашењу добра пристигли на адресу Комисије по захтјеву упућеном у оквиру фазе I
- идентификација пријетњи по добро.

Наведене информације представљају први допринос разумијевању добра и условима у којима се налази.

III фаза:

Сљедећу фазу чини анализа прикупљених података и увида у стање националног споменика на терену, укључујући и његово окружење. Резултат III фазе јесте прелиминарна валоризација добра, која се врши на основу проведене анализе података и стања на терену.

У складу са закључцима прелиминарне валоризације, одлучује се да ли ће се за предметно добро припремити приједлог одлуке о проглашењу добра националним спомеником или не. За добра за која се прелиминарном валоризацијом утврди да не испуњавају критеријуме, приступа се изради приједлога одлуке којом се одбија захтјев за проглашење добра националним спомеником (за добра за која је основ била петиција) или приједлог одлуке о укидању статуса националног споменика (за добра за која је основ био упис на Привремену листу националних споменика) са образложењем разлога за такву одлуку. За добра за која се утврди да задовољавају критеријуме вредновања, приступа се процесу израде приједлога одлуке о проглашењу националним спомеником.

Фазе у процесу израде приједлога одлуке о проглашењу добра националним спомеником

IV фаза:

За добра која испуњавају критеријуме вредновања приступа се детаљном и свеобухватном утврђивању стања добра што подразумева:

- увид у постојећу и релевантну просторно-планску документацију
- увид у стање очуваности окружења добра (непосредног и ширег окружења)
- утврђивање правног статуса изграђених објеката
- власникове/корисникове планиране и жељене интервенције и евентуалне будуће намјене добра
- анкетирање (посебно у случају рада на подручјима и пејзажима)
- детаљна идентификација пријетњи по добро и могућих ризика
- дијагноза постојећег стања.

Ниво дијагнозе постојећег стања директно зависи од доступности добру и средствима којима Комисија располаже за процес дијагнозе (материјалних, људских и временских капацитета). У складу с тим, дијагноза постојећег стања подразумева сљедеће, а ниво обраде варира у зависности да ли се ради о визуелном прегледу или снимању са адекватним инструментима:

- архитектонски снимак постојећег стања
- мапирање свих постојећих оштећења, њихова идентификација и давање могућих узрока
- процјена конструктивног стања заснована на визуелном прегледу
- мапирање изворних и накнадним интервенцијама коришћених материјала и структура.

V фаза:

Израда приједлога одлуке за проглашење националним спомеником укључује:

- утврђивање зоне и степена заштите (дефинисање просторног обухвата националног споменика и нивоа заштите)
- утврђивање заштитног појаса (дефинисање просторног обухвата наведеног)
- дефинисање мјера заштите које се односе на национални споменик, а према степену заштите; мјерама заштите се ствара предуслов за очување националног споменика; прописују се дозвољене интервенције усмјерене трајној заштити и очувању националног споменика те дефинишу институције надлежне за спровођење или одобравање дозвољених интервенција
- изјава о значају добра
- давање детаљног образложење разлога за проглашење добра националним спомеником те
- давање пописа утврђених вриједности националног споменика (критеријуми на којима је заснована одлука).

VI фаза:

За комплексне приједлоге одлука (веће градитељске цјелине, подручја или пејзаже или у другом случају у којем Комисија оцијени потребним) приједлог одлуке, са интерно усаглашеним мјерама и зонама заштите, презентује се свим заинтересованим странама.

Од заинтересованих страна се тражи достављање ставова у писменом облику на дати приједлог, а посебно на приједлог мјера заштите.

Приједлог одлуке са документацијом и ставовима заинтересованих страна се презентује на сједници Комисије ради разматрања и евентуалног усвајања у складу са Пословником о раду Комисије.

Фазе у процесу израде приједлога одлуке којом се одбија захтјев за проглашење добра националним спомеником или приједлог одлуке о укидању статуса националног споменика.

IV а фаза:

За добра која не испуњавају критеријуме за проглашење националним спомеником приступа се детаљном утврђивању стања добра што подразумева:

- увид у постојећу и релевантну просторно-планску документацију
- увид у стање очуваности добра
- власникове/корисникове планиране и жељене интервенције и евентуалне будуће намјене добра
- увид у постојеће стање.

V а фаза:

Израда приједлога одлуке којом се одбија захтјев за проглашење добра националним спомеником или приједлог одлуке о укидању статуса националног споменика укључује:

- давање изјаве зашто добро не задовољава критеријуме да буде проглашено националним спомеником
- давање детаљног образложење разлога за доношење такве одлуке.

VI а фаза:

Приједлог одлуке са документацијом и ставовима заинтересованих страна се презентује на сједници Комисије ради разматрања и евентуалног усвајања у складу са Пословником о раду Комисије.

3. Одлука о проглашењу

Одлука о проглашењу садржи: пуни назив Комисије, број и датум, увод, диспозитив, образложење, упутство о правном лијеку, потпис председавајућег Комисије и печат.

Диспозитив одлуке садржи:

- Члан 1. (Предмет заштите и просторни обухват) у којем се наводи: назив²⁰⁴, врста националног споменика (предмет правне заштите); локација и обухват простора националног споменика (катастарски подаци), подаци о власнику за покретно добро, односно подаци о земљишнокњижном улошку или посједовном листу за непокретно добро; попис објеката (покретних и непокретних) који чине национални споменик те категорија националног споменика
- Члан 2. (Надлежност за обезбјеђење мјера заштите)

²⁰⁴ За назив добра се у принципу користи локални назив добра, а у загради се наводе и остали називи по којима је добро познато или наведено у изворима.

- Члан 3. (Мјере заштите националног споменика) у којем се наводи простор националног споменика и простор заштитног појаса, са пописом катастарских честица²⁰⁵, мјере заштите националног споменика и заштитног појаса, органи надлежни за извршавање мјера заштите и, уколико је потребно, хитне мјере заштите, обавезе власника и надлежних органа и институција, те ограничење права коришћења националног споменика
- Члан 4. (Мјере заштите покретне имовине)
- Члан 5. (Стављање ван снаге provedбених аката)
- Члан 6. (Суздржавање од предузимања радњи)
- Члан 7. (Достављање одлуке надлежном суду)
- Члан 8. (Саставни дио одлуке)
- Члан 9. (Коначност)
- Члан 10. (Ступање на снагу).

Образложење одлуке садржи детаљне податке о националном споменику, а нарочито:

- I – Увод:
 - Основа за доношење коначне одлуке Комисије (петиција, Привремена листа²⁰⁶)
 - Изјаву о значају националног споменика
- II – Претходни поступак:
 - Поступак који је претходио доношењу одлуке
 - Локација
 - Власник односно посједник и корисник
 - Историјски подаци
 - Детаљан опис националног споменика, објекта који га чине и евентуално припадајућег покретног наслеђа (у случају одлуке за непокретно добро)²⁰⁷
 - Досадашња законска заштита
 - Досадашњи истраживачки и конзерваторско-рестаураторски радови
 - Садашње стање²⁰⁸
 - Пријетње и ризици којима је добро изложено (на основу идентификованих пријетњи и ризика се, уколико је потребно, дефинишу хитне мјере заштите добра).
- III – Закључак:
 - У Закључку се наводи категорија националног споменика са описом те описно елаборирају утврђене вриједности добра, односно даје образложење разлога и критеријума за проглашење добра националним спомеником те изјава о интегритету и аутентичности.

Саставни дио образложења је и попис расположиве фотографске, описне, видео, аудио, инвестиционо-техничке и друге документације о националном споменику, које је

²⁰⁵ Простор националног споменика мора одговарати простору дефинисаном у члану I диспозитива одлуке – тачна локација националног споменика.

²⁰⁶ У тексту одлуке је у уводном дијелу образложења потребно, као основ за доношење одлуке, навести све петиције ако их има више, као и петиције и број добра са Привремене листе ако је добро за које је поднесена петиција истовремено и на Привременој листи.

²⁰⁷ Опис добра односи се на изворни изглед објекта. Промјене које су се временом десиле на објекту се, зависно од периода у којем су се десиле, врсти документарне грађе и осталом релевантном, описују касније у истој тачки или у дијелу досадашњи истраживачки и конзерваторско-рестаураторски радови.

²⁰⁸ Стање добра у тренутку доношења коначне одлуке.

коришћено као основ за доношење одлуке или о чијем је постојању Комисија обавијештена.

4. Објава одлуке

Одлуке о проглашењу националних споменика објављују се у Службеном гласнику БиХ и ступају на снагу дан након објављивања.

Диспозитив одлука се доставља власницима/корисницима добара те надлежним општинским органима.

Све одлуке Комисије, које се према Пословнику о раду објављују у “Службеном гласнику БиХ”, као и одлуке које су раније донесене, а нису објављене у Сл. гласнику, ступиће на снагу наредног дана од дана објаве. У изузетним случајевима, Комисија на сједници може да утврди да одлука ступа на снагу даном доношења, односно њеном доставом странци и другим или у року који је врло кратак, уз обавезу достављања те одлуке свим заинтересованим странама.

Образложење и техничка документација не објављују се у Службеном гласнику БиХ, али су доступни заинтересованим правним и физичким лицима, на начин утврђен Правилима о коришћењу документације Комисије за очување националних споменика.

Комплетна одлука о проглашењу националних споменика (диспозитив и образложење) се објављује на веб страници Комисије, www.kons.gov.ba.

Бројеви свих катастарских честица зоне заштите као и заштитног појаса националног споменика се достављају надлежним институцијама за упис забиљежбе у земљишне књиге.

5. Одлуке о измјени и допуни одлука Комисије

Начин покретања процедуре

Одредбом члана 40. став (1) а) Пословника о раду Комисије за очување националних споменика (“Службени гласник БиХ”, број 47/16) утврђено је да Комисија може да одлучи о измјени или допуни раније донесене одлуке о проглашењу добра националним спомеником уколико накнадно сазна или добије чињенице, податке или документацију којима није располагала у моменту доношења одлуке. Измјене и допуне одлуке у наведеним случајевима доносе се на начин и према поступку прописаним за доношење одлуке о проглашењу добра националним спомеником.

Извод из члана 40. Пословника о раду Комисије гласи:

“(1) Комисија може да одлучи о измјени или допуни раније донесене одлуке о проглашењу добра националним спомеником у сљедећим случајевима:

- а) ако накнадно сазна или добије чињенице, податке или документацију којима није располагала у моменту доношења одлуке (подаци су постојали, али нису били доступни Комисији). Под чињеницом или податком у смислу ове тачке не сматра се планирање или извођење нових грађевинских или сличних захвата
- б) ако је стање споменика измијењено усљед досљедно спроведених мјера заштите утврђеним одлуком о проглашењу националног споменика
- ц) ако је стање споменика измијењено усљед незаконито или нестручно спроведених радова или у другим случајевима који су у супротности са мјерама заштите утврђеним одлуком о проглашењу националног споменика

- д) ако је потребно додатно прецизирати мјере заштите или друге одредбе одлуке или извршити усклађивање одлука са међународним актима или стандардима
- е) у другим случајевима, на основу закључка Комисије о оправданој потреби измјене или допуне одлуке.“.

Комисија на основу извршеног мониторинга може да покрене процедуру за измјену и допуну одлуке у случајевима када стање споменика захтијева хитне интервенције за измјену и допуну важеће просторно-планске документације. Одредбама одлуке ће се прописати одредбе и мјере заштите споменика у сврху његовог очувања.

Ток поступка

Ток поступка израде измјене и допуне одлуке зависи од разлога покретања процедуре. У принципу је једнак току поступка код израде одлуке. Започиње обавјештењем о покретању поступка измјене и допуне одлуке Комисије.

Заводи за заштиту споменика на свим нивоима власти и друге заинтересоване стране (начелник, одјељење за катастар, одјељење за земљишне књиге, удружења) се обавјештавају о покретању поступка факсом или мејлом. Након тога се прикупља и анализира нова документација или стање споменика те приступа изради приједлога измјене и допуне одлуке у дијеловима у којима је то потребно.

Уколико је стање националног споменика измијењено до те мјере да је неповратно изгубило својства због којих је било проглашено националним споменком, Комисија ће, уколико закључи исто оправданим, покренути процедуру за доношење одлуке о укидању статуса националног споменика.

Садржај одлуке о измјени и допуни одлуке

Дијелови диспозитива се мијењају/допуњују према потреби, а зависно од разлога покретања процедуре.

Уколико је разлог измјене и допуне одлуке био искључиво измјена и/или допуна одређених чланова диспозитива, те не укључује измјену стања националног споменика, то се онда у образложењу даје искључиво уводни дио (садржај описан испод).

Уколико је разлог измјене и допуне одлуке укључивао и измијењено стање националног споменика, односно нове чињенице о њему, то се онда пише ново образложење које мора да садржава детаљне податке о разлозима измјене и допуне одлуке, налазима ревалоризације и стању националног споменика, а нарочито:

- Уводни дио у којем се дају подаци о сљедећем:
 - Датум доношења одлуке о проглашењу добра националним спомеником и број службеног листа у којем је објављена
 - Образложење разлога који је био основ за покретање процедуре измјене и допуне одлуке
 - Датум и сажетак извршеног увида у стање националног споменика сарадника Комисије (мониторинг)
 - Датум доношења закључка о покретању процедуре за измјену и допуну одлуке као и разлоге који су утврђени закључком чланова Комисије
 - Основ за покретање одлуке о измјени и допуни одлуке а према Пословнику о раду Комисије као и датум доношења закључка о покретању процедуре измјене и допуне одлуке.

- Нову изјаву о значају националног споменика (узимајући у обзир нове чињенице)
- Уколико се измјеном и допуном одлуке мијења предмет правне заштите, потребно је дати образложење те промјене
- Поступак који је претходио доношењу одлуке о измјени и допуни одлуке
- Историјски подаци (уколико се располаже са новим подацима и сазнањима у односу на одлуку о проглашењу)
- Истраживачки и конзерваторско-рестаураторски радови на националном споменику (уколико су извршени у периоду од доношења одлуке о проглашењу)
- Стање националног споменика у тренутку доношења одлуке о измјени и допуни (уколико је стање измијењено у односу на оно у тренутку доношења одлуке о проглашењу)
- Пријетње и ризици којима је национални споменик изложен (уколико су утврђене у односу на оне у тренутку доношења одлуке о проглашењу)
- Закључак.

Објаве одлуке

Одлуке о измјени и допуни одлука, као и одлуке о укидању статуса националног споменика, објављују се у „Службеном гласнику БиХ“ и ступају на снагу дан након објављивања.

Образложење и техничка документација не објављују се у “Службеном гласнику БиХ”, али су доступни заинтересованим правним и физичким лицима, на начин утврђен Правилима о коришћењу документације Комисије за очување националних споменика.

Интегрални текст одлуке (садржи диспозитив и образложење текста Одлуке свих њених измјена и допуна) се користи искључиво као интерни акт Комисије. На Интегрални текст се не може да се позива приликом службене употребе.

На веб страници Комисије интегрални текст може да се објави искључиво ради доступности и прегледности ажурираних података о националном споменику.

6. Спровођење одлука Комисије

Сетом закона о спровођењу одлука Комисије за очување националних споменика (2002), који се спроводе у Федерацији БиХ, РС и Брчко дистрикту, дефинишу се споменици и рехабилитација споменика и регулишу обавезе и односи између институција и органа задужених за заштиту наслеђа. Национални споменик се дефинише као добро које је Комисија за очување националних споменика прогласила националним спомеником, и добро уврштено на Привремену листу националних споменика Босне и Херцеговине.

На заштићени простор националног споменика примјењује се одлука о проглашењу и закони о спровођењу одлука Комисије (ФБИХ, РС, БД) те остали релевантни закони који се односе на конкретан национални споменик²⁰⁹ (нпр. Закон о музејској дјелатности (“Службени лист БиХ”, бр. 6/76 и 12/87, 13/93, 13/94) или Закон о водама (“Сл. новине ФБИХ”, бр. 70/06) и сл.). За спровођење одлука Комисије надлежне су ентитетске владе, Влада Брчко дистрикта и њихове институције.

²⁰⁹ Прописи који регулишу област заштите и коришћење културног наслеђа у Босни и Херцеговини су дати у поглављу библиографије овог документа.

У Федерацији Босне и Херцеговине, у складу са чланом 5. Закона о спровођењу одлука Комисије, одобрења за заштиту, конзервацију, презентацију и рехабилитацију националних споменика на простору, у границама националног споменика, које су утврђене одлуком Комисије издаје Федерално министарство просторног уређења (у даљем тексту: Министарство), у складу са одредбама Закона о просторном планирању и коришћењу земљишта на нивоу Федерације Босне и Херцеговине.

У поступку рјешавања по захтјеву за издавањем одобрења за заштиту, конзервацију, презентацију и рехабилитацију националних споменика на простору у границама националног споменика које су утврђене одлуком Комисије, Министарство је дужно за пројекат рехабилитације претходно прибавити мишљење и подлоге надлежне институције за заштиту културно-историјског наслеђа.

Ван граница националног споменика, односно у заштитном појасу, одобравање грађења као и провођење мјера заштите у заштитним зонама и подручјима која граниче са националним спомеником утврђују се кантоналним законима о просторном уређењу.

У Републици Српској, у складу са чланом Закона о спровођењу одлука Комисије у РС-у, одобрење за рехабилитацију издаје Министарство за просторно уређење, грађевинарство и екологију РС, након прибављеног мишљења Републичког завода за заштиту културно-историјског и природног наслеђа РС-а.

У Дистрикту Брчко, одобрење за рехабилитацију издаје Одјељење за просторно планирање и имовинско-правне послове Владе Брчко дистрикта.

Према овим законима, ентитетске владе и министарства одговорна за просторно уређење задужена су за спровођење одлука Комисије.

Закон о спровођењу одлука Комисије за заштиту националних споменика успостављене према Анексу 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини ("Службене новине ФБиХ", бр. 2/02, 27/02, 6/04 и 51/07), члан 10. наводи: Федерација је дужна да обезбиједи правне, научне, техничке, административне и финансијске мјере за заштиту, конзервацију, презентацију и рехабилитацију националних споменика.

Закон о спровођењу одлука Комисије за заштиту националних споменика установљене у складу са Анексом 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини ("Службени гласник РС", бр. 9/02, 70/06 и 64/08), члан 11. наводи: Република Српска, кроз своја надлежна тијела улаже све напоре да предузме одговарајуће правне, научне, техничке, административне и финансијске мјере неопходне за заштиту, конзервацију, презентацију и рехабилитацију проглашених националних споменика, и суздржава се од намјерног предузимања било којих мјера које могу да оштете такво добро.

Закон о имплементацији одлуке Комисије за заштиту националних споменика из Анекса 8. ("Службени гласник Брчко дистрикта БиХ", бр. 2/02 и 19/07), члан 13. наводи: Дистрикт ће уложити све додатне напоре да предузме одговарајуће правне, научне, техничке, административне и финансијске мјере неопходне за заштиту, конзервацију, презентацију и обнову националних споменика.

У складу са чланом 16. Закона о спровођењу одлука Комисије за заштиту националних споменика успостављене према Анексу 8. Општег оквирног споразума за мир у БиХ (“Службене новине ФБиХ”, бр. 2/02, 27/02, 6/04 и 51/07), чланом 9. Закона о спровођењу одлука Комисије за заштиту националних споменика БиХ (“Службени гласник РС”, бр. 9/02, 70/06 и 64/08) и члана 10. Закон о имплементацији одлука Комисије за заштиту националних споменика из Анекса 8. (“Службени гласнику Брчко дистрикта БиХ”, бр. 2/02 и 19/07), садржај докумената просторног уређења у дијелу у којем је у супротности одредбама одлука Комисије не примјењује се на заштићени простор националних споменика.

Институције задужене за просторно планирање и катастарске послове обавјештавају се о одлукама да би могли да предузму кораке дефинисане у тим одлукама. Такође се обавјештавају и надлежни органи због уписа у земљишне књиге. Ентитетске службе надлежне за заштиту наслеђа, одговорне су за стручни надзор над спровођењем оних мјера заштите утврђених одлукама Комисије чије је спровођење у њиховој надлежности рада (радови на националним споменицима, израда документације и слично).

Плански документи и сва просторно-планска документација спроведбеног нивоа мора да буде усклађена са мјерама заштите националних споменика утврђених одлукама Комисије о проглашењу, односно режим заштите националних споменика прописан одлукама мора да буде интегрисан у спроведбене и просторно-планске акте.

Планским документима обезбјеђује се заштита националних споменика и њихове околине, као интегралног дијела савременог друштвеног, економског и урбаног развоја, на начин којим се поштује њихов интегритет и статус и досљедно спроводе режим и мјере заштите који су прописани одлукама Комисије.

Спречавање незаконитог извоза и увоза

Изношење покретног наслеђа проглашеног националним спомеником из Босне и Херцеговине допуштено је само у изузетним случајевима, ради излагања, експертиза, обављања радова на заштити и очувању добра и сличних оправданих разлога, уз одобрење Комисије. Изношење се може да одобри ако се недвојбено утврди да то неће ни на који начин угрозити добро и ако се експертиза и заштита покретног добра не може да изврши у Босни и Херцеговини. Одобрење се не може издати без гаранције државе у коју се износи покретно добро, која подразумијева безбјеђење добра од свих ризика, те накнаду штете у случају оштећења или нестанка добра. Одобрењем се утврђују сви услови под којима се то изношење може извести, рок за поврат добра у земљу, као и задужења појединих органа и институција за обезбјеђење тих услова и о томе обавјештава влада ентитета на чијем се подручју налази покретно добро, надлежна служба безбједности, царинска служба Босне и Херцеговине и јавност.²¹⁰

²¹⁰ Примјењују се одредбе повеља и конвенција: Препоруке о начину забране и превенције илегалног увоза, извоза и промјене власништва културног добра (*Recommendation on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*) 1964, 1970; Унидроит конвенција о илегалном извозу културних добара (*UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects*), 1995.

Реституција покретних националних споменика

Реституција је поврат покретних националних споменика који се по било којем основу налазе на територији других држава. Предмет, начин и услови реституције, мјере заштите и друга питања од значаја за реституцију утврђују се међудржавним споразумом.

7. Повлачење петиције

У складу са чланом 32. Пословника и раду Комисије, ако подносилац петиције поднесе писмени захтјев за повлачење петиције, Комисија ће донијети закључак о обустављању поступка проглашења добра националним спомеником.

Изузетно, Комисија може да одлучи о одбијању захтјева за повлачење петиције ако процијени да се ради о добру изузетне историјске, умјетничке, симболичке или друге вриједности.

Предсједавајући Комисије

Радоје Видовић

Број: 01.2-7.4-36/18-6

Сарајево, 21. 06. 2018. године

VI. БИБЛИОГРАФИЈА ОДАБРАНИХ ИЗВОРА

КЊИГЕ, ЧЛАНЦИ, СМЈЕРНИЦЕ И ВОДИЧИ

Издања институција

- *Australian Heritage Council. Guidelines for the Assessment of Places for the National Heritage List.* 2009.
- *Australian Heritage Council. Identifying Commonwealth Heritage Values and Establishing a Heritage register – Guidelines for Commonwealth agencies.* 2010.
Web www.environment.gov.au/heritage/ahc/publications
- *British Columbia, Heritage Branch. Conservation Planning Methodology – Developing policies for the conservation of historic places*
- *British Columbia, Heritage Branch. Guidelines for Writing Effective Statements of Significance*
- *Canada's Historic Places. Standards and Guidelines for the Conservation of Historic Places in Canada.* 2010.
- *Centre for Conservation and Archaeology of Montenegro. Management planning of the UNESCO World Heritage Sites – Guidelines for the development, implementation and monitoring of management plans, with the examples of Adriatic WHS).* Kotor, 2016.
- *Conservation Centre Kanut. Guidelines for sustainable management of churches.* Tallinn, 2013.
- *Council of Europe. Archaeological Heritage the Council of Europe Initiatives and the Valletta Convention (1992).* 2002.
- *Council of Europe. Guidelines on Cultural Heritage, Technical Tools for Heritage Conservation and Management. Document produced within the framework of the Joint Project "EU/CoE Support to the Promotion of Cultural Diversity in Kosovo".* (2012). Accessed
<http://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806ae4a9>
- *Department of Environment and Heritage Protection. Assessing cultural heritage significance: Using the cultural heritage criteria.* Queensland Government. Australia, 2013.
- *Direction du patrimoine et de la museology. The Protection of Québec's Heritage – The cultural property act.* Gouvernement du Québec, 2007.
- *Directorate for Cultural Heritage Norway. Strategy 2017-2021.* 2016.
- *Department of Arts, heritage and Gaeltacht. Architectural heritage protection – guidelines for planning authorities.* Government of Ireland. Electronic edition. 2011.
- *Department of Primary Industries, Parks, Water and Environment, Tasmania. Assessing Historic Heritage Significance for application with the Historic Cultural Heritage act 1995.* Верзија 5. октобра 2011.
- *English Heritage. Conservation Principles, Policies and Guidance for the sustainable management of the historic environment.* 2008.
- *English Heritage. The Protection & Management of World Heritage Sites in England - English Heritage Guidance Note to Circular for England on the Protection of World Heritage Sites.* 2009.
- *English Heritage. Energy Efficiency and Historic Buildings: Application of Part L of the Building Regulations to historic and traditionally constructed building.* 2012.

- *European Commission. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions — Towards an integrated approach to cultural heritage for Europe. Brussels. 2014.*
- *Government of Western Australia, State Heritage Office the Assessment, State Heritage Office. The Assessment Criteria for Cultural Heritage Significance. (2012) Приступљено 11. децембар 2017.*
<https://www.stateheritage.wa.gov.au/docs/assessment-and-registration/assessment-criteria-for-cultural-heritage-significance.pdf?sfvrsn=10>
- *Historic England. Battlefields – Registration selection guide. 2017.*
HistoricEngland.org.uk/listing/selection-criteria/listing-selection/
- *Historic England. Easy Access to Historic Landscape. 2015.*
- *Historic Places Initiative, Standards and Guidelines for the Conservation of Historic Places in Canada, 2011.*
- *Historic Scotland, Heritage Policy. Conservation Plans – a Guide to the Preparation of Conservation Plans. 2000.*
- *ICOMOS. Evaluations of World Heritage Nominations related to Sites Associated with Memories of Recent Conflicts – discussion paper. 2018.*
- *IFLA Смјернице за пројекте дигитализације збирки и фондова у јавном власништву, посебно оних које се чувају у архивима и библиотекама, 2002.*
- *Институт за архитектуру, урбанизам и просторно планирање Архитектонског факултета у Сарајеву. Просторни план БиХ фаза Б – валоризација природне и културно-хисторијске вриједности, Сарајево, 1980.*
- *International Coalition of Sites of Conscience. Interpretation of Sites of Memory. Study commissioned by the WHC of UNESCO. 2018.*
- *Комисија за очување националних споменика. Пословник о раду Комисије за очување националних споменика, бр. 03.1-2.14-21/216-8 од 26. 05. 2016. године. „Службени гласник БиХ“, број. 47/16.*
- *Курто, Неџад. Дефиниција појмова. Архитектонски факултет Сарајево, скрипта. Децембар 1992. Сарајево.*
- *Lewisham UK, Planning Services – Conservation and Urban Design. Heritage Statement information requirements for applications affecting conservation areas and locally listed buildings. 2011.*
- *Национална и универзитетска библиотека БиХ. Заштита документарног наслеђа. Сарајево, 2004.*
- *NSW Heritage Office. Preparing a maintenance plan. The maintenance series. 1998. online edition 2004. приступ 10. 10. 2017.*
- *NSW Heritage Office. Interpreting Heritage Places and Items – Guidelines. Heritage Information Series. 2005.*
- *Просторне и развојне могућности културног наслеђа. Књига сажетака са међународног знанственог скупа „Урбанизам наслеђа – Урбанистички и просторни модели за оживљавање и унапређење културног наслеђа“. Универзитет у Загребу, Архитектонски факултет. Загреб, 2015.*
- *UNEP Босна и Херцеговина. Преглед правног и институционалног оквира за заштиту околиша у Босни и Херцеговини [ФИНАЛНИ НАЦРТ]. MDG Achievement Fund. 2011.*

- UNESCO/ICCROM/ICOMOS/IUCN. *Managing Cultural World Heritage. World Heritage Resource Manual*. 2013.
- *World Heritage Papers 7. Cultural Landscaper: the Challenges of conservation. Shared Legacy, Common responsibility Associated Workshops 11-12 November 2002. UNESCO World Heritage Centre*. 2003.

Ауторска дјела

- Антоловић, Јадран. „Убирање споменичке ренте – хрватско искуство.“ Приступ 5. 5. 2018. <https://www.мин-културе.хр/дефаулт.аспх?ид=9198#1>
- Barsalou, Judy. Baxter, Victoria. „The Urge to Remember. The Role of Memorials in Social Reconstruction and Transitional Justice.“ *Stabilization and reconstruction Series No.5. The United States institute of Peace*. 2007.
- Bold, John. Pickard, Robert. Eds. *An Integrated approach to cultural heritage. The Council of Europe's Technical Co-operation and Consultancy Programme. Council of Europe*. 2018.
- Cameron, Christina. „Reconstruction: changing attitudes.“ *UNESCO Courier*. 2017. web <https://en.unesco.org/courier/july-september-2017/reconstruction-changing-attitudes>
- Cameron, Christina. „World Heritage Sites of Conscience and memory.“ *World Heritage Sites and Cultural Diversity, edited by Dieter Offenhäuser, Walther Ch. Zimmerli, and Marie-Theres Albert, 112–119. Germany: German Commission for UNESCO*, 2010.
- Дерања Црнолић, Анушка. „Настанак Регистра културних добара – повијест и садашњост инвентаризирања културне баштине у Хрватској.“ Годишњак заштите споменика културе Хрватске 37-2013 / 38-2014. 25-38. 2015.
- Думбовић Билушић, Бисерка. „Крајолик као културно наслеђе – методе препознавања, врједновања и заштите културних пејзажа Хрватске.“ Докторска теза. Архитектонски факултет Свеучилишта у Загребу, 2012. веб
- Думбовић-Билушић, Бисерка. *Пејзаж као културно наслеђе*, Загреб: Министарство културе Републике Хрватске 2015.
- Думбовић-Билушић, Бисерка. „Препознавање и разврставање пејзажа као културног наслеђа.“ Годишњак заштите споменика културе Хрватске, волумен 36. 2012.
- Frampton, Kenneth. "Towards a Critical Regionalism: Six Points for an Architecture of Resistance", in *The Anti-Aesthetic. Essays on Postmodern Culture (1983) edited by Hal Foster, Bay Press, Seattle*.
- Fredheim, L. Harald. Khalaf, Manal. "The Significance of Values: Heritage Value Typologies Re-Examined." *International Journal of Heritage Studies*. 22:6,466-481, 2016. DOI: 10.1080/13527258.2016.1171247. <https://doi.org/10.1080/13527258.2016.1171247>
- Jokilehto, Jukka (selection). *Definition of Cultural Heritage References to Documents in History, Originally for ICCROM, 1990, Revised for CIF: 15 January 2005*.
- Jokilehto, Jukka. „Considerations on Authenticity and Integrity in World Heritage Context“. *City & Time* 2 (1): 1. 2006. [online] URL:<http://www.ct.ceci-br.org>
- Jokilehto, Jukka - compiled study for ICOMOS. *What is OUV? Defining the Outstanding Universal Value of Cultural World Heritage Properties. Monuments and Sites. ICOMOS*. 2008.

- Jordan-Palomar, Isabel. Tzortzopoulos, Patricia. García-Valldecabres, Jorge. Pellicer, Eugenio. „Protocol to Manage Heritage-Building Interventions Using Heritage Building Information Modelling (HBIM).“ *Sustainability* 2018, 10, 908; doi:10.3390/su10030908 <https://www.mdpi.com/2071-1050/10/4/908>
- Јурановић-Тонејц, Радатовић Цвитановић. *Пролегомена о категоризацији споменика културе*. Годишњак заштите споменика културе Хрватске 37-2013/38-2014; 2015.
- Крижај, Лана. *Тезаурус споменичких врста: податковни стандард у инвентарима градитељске баштине*. Мала библиотека Годишњака заштите споменика културе Хрватске. Свезак 18, 2017.
- Kulevičius, Salvijus. *In Search For Cultural Heritage Authenticity Definition: History And Current Issues. Historical and Cultural Studies. Volumen 1, No. 1*, 2014.
- Le Blanc, Antoine. „Remembering Disasters: the Resilience Approach.“ *Journal of Art Theory and Practice – Remembering Disaster*. 13 pages. 2012. <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00719057/document>
- Letellier, Robin. *Recording, Documentation and Information Management for the Conservation of Heritage Places – guiding principles. The Getty Conservation institute*. 2007.
- Марасовић, Томислав. *Активни приступ градитељском наслеђу*, Сплит 1985.
- Мароевић, Иво. *Садашњост баштине*. Друштво повјесничара умјетности СР Хрватске. 1986.
- McClelland, Andrew George. „A values-based approach to heritage planning: Raising awareness of the dark side of destruction and conservation.“ *The Town planning review*. January 2013.
- Mendes Zancheti, Silvio. Similä, Katriina. *Measuring Heritage Conservation Preformance. 6th International seminar on urban conservation. ICCROM, CECI*. 2012.
- Микић, Христина. Редактор. *Бизнис план за рехабилитацију непокретних културних добара – приручник за израду и имплементацију*. Републички завод за заштиту споменика културе. 2014.
- Moshenska, Gabriel. „Curated Ruins and the Endurance of Conflict Heritage:“ *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 17:1, 77-90, 2015. DOI: 10.1179/1350503315Z.00000000095
- Мрак, Ива. „Evaluation methods in the protection of built heritage.“ *Грађевинар* 2/2014. DOI: 10.14256/JCE.940.2013.
- Petersson, Bodil. Holtorf, Cornelius (Eds). *The Archaeology of Time Travel: experiencing the past in the 21st century*. Oxford. Archaeopress Publishing Ltd. 2017.
- Pocock, Celmara et al. *Living memory and the interpretation of heritage: developing a multimedia interactive to record and store personal stories for use in heritage interpretation and research*. Australia. CRC for Sustainable Tourism. 2010.
- Poullos, Ioannis. *The Past in the Present a Living Heritage Approach*, Ubiquity Press Ltd. London, 2014.
- Romão X, Paupério E, Pereira N (2017): *Screening Procedure for the Risk Analysis of Cultural Heritage Assets*. 16th World Conference on earthquake
- Рукавина, Марко. Обад Шћитароци, Младен. Петрић, Ксенија. „Просторно-урбанистички аспекти заштите непокретнога археолошког наслеђа:

Међународни и национални документи о заштити.” Простор 21 (2013) 4 (46). 312-325. 2013.

- Shipley, Robert. „Heritage Designation and Property Values: Is there an Effect?” *The international Journal of Heritage Studies*, Volume 6, No 1. 2000.
- Somayeh F. Nezhad, Parastoo Eshрати, Dorna Eshрати. *A Definition Of Authenticity Concept In Conservation Of Cultural Landscapes*. Archnet-IJAR, Volume 9, Issue 1. March 2015. p. 93-107.
- Stephenson, Janet. „The Cultural Values Model: An integrated approach to values in landscapes.” *Landscape and Urban Planning* 84 (2008) 127–139. 2007.
- Stanley-Price, Nicholas. Editor. *Cultural Heritage in Postwar recovery*. Papers from the ICCROM FORUM Oktobar 2005. ICCROM Conservation Studies 6, ICCROM Rome. 2007.
- Steinberg, Florian. „Conservation and Rehabilitation of Urban Heritage in Developnig Countries.” *HABITAT INTL*. Volume 20, No.3: 463-475. 1996.
- Ускоковић, Сандра. *The concept of Modern Heritage Values – an important aspect of urban heritage management*. Свеучилиште у Дубровнику. Хрватска
- Шошић, Трпимир. „Појам културне баштине – међународноправни поглед.” Зборник радова Правног факултета у Сплиту, год. 51, 4/2014, стр. 833.- 860.
- Узуновић, Заила. *Protection, documentation and popularization of cultural - historical and natural heritage of Canton Sarajevo*, Bosnia and Herzegovina, Сарајево 2000, p. 1
- Wajdner, Ben. „Cultural Heritage Theory and Practice: raising awareness to a problem facing our generation.” *The Post Hole*. Issue 36. 42-48. 2014.
- Wells, Jeremy C. *A Methodological Framework for Assessing the „Spirit and Feelings“ of World Heritage properties, World Heritage and national Registers – Stewardship in perspective*. Transaction Publishers New Brunswick (USA) and London (UK), 2014.
- Zilgalvis, Jānis. *Documentation, Interpretation, Presentation and Publication of Cultural Heritage*. Latvia, 2009.

МЕЂУНАРОДНЕ ПОВЕЉЕ, ДЕКЛАРАЦИЈЕ, ЗАКОНИ И ДРУГИ ДОКУМЕНТИ

- ICOMOS International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (Venice Charter 1964)
- ICOMOS Declaration of Dresden on the "Reconstruction of Monuments Destroyed by War" 1982.
- ICOMOS Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (Washington Charter 1987)
- ICOMOS Guidelines on Education and Training in the Conservation of Monuments, Ensembles and Sites, 1993.
- ICOMOS Principles for the Recording of Monuments, Groups of Buildings and Sites, 1996.
- ICOMOS Charter on the Built Vernacular Heritage (1999)
- ICOMOS Charter – Principles for the analysis, conservation and structural restoration of architectural heritage, Zimbabwe, 2003.
- ICOMOS Principles for the preservation and conservation/restoration of wall paintings, 2003.
- ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites, 2008.
- ICOMOS New Zealand Charter for the Conservation of Places of Cultural Heritage Value, Revision 2010.

- *ICOMOS Australia Burra Charter. The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance, 2013.*
- *ICOMOS Australia Burra Charter, 2013. Practice Note (Understanding and assessing cultural significance); New work, Interpretation*
- *ICOMOS Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties, 2011.*
- *ICOMOS The Nara Document On Authenticity. 1994. i NARA+20: On Heritage Practices, Cultural Values, And The Concept Of Authenticity*

- Савјет Европе, *Council of Europe, European Cultural Convention, Paris, 1954.*
- Савјет Европе, *Council of Europe, European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage, London, 1969.*
- Савјет Европе, *Council of Europe, Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe, Granada, 1985.*
- Савјет Европе, *Council of Europe, European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (ревидирана), Valetta, 1992.*
- Савјет Европе, *Council of Europe, European Charter for Rural Areas (Recommendation) 1996.*
- Савјет Европе, *Council of Europe, European Landscape Convention, Florence, 2000.*
- Савјет Европе, *Council of Europe, European Convention for the Protection of the Audiovisual Heritage, Strasbourg, 2001.*
- Савјет Европе, *Council of Europe, Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property, Nicosia, 2017.*
- Савјет Европе, *Council of Europe, Declaration by the Committee of Ministers on the 30th Anniversary of the Cultural Routes of the Council of Europe (1987-2017), 2017.*

- *Documents from the IVth European Conference of Ministers responsible for the cultural heritage, Helsinki, 30-31 May 1996: Helsinki Declaration on the political dimension of cultural heritage conservation in Europe; Resolution No. 1 - The cultural heritage as a factor in building Europe; Resolution No. 2 - The cultural heritage as a factor of sustainable development*
- *Documents from the 5th European Conference of Ministers responsible for the cultural heritage, Portorož, Slovenia, 5-7 April 2001: Resolution on the role of cultural heritage and the challenge of globalization;*
- Савјет Европе, *Извјештај о стању архитектонског и археолошког наслеђа за Босну и Херцеговину, Council of Europe, Strasbourg, 2010.*

- *Riga Charter on authenticity and historical reconstruction in relationship to cultural heritage. ICCROM/Latvian National Commission for UNESCO/State Inspection for Heritage Protection of Latvia in cooperation with: World Heritage Committee and Cultural Capital Foundation of Latvia, 2000.*
- *Krakow Charter (The Charter of Krakow) Principles for Conservation and Restoration of Built Heritage, Krakow, 2000.*
- *Warsaw Recommendation on Recovery and Reconstruction of Cultural Heritage, 2018.*

- *UNESCO Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention, Hague, 1954.* (први протокол) 1999. (други протокол)
- *UNESCO Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations, New Delhi, 1956.*
- *UNESCO Recommendation concerning the Safeguarding of Beauty and Character of Landscapes and Sites, 1962.*
- *UNESCO Declaration of Principles of International Cultural Co-operation, 1966.*
- *UNESCO Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private works, 1968.*
- *UNESCO Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, 1970.*
- *UNESCO Convention Concerning The Protection Of The World Cultural And Natural Heritage, Paris, 1972.*
- *UNESCO Recommendation concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas, 1976.*
- *UNESCO Recommendation concerning the protection of movable cultural property, 1978.*
- *UNESCO Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore, 1989.*
- *UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. Paris. 2001.*
- *UNESCO The Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage, Paris, 2003.*
- *UNESCO Vienna Memorandum on “World Heritage and Contemporary Architecture – Managing the Historic Urban Landscape”, Беч. 2005.*
- *UNESCO The Convention for the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions, Paris, 2005.*
- *UNESCO Recommendation on the Historic Urban Landscape, 2011.*
- *UNESCO Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, 2017.*
- Унеско-ве Преопоруке за заштиту покретних добара
- Унеско-ве Препоруке за заштиту културне имовине угрожене јавним или приватним радовима, 1968.
- Унеско-ве Основне мјере у вези с продајом културних добара путем Интернета, *INTERPOL, UNESCO ICOM, 2007.*
- Министарство цивилних послова Босне и Херцеговине. Унескове конвенције из области културе (сабрани преводи свих Унескових конвенција из области културе којима је приступила Босна и Херцеговина).
- *UN General Assembly Resolution (A/RES/48/15) on the Return or Restitution of Cultural Property to the Countries of Origin, 1993.*
- *UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects, Rome, 1995.*
- Закон о културним добрима Републике Србије
- Закон о заштити и очувању културних добара Републике Хрватске

- Закон о заштити културних добара Републике Црне Горе.

ПРОПИСИ КОЈИ РЕГУЛИШУ ОБЛАСТ ЗАШТИТЕ И КОРИШЋЕЊА КУЛТУРНОГ НАСЉЕЂА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

А) Међународни споразуми којима је БиХ приступила:

- Европска конвенција о култури (Савјет Европе, Париз, 1954)
- Конвенција о заштити архитектонског насљеђа Европе (Савјет Европе, Гранада, 1985)
- Конвенција за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба (Унеско, Хаг, 1954)
- Конвенција о заштити свјетске културног и природног насљеђа (Унеско, Париз, 1972)
- Конвенција о мјерама за заштиту и спречавање недозвољеног увоза, извоза и преноса својине културних добара (Унеско, Париз, 1970)
- Конвенција о заштити подводног културног насљеђа (Унеско, Париз, 2001. - Ратификована у БиХ 11. 02. 2009. „Службени гласник БиХ - Међународни уговори“, број 02/09)
- Конвенција за заштиту нематеријалног културног насљеђа (Унеско, Париз 2003. – Ратификована у БиХ 16. 07. 2008. „Службени гласник БиХ - Међународни уговори“, број 8/08)
- Конвенција о заштити и промовисању разноликости културних израза (Унеско, Париз, 2005. - Ратификована у БиХ 15. 10. 2008. „Службени гласник БиХ - Међународни уговори“, број 11/08)
- Европска Конвенција о заштити археолошког насљеђа - ревидирана (Савјет Европе, Валета, 1992; „Службени гласник БиХ - Међународни уговори, број 02/09)
- Оквирна Конвенција о вриједностима културног насљеђа за друштво (Савјет Европе, Фаро, 2005; „Службени гласник БиХ - Међународни уговори“, број 02/09)
- Бернска конвенција за заштиту књижевних и умјетничких дјела из 1886. године, ревидирана у Паризу 1971. године и допуњена 1979. године
- Споразум између Савјета министара БиХ и Владе САД о заштити и очувању одређеног културног власништва („Службени гласник БиХ - Међународни споразуми“, број 6/04)
- Споразум између Владе БиХ и Владе СР Њемачке о сарадњи у области културе, образовања и науке („Службени гласник БиХ - Међународни споразуми“, број 11/05)
- Споразум о сарадњи у области образовања, културе и спорта између Савјета министара БиХ и Владе Републике Италије („Службени гласник БиХ - Међународни споразуми“, број 2/08)
- Споразум између Савјета министара БиХ и Владе Републике Србије у области образовања, културе и спорта („Службени гласник БиХ - Међународни споразуми“, број 12/10)
- Споразум о културној сарадњи између Савјета министара БиХ и Владе Румуније („Службени гласник БиХ - Међународни споразуми“, број 8/11)
- Европска конвенција о пејзажу („Службени гласник БиХ - Међународни уговори“, број 102/11)

- Европска конвенција за заштиту аудиовизуалног наслеђа („Службени гласник БиХ - Међународни уговори“, број 9/11)
- UNIDROIT-ова конвенција о украденим или незаконито извезеним културним добрима („Службени гласник БиХ - Међународни уговори“, број 4/12). UNIDROIT-Међународни институт за унификацију приватног права
- Финансијски уговор Пилот програма за очување и рестаурацију културног наслеђа у подручјима сукоба на западном Балкану између Европске Комисије и БиХ (ARCH Столац), („Службени гласник БиХ - Међународни уговори“, број 10/12)
- Споразум о финансирању између БиХ и Европске комисије у вези са вишекорисничким програмом за TEMPUS 2013. у оквиру инструмента за претприступну помоћ („Службени гласник БиХ - Међународни уговори“, број 8/14)
- Споразум о финансирању у вези с припремном активности за очување и обнављање културног наслеђа у конфликтним подручјима на западном Балкану за 2012. годину између БиХ и Европске комисије („Службени гласник БиХ – Међународни уговори“, број 13/14)
- Споразум између Савјета министара БиХ и Владе Републике Аустрије о сарадњи у области културе, образовања, науке, омладине и спорта („Службени гласник БиХ - Међународни уговори“, број 6/17)

Б) Прописи на нивоу Босне и Херцеговине

- Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини, Анекс 4. - Устав Босне и Херцеговине и Анекс 8. – Споразум о Комисији за очување националних споменика, новембар 1995. године
- Одлука Предсједништва БиХ о Комисији за очување националних споменика (“Службени гласник БиХ“, бр. 1/02, 10/02, 42/16 (ова допуна се примјењује до 30. 05. 2017. године) и 50/17
- Одлука Предсједништва БиХ о разрјешењу домаћих чланова Комисије за очување националних споменика (“Службени гласник БиХ“, број 10/16)
- Одлука Предсједништва БиХ о именовању чланова Комисије за очување националних споменика, број 01-50-1-227-37/16 од 28. јануара 2016. године (“Службени гласник БиХ“, број 10/16)
- Одлука Предсједништва БиХ о продужењу мандата члановима Комисије за очување националних споменика – 3 домаћа члана (“Службени гласник БиХ“, број 43/07)
- Одлука Предсједништва БиХ о именовању међународног члана Комисије – Martin Cherry, почев од 26. 06. 2008. (“Службени гласник БиХ“, број 64/08)
- Одлука Предсједништва БиХ о разрјешењу међународних чланова Комисије за очување националних споменика, број 01-50-1-2062-18/16 од 25. 05. 2016. године (“Службени гласник БиХ“, број 42/16)
- Правилник о активностима Комисије за очување националних споменика везаним за међународну сарадњу (“Службени гласник БиХ“, број 29/02)
- Пословник о раду Комисије за очување националних споменика (“Службени гласник БиХ“, број 47/16)
- Одлука којом се објављује Привремена листа националних споменика БиХ (“Службени гласник БиХ“, број 33/02, “Службени гласник Републике Српске“, број

79/02, “Службене новине Федерације БиХ”, број 59/02 и “Службени гласник Брчко дистрикта БиХ”, број 4/03)

- Одлука Комисије за очување националних споменика о брисању добара са Привремене листе националних споменика БиХ (“Службени гласник БиХ”, број 37/04)
- Упутство Министарства вањске трговине и економских односа БиХ о издавању дозвола за извоз и увоз умјетничких дјела и антиквитета (“Службени гласник БиХ”, број 41/02)
- Стратегија културне политике у БиХ (“Службени гласник БиХ”, број 93/08)
- Одлука о оснивању Државне комисије за сарадњу БиХ са Организацијом Уједињених нација за образовање, науку и културу - УНЕСКО (“Службени гласник БиХ”, број 77/09, 35/16)
- Одлука о именовању чланова Државне комисије за сарадњу БиХ са Унеско-ом и висини новчане накнаде (“Службени гласник БиХ”, бр. 97/15, 10/16, 44/16, 75/16, 14/17, 62/17)
- Одлука о поступању министарстава, управних организација и других институција БиХ приликом подузимања активности и покретања поступака у подручју међународних односа који имају за циљ остваривање међународне сарадње из њиховог дјелокруга рада (“Службени гласник БиХ”, број 57/14)
- Закон о архивској грађи и Архиву БиХ (“Службени гласник БиХ”, број 16/01)
- Правилник о преузимању архивске грађе у Архив БиХ (“Службени гласник БиХ”, број 10/03)
- Одлука о утврђивању статуса репрезентативног комплекса “Конак” у Сарајеву, у улици Бистрик 6 (“Службени гласник БиХ”, бр. 5/02)
- Одлука Савјета министара БиХ о класификацији роба на режиме увоза и извоза – утврђена класификација умјетничких дјела (“Службени гласник БиХ”, бр. 22/98, 30/02 и 40/02)

Ц) Прописи на нивоу Федерације Босне и Херцеговине

- Закон о стварним правима “Службене новине Федерације БиХ”, број 66/13 и 100/13
- Закон о спровођењу одлука Комисије за заштиту националних споменика успостављене према Анексу 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини (“Службене новине Федерације БиХ”, бр. 2/02, 8/02 – Високи представник за БиХ, 27/02, 6/04, 51/07)
- Закон о заштити и коришћењу културно-историјског и природног наслеђа (“Службени лист СРБиХ”, бр. 20/85, 12/87, 3/93, 13/94)²¹¹
- Закон о просторном планирању и коришћењу земљишта на нивоу Федерације БиХ (“Службене новине Федерације БиХ”, број 2/06, 72/07, 32/08, 4/10, 13/10, 45/10)
- Уредба о обављању претходних радова истражног карактера на националним споменицима (“Службене новине Федерације БиХ”, број 36/08)
- Закон о музејској дјелатности (“Службени лист БиХ”, бр. 6/76 и 12/87, 13/93, 13/94)
- Закон о архивској грађи Федерације БиХ (“Службене новине ФБиХ”, број 45/02)
- Закон о библиотечкој дјелатности (“Службени лист БиХ”, број 37/95 и “Службене новине ФБиХ”, број 28/03)

²¹¹ Овај закон примјењује се на подручју Федерације и кантона који нису донијели кантонални закон у овој области.

- Правилник о стручним звањима, условима и начину стручних звања у музејској дјелатности ("Службени лист СРБиХ", број 7/95)
- Закон о заштити природе ("Службене новине Федерације БиХ", број 66/13)
- Закон о заштити околиша ("Службене новине Федерације БиХ", број 33/03, 38/09)
- Закон о земљишним књигама Федерације БиХ ("Службене новине ФБиХ", број 58/02, 19/03, 54/04)
- Закон о инспекцијама Федерације БиХ ("Службене новине Федерације БиХ", број 73/14)
- Кривични закон Федерације БиХ ("Службене новине Федерације БиХ", број 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10) - одредбе чл. 321. и 322, те 163, 292, 366-368.
- Закон о премјеру и катастру некретнина ("Службени лист СР БиХ", број 22/84, 12/87, 26/90 и 36/90), и ("Службени лист РБиХ", бр. 4/93 и 13/94), који се примјењује као федерални пропис
- Закон о националном парку "Уна" ("Службене новине Федерације БиХ", број 44/08)
- Одлука о утврђивању Игмана, Бјелашнице, Трескавице и кањона ријеке Ракитнице (Височица) подручјем од значаја за Федерацију БиХ ("Службене новине Федерације БиХ", број 8/05)
- Рјешење о именовању Комисије за давање приједлога сагласности за издавање дозволе за извоз и увоз умјетничких дјела и антиквитета ("Службене новине Федерације БиХ", број 1/10)
- Уредба о начину презентације националних споменика ("Службене новине Федерације БиХ", број 27/12)
- Правилник о техничко-заштитним мјерама за очување библиотечке грађе, ("Службени лист РБиХ", број 12/87)
- Закон о водама ("Службене новине ФБиХ", број 70/06)

Д) Прописи на нивоу Републике Српске

- Закон о спровођењу одлука Комисије за заштиту националних споменика установљене у складу са Анексом 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини ("Службени гласник Републике Српске" бр. 9/02 – Високи представник за БиХ, 70/06 и 64/08)
- Закон о културним добрима ("Службени гласник Републике Српске", број 11/95 и 103/08)
- Закон о уређењу простора и грађењу ("Службени гласник Републике Српске", број 40/13, 106/15, 3/16)
- Правилник о садржају и контроли техничке документације ("Службени гласник Републике Српске", број 8/11)
- Уредба о вођењу евиденција о некретнинама и правима на некретнинама ("Службени гласник Републике Српске", број 97/11) – одлука важи за вријеме трајања Одлуке о привременим мјерама Уставног суда БиХ у предмету У-12/11
- Кривични закон Републике Српске – одредбе чл. 253. и 254. ("Службени гласник Републике Српске", број 49/03)
- Закон о основним својинско-правним односима ("Службени гласник Републике Српске", бр. 38/03. Основни закон објављен је у "Сл. лист СФРЈ", број 6/80, 36/90)

- Закон о земљишним књигама Републике Српске (“Службени гласник Републике Српске”, број 67/03, 46/04, 119/08)
- Закон о премјеру и катастру непокретности (“Службени гласник Републике Српске”, број 34/06, 110/08, 6/12)
- Закон о накнадама за вршење услуга премјера и коришћење података катастра некретнина и катастра земљишта (“Службени гласник Републике Српске”, број 92/09)
- Правилник о поступку санације објеката оштећених ратним дејствима (“Службени гласник Републике Српске”, број 69/05)
- Закон о музејској дјелатности (“Службени гласник Републике Српске”, број 35/99, 57/12)
- Закон о архивској дјелатности (“Службени гласник Републике Српске”, број 35/99, 119/08)
- Закон о библиотечко-информативној дјелатности (“Службени гласник Републике Српске”, број 44/16)
- Закон о заштити природе (“Службени гласник Републике Српске”, број 20/14)
- Правилник о условима за издавање и одузимање лиценци учесника у грађењу (“Службени гласник Републике Српске”, број 70/13)
- Закон о инспекцијама у РС (“Службени гласник Републике Српске”, број 109/12, 117/12) Правилник РС 58/13
- Правилник о обиљежавању заштићених подручја (“Службени гласник Републике Српске”, број 3/18)
- Правилник о начину оснивања и одржавања катастра непокретности („Службени гласник Републике Српске”, број 11/14)
- Одлука о усвајању нацрта измјена и допуна Просторног плана РС до 2025. године (“Службени гласник Републике Српске”, број 17/14)
- Правилник о форми, садржају и начину издавања локацијских услова (“Службени гласник Републике Српске”, број 69/13)
- Правилник о начину израде, садржају и формирању докумената просторног уређења (“Службени гласник Републике Српске”, број 69/13)
- Правилник о општим правилима урбанистичке регулације и парцелизације (“Службени гласник Републике Српске”, број 115/13)
- Закон о геолошким истраживањима (“Службени гласник Републике Српске”, број 115/13)
- Правилник о садржају и контроли техничке документације (“Службени гласник Републике Српске”, број 101/13)
- Закон о стварним правима (“Службени гласник Републике Српске”, број 12/08, 58/09, 95/11, 60/15)
- Одлука о преносу права својине на непокретностима са Владе РС на општину – примјер (“Службени гласник Републике Српске”, број 1/18)
- Правилник о садржају и начину вођења улазне књиге, књиге инвентара и картотеке музејске грађе (“Службени гласник Републике Српске”, број 1518)

Е) Прописи на нивоу Брчко дистрикта БиХ

- Закон о имплементацији одлуке Комисије за заштиту националних споменика из Анекса 8. (“Службени гласник Брчко дистрикта БиХ”, број 2/02, 19/07)

- Закон о власништву и другим стварним правима Брчко дистрикта БиХ (“Службени гласник Брчко дистрикта БиХ”, број 11/01, 8/03)
- Закон о просторном уређењу (“Службени гласник Брчко дистрикта БиХ”, број 9/03, 23/03, 15/04)
- Кривични закон Брчко дистрикта БиХ (“Службени гласник Брчко дистрикта БиХ”, број 10/03, 45/04, 6/03)

Ф) Прописи на нивоу кантона у Федерацији Босне и Херцеговине

1. *Кантон Сарајево*
 - Закон о шумама (“Службене новине КС”, број 4/99)
 - Закон о заштити културне баштине (“Службене новине КС”, број 2/00, 37/08)
 - Закон о музејској дјелатности (“Службене новине КС”, број 2/00, 7/05)
 - Правилник о критеријумима за категоризацију добара баштине (“Службене новине КС”, бр. 9. од 23. априла 2002)
 - Одлука о легализацији грађевина изграђених без одобрења за грађење и грађевина привременог карактера (“Службене новине КС”, број 6/06, 18/07, 18/08, 35/12)
2. *Унско-сански кантон*
 - Закон о заштити културног наслеђа (“Службене новине УСК”, број 3/04)
 - Закон о музејској дјелатности (“Службене новине УСК”, број 6/01, 10/03)
3. *Зеничко-добојски кантон*
 - Закон о заштити културне баштине (“Службене новине ЗДК”, број 2/00)
 - Закон о музејској дјелатности (“Службене новине ЗДК”, број 15/03)
4. *Западнохерцеговачки кантон*
 - Закон о заштити и коришћењу културно-историјске и природне баштине (“Народне новине ЖЗХ”, 6/99)
5. *Херцеговачко-неретвански кантон*
 - Закон о заштити културно-историјског наслеђа у ХНК (“Службене новине ХНК”, број 2/06)
 - Закон о одобравању грађења ван граница националних споменика односно ван привремених граница и провођењу мјера заштите (“Службене новине ХНК”, број 5/08)
6. *Посавски кантон*
 - Примјењује се Закон СРБиХ из 1985. године
7. *Тузлански кантон*
 - Примјењује се Закон СРБиХ из 1985. године
8. *Босанско-подрињски кантон*
 - Примјењује се Закон СРБиХ из 1985. године
9. *Средњобосански кантон*
 - Примјењује се Закон СРБиХ из 1985. године
10. *Кантон 10*
 - Примјењује се Закон СРБиХ из 1985. године

VII. АНЕКС

1. Акциони план превентивних мјера заштите добара

	Акције	Надлежни и одговорни	Обим јавности
Краткотрајне	1. Планирање дјеловања у ванредним условима: Модел формулара са укупном документацијом о културном добру и рубрикама за податке о прегледу објекта одмах после непогоде у електронској верзији 2. Водич за преглед грађевина у електронској верзији	Институције за заштиту наслеђа на државном и ентитетским нивоима и Дистрикту Брчко	Цјелокупна заједница државе коју је погодила природна несрећа
Средњорочне	3. Модел билтена за обавјештавање са 500–700 ријечи 4. Планирање дјеловања у ванредним условима: Модел формулара са укупном документацијом о културном добру и рубрикама за податке о прегледу објекта одмах после непогоде у штампаној верзији 5. Обука конзерватора за дјеловање у ванредним ситуацијама 6. Анонимно рецензиран Модел	Комисија за очување националних споменика, Министарство цивилних послова БиХ, Завод за заштиту споменика у саставу Федералног министарства културе и спорта, Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа у саставу Министарства просвете и културе Републике Српске, заводи за заштиту наслеђа на кантоналном нивоу, асоцијације и савези архитеката,	Служба заштите, комисије за дјеловање у ванредним ситуацијама, надлежни службеници државне, ентитетске, кантоналне и локалне управе Међународне институције, организације и комисије надлежне за културно наслеђе (напримјер Унеско, Икомос, Икром, <i>Europa Nostra</i> итд.)

	формулар за процјену оштећења 7. Анонимно рецензован Модел политике и процедуре Комисије за дјеловање у току и непосредно после природне непогоде 8. Угледни пример извештаја о оштећењима и процедуре обављања прегледа 9. Ревидоване потребе које обухватају културна добра које је сачинио посебан орган формиран као помоћ редовним институцијама заштите 10. Акциони план за планере и конзерваторе 11. Визуелна презентација плана	урбанистички заводи и заводи за планирање на ентитетском и кантоналним нивоима и Дистрикту Брчко, министарства на ентитетском и кантоналним нивоима и Дистрикту Брчко која се баве пословима планирања. У свим ставкама подразумијева се сарадња са другим сегментима државне и локалне управе, а пожељно је и учешће невладиних организација које имају искуство у заштити наслеђа.	
Дуготрајне	12. Свеобухватни инвентар цјелокупног културног наслеђа 13. Обука 14. Модел <i>cost-benefit</i> обрасца	Комисија за очување националних споменика, Завод за заштиту споменика у саставу Федералног министарства културе и спорта, Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа у саставу Министарства просвјете и културе Републике Српске	Стручњаци у области заштите културних добара (мултидисциплинарно и интердисциплинарно)